

ศึกษาเปรียบเทียบหลักทางสายกลางของพระพุทธศาสนาเถรวาท
กับแนวคิดเรื่องทางสายกลางของขงจื้อ

A Comparative Study of Buddhist Doctrine of Middle Way

And The Concept of Mean in Confucianism

พระครูปลัดชโนทัย อริยุชโย (ถิ่นกำเนิด)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๔๗

ISBN 974 - 364 - 274 - 9

ศึกษาเปรียบเทียบหลักทางสายกลางของพระพุทธศาสนาเถรวาท
กับแนวคิดเรื่องทางสายกลางของขงจื้อ

พระครูปลัดธัญชัย อริยุชโย (ธินกำเหนิด)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๔๓

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**A Comparative Study of Buddhist Doctrine of
Middle Way**

And The Concept of Mean in Confucianism

Phrakhrupaladthananchai Arinjayo (thinkumnerd)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement For The Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

.....

(พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์.....ประธานกรรมการ

(พระมหาต่วน สิริขมุโม)

.....กรรมการ

(พระสุธีธรรมานุวัตร)

.....กรรมการ

(รศ.ดร. สมภาร พรมทา)

.....กรรมการ

(ดร.วีรชาติ นิมอนงค์)

.....กรรมการ

(อาจารย์ สุมาลี มหณรงค์ชัย)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระสุธีธรรมานุวัตร ประธานกรรมการ

ดร.วีรชาติ นิมอนงค์ กรรมการ

อาจารย์ สุมาลี มหณรงค์ชัย กรรมการ

- ชื่อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาเปรียบเทียบหลักทางสายกลางของพระพุทธศาสนา
เถรวาท กับแนวคิดเรื่องทางสายกลางของขงจื้อ
- ผู้วิจัย : พระครูปลัดธณัญชัย อริณฺชโย (ถินกำเนิด)
- ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาพระพุทธศาสนา)
- คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์
- : พระสุธีธรรมานุวัตร ป.ธ.๕, M.A., Ph.D.
- : ดร.วีรชาติ นิมอนงค์ ป.ธ.๖, พธ.บ., M.A., M.Phil.,
Ph.D.
- : อาจารย์สุมาลี มหณรงค์ชัย B.B.A., อม.
- วันสำเร็จการศึกษา : ๒๖ มีนาคม ๒๕๔๘

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาหลักคำสอนเรื่องทางสายกลางของพระพุทธศาสนาเถรวาทกับแนวคิดเรื่องทางสายกลางของขงจื้อ และเปรียบเทียบทางสายกลางของพระพุทธศาสนากับทางสายกลางของขงจื้อ

ผลของการวิจัยพบว่า

ทางสายกลางของพระพุทธศาสนา เป็นวิธีการปฏิบัติที่จะนำไปสู่ความดับทุกข์ดับอาสวะกิเลสทั้งปวง และนัยแห่งความเป็นกลางวัดกันที่ ๑) ความถูกต้อง ๒) ตรงเป้าหมายที่ตั้งไว้ คือความดับทุกข์ ซึ่งเท่ากับว่าเราใช้เป้าหมาย หรือจุดมุ่งหมายเป็นตัวชี้วัด ดังนั้น ความเป็นทางสายกลางจึงมีลักษณะเป็นเหตุนำไปสู่ผล คือความดับทุกข์ ซึ่งเป็นจุดหมาย หรือเป้าหมายสุดท้ายแห่งการปฏิบัติ

ทางสายกลางของขงจื้อ เฟื่องเอาสภาพของจิตที่สามารถดำรงอยู่ในภาวะเป็นปกติ แม้จะถูกสภาพแวดล้อมทั้งฝ่ายดีและฝ่ายไม่ดีเข้ามากระทบ หรือรบกวน แต่จิตไม่แสดงอาการผิดปกติออกมาให้เห็น ยังสามารถรักษาคุณภาพไว้ได้อย่างสม่ำเสมอ ทำให้สามารถ

ปฏิบัติตนได้อย่างเหมาะสมสอดคล้องกับสถานภาพที่เข้าไปเกี่ยวข้อง ดังนั้น ความเป็นทางสายกลางของขงจื้อจึงมีลักษณะเป็นผลมากกว่าเป็นเหตุ

ข้อเปรียบเทียบที่ชี้ให้เห็นถึงความแตกต่าง ในคำสอนทั้งสองระบบดังกล่าว คือ

๑. ทางสายกลางของพระพุทธศาสนาเป็นระบบของพรหมจรรย์ทั้งหมด ในขณะที่ทางสายกลางของขงจื้อเป็นแต่เพียงข้อย่อยของหลักจริยธรรมอันหนึ่งเท่านั้น ซึ่งไม่ใช่หลักธรรมสำคัญอันสูงสุด

๒. ทางสายกลางของพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องที่ต้องฝึกฝน อบรม และปฏิบัติให้มีขึ้นในตนเอง ขณะที่สายกลางของขงจื้อ เป็นเรื่องที่มีติดตัวมาตั้งแต่เกิด เป็นธรรมชาติที่ถูกประทานมาให้โดยฟ้า หรือสวรรค์ การปฏิบัติจึงเป็นแค่กระบวนการรื้อฟื้นความทรงจำของจิต เพื่อให้จิตได้รับรู้และปฏิบัติตามความเป็นจริง

๓. ทางสายกลางของพระพุทธศาสนา มีความชัดเจน และเป็นระบบที่สมบูรณ์ มีองค์ประกอบแต่ละข้อ ๆ มีแนวทางในการปฏิบัติชัดเจน และมีความสัมพันธ์กันเป็นอย่างดี ขณะที่ทางสายกลางของขงจื้อยังขาดความชัดเจนในแง่มุมของการปฏิบัติ

Thesis Title : A Comparative Study of the Buddhist Doctrine of Middle Way And The Concept of Mean in Confucianism

Researcher : Phrakhrupalad Thananchai Arinjayo (Thinkumnerd)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Phrasuthithammanuwat (Malai)
Pali IX, M.A., Ph.D.

: Dr.Veerachart Nimanonk
Pali VI, B.A. (Bud.), M.A., M. Phil.,
Ph.D.

: Ms.Sumalee Mahanarongchai B.B.A.,
M.A.

Date of Graduation : 26 March, 2005.

ABSTRACT

This thesis aims at Comparative Study of the Middle Path in Buddhism and the Doctrine of Mean in Confucianism.

As the result of study, it is found that:-

The Middle Path in Buddhism is the method leading to the cessation of suffering. The Middle way can be measured by the correctness directed to the end of suffering, In the other word, the end identifies the means. According to Buddhism, the Middle way is the cause leading to the ultimate effect, that is the cessation of suffering .

The Doctrine of mean in Confucianism can be measured by considering the normality of mind. By the normality of mind means, that even though mind is in the good or bad situation, it does not act in the abnormal

way. It can be kept in equilibrium, that makes the man do the right thing or be harmonious with situation. So, the Doctrine of Mean in Confucianism is merely the effect.

As the result of comparative study, the researcher found different points of views in both Buddhism and Confucianism which can be summarized as follows:-

1. The Middle Path in Buddhism is the whole system of the Buddha is teachings, meanwhile, the Doctrine of Mean in Confucianism is only one of all moral teachings that is not the most important teaching.

2. The Middle Path in Buddhism is the practical path that should be arisen in human life. Meanwhile, the Doctrine of Mean in Confucianism is inborn-nature. It has already existed in human being and all. It is catered by Heaven. So, practicing is only the process of reminder in order to realize his true nature.

3. The Middle Path in Buddhism is clear and systematic. Each element has clearly the path to practice in consistence with another. Meanwhile, the Doctrine of Mean in Confucianism is still ambiguous and skeptical.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลงได้ด้วยความอนุเคราะห์จากคณาจารย์หลาย ๆ ท่าน ซึ่งผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ พระสุธีธรรมานุวัตร ปช. ๕, Ph.D. คณะบดีคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งเป็นประธานกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ และ ขออนุโมทนา ดร.วีรชาติ นิ่มอนงค์ อาจารย์ประจำคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ อาจารย์สุมาลี มหณรงค์ชัย อาจารย์ประจำคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งเป็นอาจารย์ที่ปรึกษา ได้ช่วยให้คำแนะนำ สืบค้นคัมภีร์ ตรวจทาน และแก้ไขวิทยานิพนธ์ด้วยดีเสมอมา

ขอกราบขอบพระคุณ พระครูสุนทรสมุทรกิจ วัดเพชรสมุทรวรวิหาร พระครูสมุทรวิชิตคุณ วัดเพชรสมุทรวรวิหาร ที่ให้ความอนุเคราะห์ทุนการศึกษาตลอดภาคการศึกษา และขออนุโมทนาผู้ให้ความอุปถัมภ์ในการทำงานวิจัย คุณพ่อไว คุณแม่เสริมสุข ถิ่นกำเนิด คุณน้ำจ๋าเนียร แก้วทับทิม คุณน้ำนางเยาว์ แก้วทับทิม และผู้มีอุปการคุณที่มิได้เอ่ยนาม

ขอกราบขอบพระคุณ พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย พระครูใบฎีกาสนั่น ทयरุกุโข บรรณารักษ์ และเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยทุกท่าน และขอขอบคุณ พระมหาประยูรท์ ฐิริปญฺโญ ที่ช่วยสืบค้นคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถาภาษาบาลี ทำให้งานวิจัยสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ขออนุโมทนาเจ้าหน้าที่ หอสมุดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และเจ้าหน้าที่หอสมุดกลางจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ให้ความสะดวกเกี่ยวกับหนังสือค้นคว้าเพื่อการวิจัย

ความดี และประโยชน์ของงานวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขออุทิศส่วนกุศลให้กับบูรพาจารย์ พระอุปัชฌาย์ ตลอดถึงพระคุณของครู อาจารย์ และผู้มีอุปการคุณทุก ๆ ท่าน

พระครูปลัดธนัญชัย อริณฺชโย (ถิ่นกำเนิด)

๒๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๘

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎก และอรรถกถา ภาษาบาลี และพระไตรปิฎกแปลภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนคัมภีร์ ธรรมปทฎจกถา จะใช้ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งเรียงตามลำดับดังนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.ม.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก มหาศกคปาลี (ภาษาบาลี)
วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก มหาวรรค (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลกฺขนชวคคปาลี (ภาษาบาลี)
ที.สี	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค (ภาษาไทย)
ที.ปา	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวคคปาลี (ภาษาบาลี)
ที.ปา	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค (ภาษาไทย)
ม.มู	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มุลปณณาสกปาลี (ภาษาบาลี)
ม.มู	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มุลปณณาสก (ภาษาไทย)
ม.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสกปาลี (ภาษาบาลี)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก (ภาษาไทย)
ม.อุ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปรปณณาสกปาลี (ภาษาบาลี)
ม.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปรปณณาสก (ภาษาไทย)
ส.ส.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก สักยตตนิคาย สคคคคคปาลี (ภาษาบาลี)
ส.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สักยตตนิคาย สคคคคค (ภาษาไทย)
ส.นิ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก สักยตตนิคาย นิตานวคคคปาลี (ภาษาบาลี)

สํ.นํ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก สํยุตตนิคย นํทานวรค (ภาษาไทย)
สํ.ข.	(บาลี)	=	สุดตนตปิฎก สํยุตตนิคย ขนุชวารวคคปาลี (ภาษาบาลี)
สํ.ข.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก สํยุตตนิคย ขันชวารวรค (ภาษาไทย)
สํ.ม.	(บาลี)	=	สุดตนตปิฎก สํยุตตนิคย มหาวารวคคปาลี (ภาษาบาลี)
สํ.ม.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก สํยุตตนิคย มหาวารวรค (ภาษาไทย)
อง.ตํค.	(บาลี)	=	สุดตนตปิฎก องคตตตตนิคย ตํคณํปาดปาลี (ภาษาบาลี)
อง.ตํค.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก อังคตตตตนิคย ตํคณํบาศ (ภาษาไทย)
อง.เอกค.	(บาลี)	=	สุดตนตปิฎก องคตตตตนิคย เอกคณํปาดปาลี (ภาษาบาลี)
อง.เอกค.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก อังคตตตตนิคย เอกณํบาศ (ภาษาไทย)
อง.จตุคค.	(บาลี)	=	สุดตนตปิฎก องคตตตตนิคย จตุคคณํปาดปาลี (ภาษาบาลี)
อง.จตุคค.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก อังคตตตตนิคย จตุคคณํบาศ (ภาษาไทย)
อง.ทศค.	(บาลี)	=	สุดตนตปิฎก องคตตตตนิคย ทศคณํปาดปาลี (ภาษาบาลี)
อง.ทศค.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก อังคตตตตนิคย ทศคณํบาศ (ภาษาไทย)
ขุ.ช.	(บาลี)	=	สุดตนตปิฎก ขุททคณํคย ชมมปทปาลี (ภาษาบาลี)
ขุ.ช.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททคณํคย ชรรมบท (ภาษาไทย)
ขุ.อุ.	(บาลี)	=	สุดตนตปิฎก ขุททคณํคย อุทานปาลี (ภาษาบาลี)
ขุ.อุ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททคณํคย อุทาน (ภาษาไทย)
ขุ.สุ.	(บาลี)	=	สุดตนตปิฎก ขุททคณํคย สุตตนิปาดปาลี (ภาษาบาลี)
ขุ.สุ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททคณํคย สุตตณํบาศ (ภาษาไทย)
ขุ.ม.	(บาลี)	=	สุดตนตปิฎก ขุททคณํคย มหानํททศปาลี (ภาษาบาลี)
ขุ.ม.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททคณํคย มหानํทศ (ภาษาไทย)

พระอภํชรรมปํฎก

อภํ.สจ.	(บาลี)	=	อภํชมมปํฎก ชมมสจคณํปาลี (ภาษาบาลี)
อภํ.สจ.	(ไทย)	=	อภํชรรมปํฎก ชรรมสจคณํ (ภาษาไทย)
อภํ.ว.	(บาลี)	=	อภํชมมปํฎก วํงคปาลี (ภาษาบาลี)
อภํ.ว.	(ไทย)	=	อภํชรรมปํฎก วํงค (ภาษาไทย)

ปกรณ์วิเสส

วิสุทฐิ. (บาลี) = วิสุทฐิมคฺคปกรณ์ (ภาษาบาลี)
วิสุทฐิ. (ไทย) = วิสุทฐิมรรคปกรณ์ (ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสูตรต้นคปิฎก

อง.ทก.อ. (บาลี) = องคฺคตฺตฺรนิคาย มโนรทปฺรณี ทุกาทินิปาทอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
อง.ทก.อ. (ไทย) = อังคตฺตฺรนิคาย มโนรทปฺรณี ทุกาทินิปาทอรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ. (บาลี) = ขุทฺทกนิคาย ฐมฺมปทอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.อ. (ไทย) = ขุทฺทกนิคาย ธรรมบทอรรถกถา (ภาษาไทย)
ขุ.ชา.อ. (บาลี) = ขุทฺทกนิคาย ชาตคอฏฺฐกถา (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.อ. (ไทย) = ขุทฺทกนิคาย ชาตคอรรถกถา (ภาษาไทย)

การใช้หมายเลขย่อ

การใช้หมายเลขอ้างอิงในพระไตรปิฎกภาษาบาลี จะแจ้งเล่ม ข้อ หน้า ตามลำดับ เช่น วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑๓/๒๐ หมายถึง วินัยปิฎก มหาวิภังค์ เล่ม ๑ ข้อ ๑๓ หน้า ๒๐ ฉบับมหาจุฬาฯคปิฎก ๒๕๐๐.

การใช้หมายเลขอ้างอิงในพระไตรปิฎกภาษาไทย จะแจ้งเล่ม ข้อ หน้า ตามลำดับ เช่น วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๓/๒๐ หมายถึง วินัยปิฎก มหาวิภังค์ เล่ม ๑ ข้อ ๑๓ หน้า ๒๐ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๕.

การใช้หมายเลขอ้างอิงอรรถกถา ฎีกาและปกรณ์วิเสส จะแจ้งเล่ม ข้อ หน้า หรือแจ้งเล่ม หน้า ที่ไม่จัดเป็นเล่ม (ภาค) จะแจ้งข้อ หน้า เช่น ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๗/๑-๒๓/๑-๑๗ หมายถึง ขุทฺทกนิคาย ชาตคอฏฺฐกถา เล่ม ๗ ข้อ ๑-๒๓ หน้า ๑-๑๗ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๓๘/๕๐ หมายถึง วิสุทธิมคฺคปกรณ ภาษาบาลี ฉบับมหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๑ ข้อ ๓๘ หน้า ๕๐ และคัมภีร์วิสุทธิมรรค
ภาษาไทย ข้อ ๓๘ หน้า ๑๓๔ ฉบับพิมพ์ในงาน ๑๐๐ ปี สมเด็จพระพุฒาจารย์
(อาจ อาสภมหาเถร) ๒๕๔๖.

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฉ
สารบัญ	ณ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ วิธีดำเนินการวิจัย	๔
๑.๔ ขอบเขตเนื้อหาของการวิจัย	๔
๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๖
บทที่ ๒ ทางสายกลางในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท	๗
๒.๑ นิยามและความหมาย	๗
๒.๒ ความเป็นมาของทางสายกลาง	๑๒

๒.๓	สาระัตถะของทางสายกลาง	๒๐
๒.๔	คุณค่าของทางสายกลาง	๓๖
๒.๕	วิธีปฏิบัติตามหลักทางสายกลาง	๔๑
๒.๖	สรุปวิเคราะห์	๕๔
บทที่ ๓	ทางสายกลางในทัศนะของขงจื้อ	๕๗
๓.๑	นิยามและความหมาย	๕๗
๓.๒	ความเป็นมาของทางสายกลาง	๖๐
๓.๓	สาระัตถะของทางสายกลาง	๖๔
๓.๔	คุณค่าทางสายกลาง	๗๓
๓.๕	วิธีปฏิบัติตามหลักทางสายกลาง	๘๒
๓.๖	สรุปวิเคราะห์	๙๑
บทที่ ๔	ศึกษาเปรียบเทียบทางสายกลางของพระพุทธศาสนากับของขงจื้อ	๙๓
๔.๑	นิยามและความหมาย	๙๓
๔.๒	ความเป็นมาของทางสายกลาง	๙๖
๔.๓	สาระัตถะของทางสายกลาง	๙๙
๔.๔	คุณค่าของทางสายกลาง	๑๐๔
๔.๕	วิธีปฏิบัติตามหลักทางสายกลาง	๑๐๙
บทที่ ๕	สรุปผลวิจัย ข้อเสนอแนะ และข้อสังเกต	๑๑๒
๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๑๑๒
๕.๒	ข้อสังเกต	๑๑๔
๕.๓	ข้อเสนอแนะ	๑๑๕
บรรณานุกรม		๑๑๖
ภาคผนวก		๑๒๑

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในสังคมมนุษย์เรา ต่างก็แสวงหาในสิ่งที่ตนเองต้องการ นอกเหนือปัจจัย ๔ ซึ่งได้แก่อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค อันเป็นพื้นฐานแห่งการดำรงชีวิตแล้ว สังคมมนุษย์ยังมีแนวความคิดเรื่องศีลธรรมซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญที่จะทำให้มนุษย์มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น แม้บางครั้งแนวความคิดดังกล่าวจะมีความแตกต่างกันก็ตาม แต่สิ่งที่มนุษย์ทุกคนมีความปรารถนาเหมือนกันหมดก็คือ ต้องการความสุขและความสมบูรณ์แห่งชีวิต ซึ่งเรื่องดังกล่าว ในซีกโลกตะวันออก มีผู้เสนอแนวคิดในเรื่องทางสายกลางอันเป็นทางแห่งความสุขและความสมบูรณ์ของชีวิต ที่เด่น ๆ คือ พระพุทธเจ้ากับขงจื้อ

ถ้ากล่าวถึงอินเดียในช่วงเวลาก่อน พ.ศ.๔๕ เป็นต้นมา บุคคลที่โดดเด่นในฐานะเป็นศาสดาผู้ประกาศธรรมเพื่อชี้แนะให้สรรพสัตว์ได้พ้นจากความทุกข์ก็คือพระพุทธเจ้า ในขณะที่จีนช่วงสมัยดังกล่าว (พ.ศ. ๘ เป็นต้นมา)^๑ ขงจื้อก็ได้ถือกำเนิดและได้เป็นบุคคลสำคัญในฐานะเป็นครูสอนศาสนา ขงจื้อประกาศตนเป็นผู้สืบทอดและถ่ายทอดจาริตโบราณคั่งนั้น อิทธิพลของขงจื้อจึงโดดเด่นและดำรงอยู่ในวิถีชีวิตของคนจีนตราบเท่าถึงปัจจุบัน

เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้บริบททางสังคม ประเพณีและวัฒนธรรม ในช่วงที่ทั้งสองท่านได้ถือกำเนิดมาจะมีความแตกต่างกันอยู่มาก แต่คำสอนในระดับศีลธรรมและระดับจริยธรรม กลับมีความสอดคล้องกันในหลาย ๆ เรื่อง เช่น การยกย่องมนุษย์เป็นศูนย์กลางของการพัฒนา สอนให้มนุษย์เผชิญและแก้ปัญหาด้วยความเพียรและสติปัญญาของตน โดยไม่ต้องฝากชีวิตไว้กับพรหมันและพระเจ้าเหมือนอย่างที่คุณในยุคนั้นเชื่อกัน หลักการเรื่องความเปลี่ยนแปลง (อนิจจัง) ที่พระพุทธเจ้าประกาศ ก็มีความสอดคล้องกับหลักการ เรื่องความเปลี่ยนแปลงที่ขงจื้อประกาศไว้ในคัมภีร์ว่าด้วยการเปลี่ยนแปลง (I - Ching) หลักสัมพันธภาพทั้ง ๕ และหน้าที่ที่บุคคลพึงปฏิบัติตามหลักสัมพันธภาพทั้ง ๕ คือ สามภรรยา

^๑ ล. เสถียรสุด (ผู้แปล), คัมภีร์ขงจื้อ. (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ก. ไม้, ๒๕๓๖), หน้า ๑๔.

บิดามารดากับบุตรธิดา พี่กับน้อง เพื่อนกับเพื่อน ผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครอง ก็มีความสอดคล้องกับหลักธรรมและหลักวินัยของพระพุทธศาสนา โดยที่สุคตแม้เรื่องทางสายกลางของทั้งสองท่านนี้ ก็มีความคล้ายคลึงกัน จนมีบางท่านถึงกลับกล่าวว่าเป็นเรื่องเดียวกัน^๒

ทางสายกลางของพระพุทธเจ้า บัญญัติเรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา เป็นข้อปฏิบัติอันพอดีที่จะนำไปสู่จุดหมายแห่งความหลุดพ้นเป็นอิสระ ดับความทุกข์ ปลอดภัย ไม่ติดข้องในที่สุดทั้งสองทาง คือ กามสุขัลลิกานุโยคและอตถกิลมณานุโยค เป็นพระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเป็นกลาง ๆ ตามธรรมชาติ คือ ตามสภาวะที่สิ่งทั้งหลายมันเป็นของมันเอง ตามเหตุปัจจัย ไม่ติดข้องในทิฏฐิคือทฤษฎี หรือแนวความคิดเอียงสุดทั้งหลายที่มนุษย์วาดให้เข้ากับสัญญาที่ผิดพลาดและความยึดความอยากของตนที่จะทำให้โลกและชีวิตเป็น อย่างนั้นอย่างนี้^๓ มัชฌิมาปฏิปทาจึงเป็นข้อปฏิบัติ วิธีการ หรือทางดำเนินชีวิตที่เป็นกลาง ๆ ตามธรรมชาติ ไม่เอียงเข้าไปหาขอบสุดสองข้าง ทำให้ติดพัวพันอยู่ หรือเฉไฉไปนอกทาง^๔ และด้วยความที่มัชฌิมาปฏิปทาเป็นหนทางที่นำไปสู่ความหลุดพ้นเป็นอริยบุคคลจึงเรียกว่า อริยมรรค บางครั้งก็เรียกว่า พรหมยาน หรือพิชัยสงครามอันยอดเยี่ยม^๕

ทางสายกลางของขงจื้อ บัญญัติเรียกว่า จงหยุง คำว่า จง หมายถึง สภาวะซึ่งไม่เอนเอียงไปด้านใดด้านหนึ่ง ส่วนคำว่า หยุง หมายถึง สภาวะที่ไม่เปลี่ยนแปลง^๖ ดังนั้นในคัมภีร์จิงหยุง (ทางสายกลาง) จึงหมายถึง เงื่อนไขซึ่งทำให้ความรู้สึกและอารมณ์ทั้งหลาย เช่น ความยินดี ความโกรธ ความเศร้า ความเพิดเพลินไม่ฟุ้งขึ้น^๗ เป็นสภาวะของจิตที่ไม่เอนเอียงเมื่อถูกอารมณ์ที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจมากระทบ

^๒ อนัตตา (นามแฝง) , ศึกษาคัมภีร์ทางสายกลาง เล่ม ๑ - ๒. (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ส่งเสริมคุณภาพชีวิต, ๒๕๓๕), หน้า ๒.

^๓ พระราชวรมณี, พุทธธรรม. (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕) , หน้า ๕๖๕.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗๐.

^๕ ส.ม. (บาลี) ๑๕/๔/๕, ส.ม. (ไทย) ๑๕/๔/๗.

^๖ Pound, Ezra. (tr) **Confucius : The Great Digest, The Unwobbling Pivot, The Analects.** (New York : A New Directions Book, 1951), p.97.

^๗ Chung Yung, Bk I : 4.

เงื่อนไขเบื้องต้นสำหรับพระพุทธศาสนาในอันที่จะดำเนินไปตามหลัก
ทางสายกลางก็คือปัญญา ดังจะเห็นได้จากหลักการข้อแรกของทางสายกลาง ซึ่งเริ่มต้นด้วย
สัมมาทิฐิ (ปัญญาสิกขา) ในทางปฏิบัติ ปัญญาจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ขาดไม่ได้ควบคู่กับ
ศรัทธา คือความเชื่อมั่นไม่สั่นคลอนในอันที่จะดำเนินไปตามหลักทางสายกลาง พระพุทธเจ้า
จึงตรัสไว้ว่า มัชฌิมาปฏิปทา หรือการดำเนินตามหลักทางสายกลางนั้น ศรัทธาและปัญญา
เป็นเอก^๔ ในขณะที่ทางสายกลางของขงจื้อก็ได้ให้ความสำคัญที่ปัญญา (จื่อ) และความจริงใจ
(ซัน) ปัญญาจะทำให้บุคคลมองเห็นสรรพสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง เมื่อบุคคลสามารถ
มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงได้แล้ว จิตจะรับรู้สรรพสิ่งด้วยใจเป็นกลางไม่ยึดติด
รับแล้วปล่อยวาง การดำเนินตามหลักทางสายกลางจึงเปรียบเหมือนการกลับไปหาจิตเดิม
ซึ่งปราศจากการปรุงแต่ง เลียนารัด ซื่อเหลี่ยม ซื่อ จึงกล่าวว่า ทางสายกลางนี้ไม่ใช่อะไรอื่น
แท้จริงแล้วก็คือสามัญสำนึก (Common Sense) นั่นเอง^๕

จากที่กล่าวมาข้างต้นโดยสังเขป ผู้วิจัยจึงเห็นว่า หลักคำสอนเรื่องทางสายกลาง
ของพระพุทธศาสนา กับแนวคิดเรื่องทางสายกลางของขงจื้อ มีประเด็นหลายอย่างที่ที่น่าสนใจ
อย่างยิ่ง ซึ่งควรนำมาศึกษาเปรียบเทียบกัน ทั้งในแง่ของความเหมือนและความแตกต่างกัน
ในสาระของหลักธรรม หรือในบางประเด็นข้อย่อยที่เป็นรายละเอียดก็น่าศึกษาว่ามีความ
เหมือนและความต่างกันอย่างไร และที่กล่าวว่าเหมือนกันนั้น เป็นความเหมือนที่มุ่งเน้นถึง
หลักการแห่งคำสอนเดียวกันหรือไม่ หรือว่าในความเหมือนนั้นจะมีความแตกต่างกันอยู่ใน
บางประเด็น นัยตรงข้ามกัน เมื่อกล่าวถึงความแตกต่างกันนั้นจะมีความแตกต่างกันอย่างไร
หรือว่าในความแตกต่างกันจะมีลักษณะบางประการที่เหมือนกันหรือไม่ และด้วยเหตุผล
ดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยมีความประสงค์ที่จะศึกษาและค้นคว้า เพื่อให้ทราบถึงข้อเท็จจริงอันเป็น
ประโยชน์ต่อวงการศึกษาสืบไป

^๔ ส.ม. (บาลี) ๑๕/๔/๕, ส.ม. (ไทย) ๑๕/๔/๗.

^๕ Leonard Shihlien Hsu, **The Political Philosophy of Confucianism**, (London : Curzon Press, 1975), p. 203.

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาหลักคำสอนเรื่องทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) ของพระพุทธศาสนา

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาแนวความคิดเรื่องทางสายกลาง หรือ (จงหยุง) ของขงจื้อ

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาเปรียบเทียบหลักคำสอนทางสายกลางของพระพุทธศาสนากับแนวความคิดเรื่องทางสายกลางของขงจื้อ

๑.๓ วิธีดำเนินการวิจัย

๑.๓.๑ ศึกษาข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ โดยวิธีเก็บข้อมูลจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งได้แก่ พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยเป็นหลักและคัมภีร์จขงจื้อของขงจื้อ

๑.๓.๒ รวบรวมข้อมูลชั้นทุติยภูมิ คือส่วนที่เป็นงานนิพนธ์ทั่ว ๆ ไป นับตั้งแต่คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเสส พร้อมทั้งส่วนที่เป็นคำอธิบายจากเอกสารงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งของพระพุทธศาสนาและของขงจื้อ

๑.๓.๓ วิเคราะห์และเปรียบเทียบหลักการทั้งสอง

๑.๓.๔ นำเสนอเพื่อเป็นประโยชน์ในการศึกษาสืบไป

๑.๔ ขอบเขตเนื้อหาของการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาแบบวิเคราะห์ (Analytical Study) โดยศึกษาค้นคว้าทางเอกสาร (Documentary Research) เปรียบเทียบหลักคำสอนทางสายกลางของพระพุทธเจ้ากับแนวความคิดเรื่องทางสายกลางของขงจื้อ ซึ่งปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางศาสนาของทั้งสองท่าน รวมถึงงานนิพนธ์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย

๑.๕ คำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

ทางสายกลางของพระพุทธศาสนา หมายถึง ข้อปฏิบัติอันเป็นกลาง ๆ ไม่หย่อนเกินไปและไม่ตึงเกินไป ได้แก่ทางแห่งปัญญาอันพอดีที่จะนำบุคคลให้ถึงจุดหมายปลายทาง คือ ดับกิเลสและความทุกข์ทั้งปวงที่เกิดขึ้นจากความไม่เป็นกลาง มาสู่จุดมุ่งหมายแห่งความเป็นกลาง ตามหลักการสำคัญทางพระพุทธศาสนา

ทางสายกลางของขงจื้อ หมายถึง แนวปฏิบัติที่เป็นกลางๆ ไม่มากเกินไปและไม่น้อยเกินไป ไม่เอนเอียงไปด้านใดด้านหนึ่ง อยู่ในลักษณะของความพอดี ซึ่งนำไปสู่ความสุขและความสมบูรณ์แห่งการดำรงชีวิต หรืออีกนัยหนึ่ง เป็นแนวปฏิบัติเพื่อยังสภาวะจิตมิให้เอนเอียงเมื่อถูกอารมณ์ที่น่าพอใจและไม่น่าพอใจเข้ามากระทบ เพราะสภาวะจิตอยู่ในสภาพเป็นกลาง ตามหลักการสำคัญของขงจื้อ

แนวคิด (Concept) หรือ แนวความคิด คือ ความรู้ที่เกิดขึ้นในใจ ซึ่งหมายถึง ทฤษฎีเบื้องต้นที่เกิดจากแนวความคิดรวบยอด แล้วนำมาสู่ภาคการปฏิบัติโดยตรง เพื่อให้บรรลุถึงข้อเท็จจริงในการดำเนินชีวิตตามหลักการสำคัญแห่งทางสายกลางของพระพุทธเจ้า และของขงจื้อ

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

(๑) พระมหาอภินันท์ อภินนโท,^{๑๑} วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒ การศึกษาวิเคราะห์มัชฌิมาปฏิปทาในพุทธปรัชญาเถรวาทกับทางสายกลางของอริสโตเติล สรุปความได้ว่า หลักมัชฌิมาปฏิปทา คือ ข้อปฏิบัติหรือวิถีดำเนินชีวิตที่เป็นกลาง ๆ ตามธรรมชาติ สอดคล้องกับธรรมชาติ พอเหมาะพอดีที่จะให้เกิดผล คือแก้ปัญหาตามกระบวนการของธรรมชาติได้ ซึ่งก่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง เพื่อความสว่าง สะอาด และความสงบตลอดจนเกิดปัญญาญาณ คือรู้ว่าอยู่ตรงกลางระหว่างทางอันสุดโต่งทั้งสอง ได้แก่ กามสุขัลลิกานุโยค กับอัตตกิลมณานุโยค ซึ่งเป็นหลักจริยศาสตร์ชั้นสูง

(๒) พุทธธรรม^{๑๒} (พระราชวรมุณี,^{๑๒} ประยุทธ์ ปยุตโต) กล่าวถึงทางสายกลางว่าเป็นข้อปฏิบัติที่เป็นกลางตามกฎธรรมชาติ คือ ตามสภาวะที่สิ่งทั้งหลายมันเป็นของมันเองตามเหตุปัจจัย ไม่ติดข้องในทฤษฎีหรือความคิดเอียงสุดทั้งหลาย ซึ่งเรื่องนี้ผู้เขียนได้จำแนก

^{๑๑} พระมหาอภินันท์ อภินนโท, “การศึกษาวิเคราะห์มัชฌิมาปฏิปทาในพุทธปรัชญาเถรวาทกับทางสายกลางของอริสโตเติล”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔)

^{๑๒} พระราชวรมุณี (ประยุทธ์ ปยุตโต), พุทธธรรม, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย) ๒๕๒๘.

^{๑๓} ปัจจุบันดำรงสมณศักดิ์ที่ พระพรหมคุณาภรณ์.

ทางสายกลางออก เป็น ๒ ส่วน ส่วนแรกพุ่งไปที่กระบวนธรรมชาติที่อิงอาศัยกันและกัน เกิดขึ้น เรียกว่า มัชฌมธรรม ส่วนที่สองเป็นเรื่องของข้อปฏิบัติหรือวิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึง ทางสายกลาง เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา มัชฌมธรรมนั้นพุ่งไปที่หลักปัจจุสมุปบาท ๑๒ ส่วนมัชฌิมาปฏิปทานั้น พุ่งไปที่อริยมรรคมีองค์ ๘

(๓) พระมหาบุญเรือง ปญฺญาวชิโร,^{๑๑} วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย , ๒๕๔๑ การศึกษาแนวความคิดเรื่องมนุษยนิยม ในปรัชญาขงจื้อ สรุปความได้ว่า ทางสายกลาง เป็นคัมภีร์ที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่าง มนุษย์ กับระเบียบศีลธรรมของโลก เพราะปกติโดยทั่วไปแล้ว สภาพะจิตของมนุษย์เรามักจะ หวั่นไหว หรือเอนเอียงไปตามอารมณ์ที่เข้ามากระทบกับอายตนะ คือทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เมื่อประสพกับอารมณ์ที่น่าพอใจ (อิฏฐารมณ์) ก็จะแสดงความยินดี ความสดชื่น ความร่าเริง ออกมาให้เห็น แต่เมื่อประสพกับอารมณ์ที่ไม่น่าพอใจ (อนิฏฐารมณ์) ก็จะแสดงความหดหู่ ความเซื่องซึมและความเศร้าหมองออกมาให้เห็น โดยนัยแห่งสภาวะธรรม ดังกล่าว เมื่อเกิดขึ้นและถูกครอบงำอยู่เช่นนี้โดยไม่มี การเปลี่ยนแปลง ย่อมเป็นการยากที่จะ นำพาบุคคลให้ปฏิบัติ หรือดำเนินชีวิตไปตามหลักทางสายกลางนั้นได้ ดังนั้น ตามสภาพ แห่งความเป็นจริงแล้ว หลักการดำเนินชีวิตในทางสายกลางจึงเป็นเรื่องที่บุคคลทั่วไปปฏิบัติ ได้ยากที่สุด

๑.๓ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๖.๑ ทำให้ทราบถึงหลักคำสอนเรื่องทางสายกลางของพระพุทธศาสนา
- ๑.๖.๒ ทำให้ทราบถึงหลักคำสอนเรื่องทางสายกลางของขงจื้อ
- ๑.๖.๓ ทำให้ทราบถึงความเหมือนและความแตกต่างเรื่องทางสายกลางของพระพุทธศาสนากับของขงจื้อ

^{๑๑} พระมหาบุญเรือง ปญฺญาวชิโร , “มนุษยนิยมในปรัชญาขงจื้อ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.)

บทที่ ๒

ทางสายกลางในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาถึงนัยแห่งทางสายกลางในทัศนะของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ที่เป็นทั้งทฤษฎีและข้อปฏิบัติ เพื่อนำพาบุคคลไปสู่ความเป็นอริยชนได้ ถ้าปัจเจกบุคคลผู้นั้น ได้ประพฤติปฏิบัติตรงตามหลักทางสายกลางนี้ ก็จะประสบผลสำเร็จอันสูงสุดทุกประการ คือได้บรรลุมรรคผลและนิพพาน ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดแห่งพระพุทธศาสนา

๒.๑ นิยามและความหมาย

คำว่า “ทางสายกลาง” (The middle way) ตรงกับภาษาบาลีว่า “มชฺฌิมาปฏิปทา” แปลตามรูปศัพท์ว่า ข้อปฏิบัติที่มีในท่ามกลาง^{๑๔} ซึ่งหมายถึง ข้อปฏิบัติที่เป็นกลาง ๆ เพื่อให้ถึงความดับแห่งปัญหาและดับทุกข์ด้วยปัญญา^{๑๕} พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ได้แปลทับศัพท์ของคำว่า มชฺฌิมาปฏิปทา คือ ข้อปฏิบัติที่เฟื่องถึงวิธีการ หรือทางดำเนินชีวิต ที่เป็นกลาง ๆ ตามธรรมชาติ สอดคล้องกับกฎธรรมชาติพอเหมาะพอดีที่จะให้เกิดผลตามกระบวนการดับทุกข์ของธรรมชาติ โดยเรียกสั้น ๆ ว่า มรรค ซึ่งแปลว่า ทาง มีองค์ประกอบ ๘ ประการ คือ ๑) สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ ๒) สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ ๓) สัมมาวาจา เจรจาชอบ ๔) สัมมากัมมันตะ การงานชอบ ๕) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ ๖) สัมมาวายามะ พยายามชอบ ๗) สัมมาสติ ระลึกรู้ชอบ ๘) สัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ ซึ่งอยู่ในหัวข้อธรรมข้อสุดท้ายของอริยสัจ ๔” โดยเรียกปฏิปทานี้ว่า อริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะเป็นเหตุให้ผู้ปฏิบัติ ได้บรรลุดังอริยผลทั้ง ๔ ประการ คือ โสคาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล และอรหัตตผล^{๑๖}

^{๑๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *พุทธธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๕๗๐.

^{๑๕} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๔/๒๔๘, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๔/๓๖๕.

^{๑๖} ที.สี. (บาลี) ๕/๓๓๓/๑๕๖-๑๕๗, ที.สี. (ไทย) ๕/๓๓๓/๑๕๖.

ในพระบาลีท่านได้แสดงไว้ว่า มัชฌิมาปฏิปทานี้ เป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักขุก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพาน^{๑๗} มีอยู่เพื่อละโลภะและโทสะ^{๑๘} ในที่บางแห่งท่านเรียกว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา^{๑๙} คือเป็นปฏิปทา หรือทางดำเนินไปเพื่อความดับทุกข์ เรียกว่า พรหมจรรย์ และเรียกผู้ปฏิบัติตามว่า พรหมจารี และเรียกความสิ้นไปแห่งราคะ โทสะ และโมหะ ว่า ที่สุดแห่งพรหมจรรย์^{๒๐} โดยเรียกว่า พรหมยานบ้าง ธรรมยานบ้าง รถพิชัยสงครามอันยอดเยี่ยมบ้าง ^{๒๑} เป็นต้น

ในการปฏิบัติตามหลักทางสายกลางที่กล่าวถึง จึงอาจกล่าวได้ว่าเป็นประมวลหลักแห่งความประพฤติและเป็นระบบจริยธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนา เป็นคำสอนภาคปฏิบัติที่เห็นผลได้จริงและช่วยนำทางบุคคลให้ดำเนินไปสู่จุดหมายตามกระบวนการที่รู้และเข้าใจได้ และเห็นผลสำเร็จจริงตามกระบวนการนั้น หรือเป็นวิธีการใช้กฎเกณฑ์แห่งกระบวนการของธรรมชาติให้เกิดประโยชน์แก่ชีวิตจริงจนถึงที่สุด^{๒๒} ซึ่งเป็นหนทางแห่งปัญญา คือเกิดความรู้ เกิดความเข้าใจและความมีเหตุมีผลในองค์ประกอบของทางสายกลางนั้น ทำให้มนุษย์สามารถที่จะขจัดปัญหาอันเกิดกับชีวิตของตนเองได้ หรือสามารถดำเนินชีวิตให้ถูกต้องและดีงามได้ด้วยตนเองโดยไม่ต้องคอยหวังพึ่งอำนาจและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายจากภายนอกที่มองไม่เห็น

มีข้อควรทำความเข้าใจเพิ่มเติมเมื่อกล่าวถึงคำว่า "ทางสายกลาง" เพราะปัจจุบันได้มีการนำคำนี้มาใช้กันอย่างกว้างขวาง และบางครั้งก็คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง หรือคลาดเคลื่อนจากความหมายที่แท้จริงไป เช่น การนำไปใช้ในความหมายว่า หมายถึงการกระทำ หรือความคิดที่อยู่กึ่งกลางระหว่างการกระทำทั้งสองอย่าง คือ ระหว่างความดีกับความชั่ว เป็นต้น หรือความคิดที่เกิดขึ้นสองแบบสองแนว แล้วก็วัดให้ได้กึ่งกลางระหว่างสองแบบสองแนวนั้น ซึ่งทางสายกลางในลักษณะเช่นนี้ ไม่มีอะไรเป็นหลักที่แน่นอน เพราะไม่มีจุดมุ่งหมาย หรือเป้าหมายที่ชัดเจนและแน่นอน ก็ต้องรอให้มีข้อเปรียบเทียบ

^{๑๗} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓/๑๓, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐.

^{๑๘} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๓/๒๐, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๓/๓๑.

^{๑๙} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๕๑/๖๖, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๑/๘๖.

^{๒๐} ส.ม. (บาลี) ๑๕/๒๐/๑๓-๑๔, ส.ม. (ไทย) ๑๕/๒๐/๒๓.

^{๒๑} ส.ม. (บาลี) ๑๕/๔/๕, ส.ม. (ไทย) ๑๕/๔/๗.

^{๒๒} พระธรรมปิฎก, **พุทธธรรม**, หน้า ๕๘๑-๕๘๒.

ทั้งสองฝ่ายเกิดขึ้นก่อน จึงจะหาความกลางนั้นได้ และจุดกึ่งกลางที่กล่าวถึงนั้นก็หาเหตุผลที่ชัดเจนไม่ได้ว่ามีอยู่ระดับไหน สุดแล้วแต่ทั้งสองฝ่ายจะยึดถือแล้วนำมาปฏิบัติกัน ดังนั้นความหมายของทางสายกลางที่กล่าวถึงนี้ จึงขยับเขยื้อนหรือเคลื่อนไปตามกระแสความต้องการของสังคม หรือให้เป็นไปตามบริบททางสังคมในขณะนั้น ไม่ว่าจุดกึ่งกลางที่กล่าวถึงจะเป็นประโยชน์หรือไม่ก็ตาม นัยแห่งทางสายกลางที่กล่าวถึงนี้ จึงถือได้ว่าเป็นทางสายกลางเทียม^{๒๓} ไม่ใช่ทางสายกลางตามหลักการสำคัญทางพระพุทธศาสนา เพราะขาดจุดมุ่งหมายและเป้าหมายที่ชัดเจนและแน่นอน จึงไม่สามารถดับกระบวนการของความทุกข์ หรือดับปัญหาทั้งหมดที่เกิดขึ้นให้หมดไปได้

ทางสายกลางที่แท้จริงมีหลักที่แน่นอน และความแน่นอนของทางสายกลางนั้นอยู่ที่ความมีจุดหมาย หรือเป้าหมายที่แน่ชัด เมื่อมีเป้าหมาย หรือจุดหมายที่แน่ชัดแล้ว ทางที่นำไปสู่จุดหมาย หรือการกระทำที่ตรงจุด พอเหมาะพอดี ที่จะให้ผลตามเป้าหมายนั้นก็คือทางสายกลาง เปรียบเหมือนการยิงลูกศร หรือยิงปืนอย่างมีเป้าหมาย จำเป็นต้องมีจุดที่เป็นเป้า การยิงลูกศรคือการกระทำที่พอเหมาะพอดี ให้ลูกปืน หรือลูกศร พุ่งไปสู่จุดที่เป็นเป้าหมายได้อย่างแม่นยำ ความเป็นทางสายกลางจึงอยู่ที่การยิงตรง พอดี สู่จุดที่เป็นเป้าหมาย การยิงที่เผล หรือพลาดออกไปข้าง ๆ ย่อมไม่ถูกต้องทั้งหมด เมื่อเทียบกับการยิงที่ผิดพลาดออกไปข้าง ๆ ทั้งหมดแล้ว จะเห็นว่าจุดหมายที่ถูกต้องมีจุดเดียวและเป็นจุดกลาง เป็นจุดที่แน่นอน ส่วนจุดที่ผิดพลาดมีมากมายและไม่แน่นอน ล้วนเขวออกไปเสียข้าง ๆ และเส้นทางที่เข้าสู่จุดหมายนั้น ก็เป็นทางเส้นกลางเช่นเดียวกัน ทางที่ถูกต้องมีจุดหมาย มีหลักที่แน่นอนของมันเอง มิใช่รอกำหนดเอาจากทางที่ผิดพลาด ทางสายกลางที่เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา^{๒๔} นี้มีจุดหมายที่แน่นอน คือความดับทุกข์^{๒๕}

ดังนั้น ความเป็นทางสายกลางจึงอยู่ที่ว่า “ยิงให้ตรงเป้า” และให้ถูก “กึ่งกลาง” ของเป้าหมาย โดยทำตามกระบวนการหรือองค์ประกอบที่ได้ฝึกฝนมาแล้วเป็นอย่างดีก็จะทำให้ผู้ยิงลูกศรพบกับความสำเร็จอันสูงสุดได้อย่างไม่ยากเย็น ดังนั้น ทางดำเนินชีวิตใด ๆ ก็ตาม ถ้าไม่เป็นไปเพื่อความดับทุกข์แล้ว ย่อมไม่อาจถือได้ว่าเป็นทางสายกลาง เพราะตัวมรรควิธี ซึ่งเป็นระบบแนวความคิด (concept) แล้วนำไปสู่ภาคแห่งการปฏิบัติจริง

^{๒๓} พระธรรมปิฎก. พุทธธรรม, หน้า ๕๘๒.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๘๓.

ปฏิบัติตรง จึงเป็นการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง เหมาะสม ตรงตามกาลและเวลา โดยเข้าถึง จุดหมายปลายทางได้อย่างสมบูรณ์ คือความดับทุกข์ หรือพ้นจากความเป็นทุกข์ทั้งปวงนั้น ได้ จึงเรียกหนทางสายนี้ว่าเป็น “ทางสายกลาง” กล่าวโดยสรุปก็คือ มัชฌิมาปฏิปทา กล่าวอีก นัยก็คือ หนทางที่ดำเนินไปสู่ความเป็นพระอรหันต์นั่นเอง

มีนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาเถรวาทบางท่านได้ให้นัยความหมายของคำว่า “ทางสายกลาง” ไว้ต่าง ๆ กัน ดังนี้

พุทธทาสภิกขุ^{๒๕} ให้นัยเกี่ยวกับทางสายกลางไว้ว่า ในการศึกษาเรื่อง มัชฌิมาปฏิปทานั้น ควรจะศึกษามัชฌิมาปฏิปทาขั้นพื้นฐานทั่วไป คือ อัฐังคิกมรรค เป็น ลำดับแรก, แล้วศึกษามัชฌิมาปฏิปทาในความหมายชั้นกว้าง คือ โภธิปักขิยธรรมทั้งหมด เป็นลำดับที่สอง, แล้วจึงศึกษามัชฌิมาปฏิปทาในความหมายชั้นลึก คือ ปฏิจจสมุปบาท เป็นลำดับสุดท้าย ; มิฉะนั้นจะลำบาก

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุต^{๒๖}โต) ได้ให้นัยความหมายของทางสายกลางไว้ว่า เป็นข้อปฏิบัติที่เพ่งถึงวิธีการแห่งความหลุดพ้น ทางแห่งความสุข หรือทางดำเนินชีวิตที่เป็น กลาง ๆ ตามธรรมชาติ พอเหมาะพอดี สอดคล้องกับกฎธรรมชาติ^{๒๖}

พระราชวรมุนี^{๒๗} (ประยูร ฐม^{๒๗}มจิต^{๒๗}โต) ให้นัยความหมายไว้ว่า คุณธรรม แห่งทาง สายกลางเป็นคุณลักษณะหนึ่งของศีลธรรม ที่เกิดจากการฝึกฝนจนกลายเป็น อุปนิสัยที่ดีงาม ซึ่งเกี่ยวข้องกับภาระหน้าที่ที่แสดงออกจากความรู้สึกในระดับแห่งความพอดี คือ ไม่มาก หรือน้อยจนเกินไป ซึ่งการกระทำที่ว่ามีอยู่ระหว่างความเกิน (Excess) และ ความขาด (Deficiency)^{๒๘}

^{๒๕} พุทธทาสภิกขุ, อริยสัจจากพระโอษฐ์ ภาคปลาย: พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (สุราษฎร์ธานี : มูลนิธิ ธรรมทานไชยา จัดพิมพ์, ๒๕๔๖.), หน้า ๘๕๑.

^{๒๖} พระธรรมปิฎก.พุทธธรรม, หน้า ๕๗๐.

^{๒๗} ปัจจุบันดำรงสมณศักดิ์ที่ พระเทพโสภณ

^{๒๘} พระราชวรมุนี (ประยูร ฐมมจิตโต), ปรัชญากรีก : บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก, (พิมพ์ครั้งที่ ๓), กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม บริษัทเอสดีดับไทย จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๒๕๓.

รองศาสตราจารย์ชัยวัฒน์ อัดพัฒน^{๒๕} ให้นัยความหมายของทางสายกลาง โดยให้คำจำกัดความว่า ทางสายกลางก็คือทางแห่งคุณธรรม ซึ่งเกิดจากสภาวะทางจิตใจที่มั่นคงไม่หวั่นไหว เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นกลาง ๆ ระหว่างความพอเหมาะพอดี^{๒๕}

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ ให้นัยความหมายไว้ว่า คำเจตีย์แห่งทางสายกลางที่เป็นความพอดี ความถูกต้อง เหมาะสมแก่บุคคลในแต่ละกรณี ดังนั้น บุคคลจำต้องมุ่งตรงไปที่ทางสายกลางเพื่อความอยู่รอด และความสมดุลแห่งชีวิต หรืออยู่ตรงจุดกึ่งกลางระหว่างสิ่งที่มากเกินไปกับสิ่งที่ขาดพร่อง^{๒๖}

เสฐียรพงษ์ วรรณปก^{๒๗} ได้ให้ทัศนะไว้ว่า คำว่า ทางสายกลาง มีอยู่สองเรื่อง คือ ธรรมะสายกลาง กับทางสายกลางในการปฏิบัติ ธรรมะสายกลางเรียกว่า มัชฌิมนธรรมเทศนา ทางสายกลางในการปฏิบัติ เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา ซึ่งเป็นหนทางไปสู่ความดับทุกข์

สรุปได้ว่า นัยแห่งทางสายกลาง เป็นข้อปฏิบัติ หรือเป็นหลักปฏิบัติซึ่งเกี่ยวเนื่องด้วยระบบของจริยธรรมและคุณธรรมชั้นสูง ซึ่งปัจเจกบุคคลพึงนำมาปฏิบัติเพื่อความสุขแห่งการดำรงชีวิต เพราะอยู่ในระหว่างความพอดี ไม่อยู่ในระหว่างทางอันสุดโต่งทั้งสอง เกิดขึ้นจากกระบวนการทางธรรมชาติ โดยอาศัยธรรมชาติเป็นองค์กำหนด ไม่อยู่ในวิสัยแห่งความเกินและความขาด แต่อยู่ในวิสัยของความสมดุล ความพอเหมาะพอดี โดยปราศจากความลำเอียงทั้งปวง มีจุดมุ่งหมายและเป้าหมายที่ชัดเจน และที่สำคัญเป็นไปเพื่อการดับทุกข์และเข้าถึงมรรคผลนิพพานเป็นที่สุด

^{๒๕} รศ. ชัยวัฒน์ อัดพัฒน, **จริยศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาปรัชญา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๓), หน้า ๑๓๐/๑๓๐.

^{๒๖} ศศ. พระมหาสมจินต์ สมมาปญฺโญ, **วิพากษ์ทางสายกลางของอริสโตเติลกับมัชฌิมาปฏิปทาในพระพุทธศาสนาเถรวาท**, สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิตรุ่นที่ ๔๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๔๕.

^{๒๗} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, **ราชบัณฑิต. มัชฌิมาปฏิปทา : ทางสายกลางสองมิติ สัปปุริสธรรม ๗ นัยที่สอง**, พิมพ์ครั้งที่ ๑. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ฟออาร์ คัลเลอร์พริ้นท์, ๒๕๔๗.), หน้า ๑๑.

๒.๒ ความเป็นมาของทางสายกลาง

ผู้วิจัยจะจำแนกความเป็นมาของทางสายกลาง โดยแบ่งนัยออกเป็น ๓ ประเด็น คือ ๑) จะกล่าวถึงที่มาของคำสอนนี้ในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยพุ่งถึงว่า ทางสายกลางเกิดขึ้นได้อย่างไร ๒) เหตุผลที่องค์พระสัมมาพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องทางสายกลาง ในฐานะที่เป็นแก่นเป็นหลักคำสอนของพระองค์ และในประเด็นนี้จะได้โยงไปถึงบริบททางสังคม ในครั้งพุทธกาลนั้นด้วยว่ามีลักษณะเช่นไร จึงทำให้ต้องนำหลักทางสายกลางมาประพฤติปฏิบัติกัน และประเด็นที่ ๓ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์นัยของคำว่าทางสายกลาง เพื่อให้หมดข้อสงสัยที่ว่า นัยแห่งความเป็น “กลาง” นั้น คืออะไร และที่ว่ากลางนั้นมีลักษณะเช่นใด

ประเด็นที่ ๑ ทางสายกลางเกิดขึ้นได้อย่างไร ซึ่งถ้าพิจารณาจากพระพุทธพจน์ที่องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้นั้น มีประเด็นและนัยที่สำคัญดังนี้

ที่สุด ๒ อย่างนี้ บรรพชิตไม่ควรเสพ คือ ๑. กามสุขัลลิกานุโยค ซึ่งเป็นธรรมของปุถุชน ไม่ใช่ของพระอริยเจ้า เพราะไม่ประกอบไปด้วยประโยชน์ ๒. อตตกิลมณานุโยค ซึ่งเป็นทุกข์ และไม่ใช่ธรรมของพระอริยเจ้า เพราะไม่ประกอบไปด้วยประโยชน์

มัชฌิมาปฏิปทา ไม่เอียงเข้าใกล้ที่สุด ๒ อย่าง ตถาคตได้ตรัสรู้ อันเป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักษุ เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพาน^{๑๒}

จากพระพุทธพจน์ที่กล่าวถึงนี้แสดงให้เห็นว่า “ทางสายกลาง” เป็นผลมาจากการตรัสรู้ของพระพุทธรเจ้า ยังมีพระพุทธพจน์บางแห่งที่แสดงให้เห็นว่าทางสายกลางเป็น “ทางเก่า” เพราะเคยมีผู้ดำเนินมาก่อนแล้ว ดังนั้น การตรัสรู้ของพระพุทธรเจ้าจึงเท่ากับการ “ค้นพบ” แล้วนำมาเปิดเผยแก่เวไนยสัตว์ทั้งหลาย เพื่อจะได้ประพฤติปฏิบัติตามจนถึงความพ้นทุกข์ ซึ่งทางสายกลางมีองค์ประกอบ ๘ ประการ^{๑๓}

การบอกว่า “ทางสายกลาง” เป็น “ทางเก่า” ซึ่งมีผู้เคยดำเนินมาก่อนหน้านั้น หากพิจารณาโดยไม่ไตร่ตรองแล้วจะทำให้เกิดความรู้สึกในด้านลบ คล้าย ๆ กับจะบอกว่าทางสายกลางเป็นเรื่องที่คนทั่วไปในยุคก่อนหน้าที่องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะทรงอุบัติขึ้น

^{๑๒} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓/๑๓, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐.

^{๑๓} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๖๕/๑๐๓, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๕/๑๒๘.

“ได้เคย” มีผู้ปฏิบัติกันมาก่อนแล้ว พระพุทธเจ้าเพียงแต่มาชี้ให้เห็นใหม่แล้วนำมาสั่งสอน และนำมาแสดงแก่เวไนยสัตว์ แต่ความเป็นจริงแล้ว หาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะพระพุทธพจน์ดังกล่าวข้างต้นที่ทรงแสดงไว้ ก็เป็นการชี้ชัดลงไปแล้วว่า “ทางสายกลาง” เป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ จะต้องตรัสรู้และนำมาสั่งสอน พระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ในอดีต ล้วนได้ตรัสรู้หรือริยสัจ จึงได้ตรัสรู้เป็นองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ยิ่งไปกว่านั้นก็คือ ถ้าทางสายกลางนี้เว้นจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้เลย ดังมีพระพุทธพจน์ที่ทรงแสดงรับรองไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๘ ประการนี้ ที่บุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น เว้นความอุบัติขึ้นของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ย่อมไม่เกิดขึ้น ธรรม ๘ ประการคืออะไรบ้าง คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ ฯลฯ สัมมาสติ และ สัมมาสมาธิ”^{๓๔}

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนั้น จึงพอสรุปประเด็นแรก หรือนัยแรกเกี่ยวกับที่มาของทางสายกลางไว้ ๒ ประการ คือ

๑. ทางสายกลางเป็นปฏิบัติ หรือเป็นหนทาง (มรรค) ที่พระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ในอดีตได้เคยดำเนินมาแล้วทั้งสิ้น ดังนั้น จึงเป็นหนทางที่มีมาก่อนแล้ว และทางสายกลางที่กล่าวถึงนี้ เว้นจากพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้

๒. ทางสายกลางเป็นผลแห่งการตรัสรู้ของพระองค์เอง ซึ่งเกิดด้วยพระปัญญาอันยิ่งโดยชอบ

ประเด็นที่ ๒ เหตุผลในการแสดงทางสายกลาง ซึ่งผู้วิจัยได้พิจารณาเชื่อมโยงไปถึงบริบททางสังคมในสมัยครั้งพุทธกาล

ซึ่งประเด็นนี้ ผู้วิจัยต้องการตอบคำถามที่ว่า สังคมในครั้งพุทธกาลนั้น มีนัยสำคัญอย่างไรและมีเหตุผลอะไรจึงต้องใช้ทางสายกลางเข้าไปแก้ไข หรือทางสายกลางเกิดขึ้นในช่วงที่ภาวะทางสังคม หรือบริบทของสังคมไม่ปกติ ซึ่งประเด็นเหล่านี้จะสรุปเพื่อให้มองเห็นภาพได้อย่างชัดเจนและง่ายต่อความเข้าใจ ดังนี้

^{๓๔} ส.ม. (บาลี) ๑๕/๑๔/๑๒, ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๔/๑๘. ดูความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับมัชฌิมาปฏิบัติและอริยมรรค ในพระธรรมปิฎก, พุทธธรรม, หน้า ๕๘๑-๕๘๕.

๑. ด้านสังคม

สภาพบริบทสังคมในสมัยพุทธกาล ได้สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นสังคมต่างจาก
ลัทธิต่าง ๆ มีการยึดถือในเรื่องชนชั้นวรรณะอย่างที่สุด จากการศึกษาพุทธประวัติในตอนที่ว่า
ด้วยการกำเนิดศากยวงศ์และโกลิยวงศ์ ยิ่งมองเห็นภาพได้อย่างชัดเจน กล่าวคือ พระราชกุมาร
และพระราชกุมารีของพระเจ้าโอกากราชทั้ง ๘ พระองค์ (ยกเว้นพระเชษฐภคินี) จับคู่อภิเษก
สมรสกันเองระหว่างพี่ระหว่างน้องซึ่งถือกำเนิดจากพระราชบิดาและมารดาเดียวกัน^{๑๕}
ซึ่งนัยอย่างนี้ต้องถือว่าเป็นเรื่องไม่ธรรมดา นอกจากนั้นแล้วยังมีกรณีตัวอย่างอื่น ๆ เช่น
ในอรรถกถาที่ตั้งคชาดกและอรรถกถาอัคคิการทวาชสูตร ได้กล่าวถึงกรณีนายมาตังคะ
ซึ่งเป็นคนวรรณะจัณฑาล กับเศรษฐีซึ่งเป็นวรรณะพราหมณ์ ด้วยเหตุที่ว่า ลูกธิดาเศรษฐีถูก
เหยียดหยามอย่างไรเหตุผล นายมาตังคะจึงประกาศยอมอดอาหารประท้วงหน้าบ้าน โดยมีข้อ
เรียกร้องอย่างเดียวคือ ถ้าไม่ได้ธิดาของเศรษฐีมาเป็นภรรยาจะขอยอมตาย ซึ่งตามประเพณี
ถ้าคนจัณฑาลใดที่จิตใจทำเช่นนี้ และตายภายใน ๗ วัน บ้านเรือนโดยรอบทั้ง ๗ หลังที่อยู่ใน
อาณาบริเวณของเศรษฐี จะต้องกลายเป็นคนจัณฑาลไปด้วย ทำให้เศรษฐีถูกกดดันจากเพื่อน
บ้านอย่างหนัก จนในที่สุดต้องยอมยกธิดาอันเป็นที่รักแห่งตนให้กับนายมาตังคะ^{๑๖} หรือใน
คัมภีร์อรรถกถาธรรมบท กรณีที่เกี่ยวกับศากยวงศ์ซึ่งเป็นพระญาติของพระพุทธเจ้า ก็ปลง
ชีวิตซึ่งกันและกันเพื่อล้างแค้น ด้วยสาเหตุมาจากการคูห่มั้นเหยียดหยามกันในเรื่องวรรณะ^{๑๗}
เป็นต้น

ผลเสียหายที่เกิดขึ้นจากการแบ่งชนชั้นวรรณะทางสังคม ทำให้บริบทของสังคม
เปลี่ยนแปลงไปด้วย โดยเห็นได้จากการเอารัดเอาเปรียบกันทางสังคม และการกดขี่ข่มเหงกัน
ทั้งทางร่างกายและจิตใจจากคนวรรณะที่สูงกว่ากระทำกับคนวรรณะที่ต่ำกว่า ซึ่งเป็นที่มา
ของความขัดแย้ง และส่งผลกระทบต่อทางด้านอื่น ๆ ด้วย เช่น เรื่องการพัฒนาคุณภาพชีวิต

^{๑๕} ดูรายละเอียดเพิ่มใน วิจิตร สมบัติบริบูรณ์, **บันทึกพุทธประวัติ**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
การศาสนา, ๒๕๓๕), หน้า ๑๐-๑๑.

^{๑๖} พุ.ช.อ. (บาลี) ๗/๒-๓ ดูรายละเอียดใน สุชีพ ปุญญานุภาพ, **คุณลักษณะพิเศษแห่ง
พระพุทธศาสนา**, (พิมพ์ครั้งที่ ๒) (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๘๕.

^{๑๗} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๕-๒๕, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๗-๓๕. ดูรายละเอียดใน สุชีพ ปุญญานุภาพ,
คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา, หน้า ๘๘ -๘๒.

โดยเฉพาะผู้ที่อยู่ในวาระคำข่อมไม่สามารถยกสถานะ หรือพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนได้เลย เพราะสถานภาพทางสังคมได้กำหนดให้เขาเป็นอย่างนั้นตั้งแต่เกิด จึงไม่มีสิทธิ หรือเปลี่ยนแปลงสถานภาพใด ๆ ทั้งสิ้น

พระพุทธศาสนาได้อุบัติขึ้นในท่ามกลางสภาพแห่งสังคมดังกล่าว พระพุทธเจ้าทรงมองเห็นปัญหา เข้าใจปัญหา และหาทางแก้ไขปัญหานั้น สิ่งแรกที่พระองค์ทรงบอกก็คือ การถือชนชั้นวรรณะในลักษณะดังกล่าวเป็นเรื่องของความเห็นผิด (มิจฉาทิฎฐิ) ซึ่งต้องแก้ไข และปรับให้ถูกต้อง โดยทำความเห็นนั้นให้ถูกต้องเสียก่อน (สัมมาทิฎฐิ) ดังพระพุทธพจน์ตอนหนึ่งที่ตรัสไว้ว่า

พวกพราหมณ์ระลึกถึงเรื่องเก่าของตนไม่ได้ จึงเข้าใจว่า
พราหมณ์เท่านั้นบริสุทธิ์ เพราะเกิดจากโอษฐ์ของพระพรหม แท้จริง
พราหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้เกิดทางช่องคลอดของนางพราหมณ์ทั้งสิ้น ^{๓๘}

จากพระพุทธพจน์ข้างต้น ทรงเล่าเรื่องของสามณเฑรวาเสฏฐและภราทวาชะ ที่ออกบวชในสำนักของพระพุทธเจ้า แล้วถูกพราหมณ์ผู้เป็นบิดามารดาตำหนิว่า “ตนเองอยู่ในวาระประเสริฐแล้ว กลับไฝ่ดำเข้าไปบวชอยู่ในวาระที่เลวทราม เป็นเผ่าของมาร เกิดจากพระบาทของพรหม” พระพุทธเจ้าทรงทราบความ จึงได้แสดงถึงที่มาของพวก “พราหมณ์” ให้สามณเฑรวทั้งสองรูปได้เห็นว่า ความจริงแล้วพราหมณ์ก็คลอดมาจากครรภ์ของนางพราหมณ์เหมือนกับคนทั้งหลายที่เกิดมา ไม่ผิดแปลกไปจากอื่น จากนั้นก็ทรงเน้นย้ำถึง ผลกรรม คือการกระทำใด ๆ ก็ตาม เมื่อบุคคลได้กระทำแล้ว ไม่ว่าจะอยู่ในวาระใด จะเป็น กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ หรือศูทรก็ตาม ข่อมได้รับผลแห่งการกระทำนั้น ๆ เช่นเดียวกัน ^{๓๙}

ในคัมภีร์ขุททกนิกาย ธรรมบท พราหมณวรรค พระพุทธเจ้าให้ความหมายใหม่ ของคำว่า “พราหมณ์” ไว้หลายนัย ความหมายใหม่ไม่เกี่ยวข้องกับชาติกำเนิด แต่จะทรงเน้น ที่การกระทำว่า บุคคลจะดีชั่วอย่างไรก็ขึ้นอยู่กับกรกระทำ ยิ่งไปกว่านั้น ความหมายที่ทรง อธิบายใหม่นี้ ได้แสดงถึงความเป็นผู้เข้าถึงธรรม ซึ่งเทียบได้กับพระอรหันต์ในศาสนาของ พระองค์ เช่น

^{๓๘} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๑๔/๖๕, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๔/๘๔.

^{๓๙} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๑๕/๖๕-๗๐, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๕/๘๕-๘๖.

ผู้ใดไม่มีฝั่งนี้ ไม่มีฝั่งโน้น หรือไม่มีทั้งฝั่งนี้และฝั่งโน้น เราเรียกผู้นั้น ซึ่งปราศจากความกระวนกระวาย ปลอดภัยจากกิเลสแล้วว่าพราหมณ์^{๔๐}

ผู้เพ่งพินิจ ปราศจากธาตุสี่ อยู่ตามคำฟัง ทำกิจเสร็จแล้วหมดอาสวะ บรรลุประโยชน์สูงสุด เราเรียกว่าพราหมณ์^{๔๑}

เราไม่เรียกบุคคลผู้ถือกำเนิดในครุภุมารดาว่า พราหมณ์ ถ้าเขายังมีกิเลสเครื่องกั่วงวลอยู่ เขาเป็นเพียงผู้ชื่อว่า โภวาที^{๔๒} เท่านั้น

เราเรียกผู้หมดกิเลสเครื่องกั่วงวล หมดความยึดมั่นถือมั่นเท่านั้นว่า พราหมณ์^{๔๓}

คำว่า “พราหมณ์” ตามนัยใหม่ หรือความหมายใหม่ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ได้สะท้อนให้เห็นถึงวิธีปฏิบัติและความเป็นสุตโถงของพราหมณ์ได้อย่างชัดเจน จึงทำให้ไม่สามารถปฏิบัติตามหลักทางสายกลางนี้ได้ ดังนั้น นัยแห่งความเป็นพราหมณ์ จึงอยู่ที่ว่า ถ้าได้ฝึกฝนและปฏิบัติตามกระบวนการแห่งทางสายกลางนั้นแล้ว ความเป็น “พระอริยบุคคล” หรือความเป็น “พราหมณ์” ย่อมถูกเรียกชื่อได้อย่างสมบูรณ์

๒. ลัทธิ ความเชื่อทางศาสนา และปรัชญา

เมื่อสำรวจลัทธิความเชื่อทางศาสนาและปรัชญาของสังคมในยุคก่อน หรือยุคที่พระพุทธเจ้าทรงถือปฏิบัติขึ้นมาในโลกในดินแดนที่เรียกว่าชมพูทวีป ซึ่งในขณะนั้น จะเห็นได้ชัดเจนว่า หลักการปฏิบัติจะมีลักษณะสุตโถงในหลาย ๆ ด้าน ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นอุปสรรคและปัญหาในการเข้าถึงความจริง เพราะลัทธิและความเชื่อที่มีอยู่นั้น ไม่ใช่เป็นแค่เพียงลัทธิความเชื่อที่อยู่ในจิตใจของปัจเจกบุคคลเท่านั้น แต่ปัจเจกบุคคลในสังคมยังสร้างจารีตและประเพณีมารองรับลัทธิและความเชื่อเหล่านั้นด้วย จึงทำให้ลัทธิและความเชื่อเหล่านั้น

^{๔๐} พ.ร. (บาลี) ๒๕/๓๘๕/๘๔, พ.ร. (ไทย) ๒๕/๓๘๕/๑๕๓.

^{๔๑} พ.ร. (บาลี) ๒๕/๓๘๖/๘๔, พ.ร. (ไทย) ๒๕/๓๘๖/๑๕๔.

^{๔๒} หมายถึงบุคคลผู้มีปกติที่เขาร้องเรียกตนเองว่า “เป็นผู้เจริญ”

^{๔๓} พ.ร. (บาลี) ๒๕/๓๘๖/๘๖, พ.ร. (ไทย) ๒๕/๓๘๖/๑๕๘.

มีความศักดิ์สิทธิ์ มีมนต์ความขลัง และเป็นปรากฏการณ์ที่แข็งแกร่งที่สุดยากที่ปัจเจกบุคคลจะข้ามพ้นได้

ในที่นี้จะขอยกตัวอย่างและวิเคราะห์ลัทธิและคติความเชื่อบางประการ เพื่อให้เห็นถึงคุณลักษณะความเป็นสุคติวงศ์กล่าวข้างต้น ในพรหมชาลสูตร ที่มณิกาย สิลขันธวรรค พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงลัทธิที่มีลักษณะสุคติวงศ์ถึง ๖๒ ลัทธิ^{๔๔} แต่เมื่อก้าวโดยสรุปแล้ว มีอยู่ ๒ กลุ่มใหญ่ คือ

๒.๑ สัสตทิกฎฐิ แปลตามศัพท์ว่า ลัทธิหรือความเห็นว่าเที่ยง ลัทธินี้มีความเชื่อร่วมกันว่า “อัตตา” หรือ “อาตมัน” เป็นอมตะ เที่ยงแท้ ถาวร เป็นแก่นแท้ของชีวิตทุกชีวิต ลัทธินี้เชื่อว่า อาตมันที่สิงอยู่ในชีวิต เป็นส่วนหนึ่งของพรหมัน และพรหมันนี้เป็นบรมสุข ภาระกิจที่สำคัญของชีวิตคือการสละโลกนี้ เพื่อให้อัตตาไปรวมเป็นหนึ่งเดียวกับพรหมัน อันบริสุทธิ์ กลุ่มลัทธิที่มีความเชื่อในลักษณะนี้ได้แก่ลัทธิความเชื่อฝ่าย “ฮินดู ๖ สำนัก”^{๔๕} คือ นยายะ ไวเศษิกะ สางขยะ โยคะ มีมังสา และเวทานตะ

ลัทธิเหล่านี้มีหลักคำสอนให้บุคคลเผากิเลสด้วยการบำเพ็ญตบะ มีอาภักิริยา การทรมานตนเองทางร่างกายด้วยวิธีการต่าง ๆ เพื่อแสดงให้เห็นว่าร่างกายนี้ไม่ใช่เป็นอัตตาของตน จึงมุ่งบำเพ็ญตบะเพื่อขวางกั้นบาป หรือขวางทางบาป ในอุทุมพริกสูตรแห่งคัมภีร์ ที่มณิกายปาฎีกวรรค ได้กล่าวถึงเรื่องการบำเพ็ญตบะในลักษณะเช่นนี้หลายประการ เช่น การประพฤตินเป็นคนเปลือย การยังชีวิตด้วยคำข้าว ๒ คำ การกินอาหารที่เก็บไว้ค้างคืน ๑ วัน การกินรำเป็นอาหาร การยืนโดยไม่ยอมนั่ง การนอนบนหนาม การเอาฝุ่นคลุกตัว การอยู่กลางแจ้งและถือการบริโภคน้ำ^{๔๖} เป็นต้น

บุคคลกลุ่มนี้พระพุทธเจ้าทรงเรียกการปฏิบัติตนเหล่านี้ว่า อตตกิลมถานุโยค ถือว่าเป็น “มิจฉาทิกฎฐิ” และเป็นความสุคติวงศ์อย่างหนึ่ง ซึ่งมีปรากฏอย่างแพร่หลายในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าในเบื้องต้นแห่งการออกบวช ก็ถูกอิทธิพลจากลัทธิดังกล่าวเช่นเดียวกัน จะเห็นได้จากการที่พระองค์ทรงทดลองใช้วิธีการบำเพ็ญตบะนานับประการ เพื่อให้

^{๔๔} ที.สิ. (บาลี) ๕/๓๕-๕๘/๓๑-๓๘, ที.สิ. (ไทย) ๕/๓๕-๕๘/๓๐-๓๘.

^{๔๕} สุนทร ฃ รังษิ, ปรัชญาอินเดีย : ประวัติและลัทธิ, (พิมพ์ครั้งที่ ๓), (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.), หน้า ๓.

^{๔๖} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๕๗/๓๓, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๗/๓๕.

บรรลอรุยธรรมอันสูงสุด ซึ่งการปฏิบัตินี้ใช้ระยะเวลาหลายปี ก็ไม่ประสบผลสำเร็จ คือไม่สามารถแสวงหาความหลุดพ้นจากอาสวะกิเลสได้

๒.๒ อูจเฉททิฏฐิ แปลตามศัพท์ว่า มีความเห็นว่าชาติสุญ เป็นลัทธิที่เชื่อว่าชีวิตเกิดขึ้นครั้งเดียว ตายแล้วก็สูญ โลกหน้าไม่มี ลัทธินี้จึงสอนให้คนแสวงหาความสุข ความเพลิดเพลินในชีวิตนี้ ในขัมมจักกัปปวัตตนสูตร ซึ่งเป็นที่มาแห่งหลักคำสอนในเรื่องทางสายกลาง ทรงเรียกลัทธิที่มีความเชื่อในลักษณะดังกล่าวนี้ในรูปของกามสุขัลลิกานุโยค

ในเรื่องความเชื่อทางด้านศาสนา โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับเรื่องของ การตายว่าตายแล้ววิญญาณไปไหน คำตอบก็มี ๒ นัย ซึ่งสอดคล้องกับลัทธิความเชื่อดังกล่าวข้างต้น กล่าวคือ พวกที่หนึ่งก็จะเชื่อว่า ตายแล้วเกิดอีก (สัสสตทิฏฐิ) กับพวกที่เชื่อว่า ตายแล้วสูญ ไม่มีอะไรเหลือ (อูจเฉททิฏฐิ) พวกที่เชื่อว่าตายแล้วเกิดอีก ก็จำแนกเป็นเชื่อว่า (๑) เกิดเป็นอย่างไร ก็เป็นอย่างนั้นตลอดไป ไม่มีเปลี่ยนแปลง เช่น ถ้าเคยเกิดเป็นคน ตายแล้วก็ต้องเกิดเป็นคนอีก ถ้าเคยเกิดเป็นสัตว์ เมื่อตายแล้วก็เกิดเป็นสัตว์อีก (๒) เปลี่ยนแปลงเกิดเป็นอย่างอื่นได้ เช่น คนอาจเกิดเป็นสัตว์ สัตว์อาจเกิดเป็นเทวดา เป็นต้น พวกที่เชื่อว่าตายแล้วสูญ ก็จำแนกเป็นเชื่อว่า (๑) สูญทั้งหมด คือไม่มีอะไรเหลืออยู่เลย (๒) สูญบางอย่าง ไม่สูญบางอย่าง

ในด้านความสุขทุกข์ของชีวิต คนอินเดียในสมัยพุทธกาล ก็มีความเชื่อออกเป็น ๒ กลุ่ม กลุ่มแรกเชื่อว่า สุขทุกข์เกิดขึ้นเอง ไม่มีเหตุปัจจัยกำหนด อีกพวกหนึ่งก็เชื่อว่า สุขทุกข์เกิดแต่เหตุปัจจัยกำหนด แต่เหตุปัจจัยที่อ้างถึงนั้นก็อ้างเหตุจากภายนอก เช่น มีเทวดา บันดาล หรือมีพระเจ้าบันดาล เป็นต้น

ประมวลสภาพความเป็นไปทางสังคม โดยเฉพาะลัทธิความเชื่อดังกล่าวข้างต้น ทำให้เรามองเห็นภาพบริบททางสังคมของอินเดียได้อย่างชัดเจนก่อนการอุบัติขึ้นของพระพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะในประเด็นเรื่องความสุดโต่ง ทั้งในแง่ของความคิด และในแง่ของการกระทำดังกล่าว ดังนั้นภาระหน้าที่ของพระพุทธเจ้า ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นผู้ประกาศศาสนา ซึ่งเรียกได้ว่ายังเป็นศาสนาที่ใหม่อยู่ในครั้งนั้น จึงต้องปรับกระบวนทัศน์ แก่ไขระบบความคิด และการกระทำที่เป็นสุดโต่งดังกล่าวให้ถูกต้องเสียก่อน เพราะเป็นวิธีการเดียวที่จะสามารถทำให้พระพุทธศาสนาตั้งมั่นอยู่ได้นาน และในบางครั้งพระองค์ก็ต้องใช้ความพยายามอย่างหนัก เพื่อปรับทัศนคติของปัจเจกบุคคลเพื่อนำมาสู่

แนวทางที่ถูกต้อง ซึ่งเรียกว่า สัมมาทิฏฐิ ดังจะเห็นได้จากกรณีที่พระองค์เสด็จไปโปรดพระเจ้าพิมพิสาร เสด็จไปโปรดอูรวลกัสสปะ ซึ่งเป็นเจ้าลัทธินาคใหญ่ที่ชาวแคว้นให้ ความเคารพอยู่ในขณะนั้น ในพระบาลีได้พรรณนาไว้ว่า ทรงใช้อุบายต่าง ๆ ถึง ๓,๕๐๐ วิธี^{๔๓} อูรวลกัสสปะจึงยอมละทิฏฐิมานะของตน และการสั่งสอนพุทธบริษัทของพระองค์ ในแต่ ละครั้ง ซึ่งล้วนดำเนินไปตามหลักทางสายกลางทั้งสิ้น โดยเฉพาะในช่วงแรกที่ทรง ประกาศศาสนา หากพิจารณาให้ถ่องแท้แล้วจะเห็นได้ว่า ทรงเริ่มต้นด้วยการปรับทัศนคติให้ ถูกต้อง กล่าวคือ ให้ละ “มิจฉาทิฏฐิ” เพื่อให้เกิด “สัมมาทิฏฐิ” จากนั้นกระบวนการอื่น ๆ ซึ่งเป็นองค์ประกอบแห่งอริยมรรคก็ตามมา

ตัวอย่างที่เห็นชัดเจนที่สุดก็คือการแสดงปฐมเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ พระองค์ ทรงเริ่มพระธรรมเทศนาด้วยการสะท้อนให้เห็นถึงสภาพความเป็นจริงทางสังคมที่เกี่ยวข้อง กับความสุดโต่งทางด้านทฤษฎีและการปฏิบัติ เป็นแนวทางที่ผิดพลาด ซึ่งมีการยึดถือและ ปฏิบัติกันอยู่ในเวลานั้น ทั้งนี้เพื่อปรับทัศนคติ และความคิดของปัญจวัคคีย์ให้อยู่ในแนวทาง ที่ถูกต้อง และเมื่อปัญจวัคคีย์มีความเห็นถูกต้องแล้ว ก็ทรงสอนถึงเรื่องทางสายกลาง ซึ่งเป็น หนทางเดียวที่จะนำไปจกบุคคลไปสู่จุดหมายปลายทางได้อย่างสมบูรณ์ คือ เข้าถึงความ เป็นพระอริยบุคคลเบื้องต้นจนถึงสูงสุด อุปมาเหมือนการจุดตะเกียงในที่มืด ซึ่งเป็นการบอกทาง แก่คนหลงทาง เพื่อให้เดิน ไปสู่ทิศทางที่ถูกต้อง และเข้าถึงจุดหมายปลายทางได้อย่าง ปลอดภัย นี่เป็นกระบวนการ หรือวิธีการหนึ่งแห่งทางสายกลางในพระพุทธศาสนา

ประเด็นที่ ๓ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ห้ของคำว่า “ทางสายกลาง”

ทางสายกลางตามนัยแห่งพระพุทธศาสนา ซึ่งปรากฏอยู่ในพระบาลี ที่อ้างถึง ทาง ๒ สาย ว่าเป็นสิ่งสุดโต่งที่ปัจเจกบุคคลไม่ควรเดิน หรือไม่ควรเสพ^{๔๔} และไม่ได้ ความหมายว่า เป็นทางที่มีอริยมรรคมีองค์ ๘ อยู่ตรงกลาง แต่นัยแห่งทางสายกลางนั้น มี ความหมายแต่เพียงว่า ถ้าปัจเจกบุคคลได้ดำเนินตามเส้นทางอันสุดโต่งนั้นแล้ว ย่อมพลาด จากทางสายกลาง ซึ่งถือว่าเป็นหลักคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนาเถรวาท คือไม่สามารถ เข้าสู่ระบบ หรือกระบวนการแห่งความดับทุกข์ทั้งปวงนั้น ได้

^{๔๓} วิ.ม. (บาลี) ๔/๕๓/๔๔, วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๓/๖๓.

^{๔๔} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓/๑๓, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๑๓.

ในกระบวนการดับทุกข์ที่กล่าวถึงนั้น ตามนัยแห่งทางสายกลาง จำเป็นต้องยึดเป้าหมายเป็นหลัก และเป้าหมายในที่นี้ก็คือกระบวนการดับทุกข์ หรือยึดจุดหมายปลายทางเป็นสำคัญ คือการเข้าถึงมรรคผลและพระนิพพานเป็นที่สุด ดังนั้น หากแม้จะมีหนทางมากมาย ซึ่งบางครั้งอาจจะมากกว่าทาง ๒ สายที่กล่าวถึง แต่ทางเหล่านั้นถ้าไม่เข้าไปเพื่อมรรคผลและนิพพาน หรือไม่ดำเนินไปสู่จุดมุ่งหมาย โดยมีเป้าหมายที่อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นประการสำคัญแล้ว ทางเหล่านั้นจะถูกปฏิเสธทั้งสิ้น เพราะไม่ใช่ทางสายกลางในพระพุทธศาสนาที่กล่าวถึง

การพิจารณาความหมายในนัยแห่งทางสายกลางตามลักษณะดังกล่าวนี้ จะทำให้หมดข้อสงสัยว่า “ทางสายกลาง” คืออะไร ไม่ต้องเป็นประเด็นให้ถามอีกว่า ที่ว่ากลางนั้นมีความเป็นกลางอย่างไร เพราะความรู้สึกรู้สึกของคนทั่วไป เมื่อพูดถึงคำว่า “ตรงกลาง” ก็ชวนให้คิดถึง สิ่ง ๓ สิ่ง หรือทาง ๓ สาย แล้วก็มีสิ่งหนึ่ง หรือทางสายหนึ่ง ซึ่งอยู่ตรงกึ่งกลางระหว่างทั้ง ๒ ซึ่งความรู้สึกรู้สึกดังกล่าวนี้ ไม่สามารถนำมาอธิบายหลักคำสอนในเรื่องทางสายกลางในทัศนะของพระพุทธศาสนาได้

๒.๓ สารัตถะของทางสายกลาง

ทางสายกลางของพระพุทธศาสนา มีองค์ประกอบที่เป็นนัยแห่งหลักคำสอนที่สำคัญอยู่ ๘ ประการ และ ๘ ประการที่กล่าวถึงนั้น จะต้องเดินไปพร้อม ๆ กัน เพราะเป็นทางสายตรงที่เข้าถึงมรรคผลและนิพพานได้เร็วที่สุด เป็นหนทางที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงพระดำเนินมาแล้วทั้งนั้น ซึ่งมีรายละเอียดและองค์ประกอบแต่ละข้อ ๆ ดังต่อไปนี้

๒.๓.๑ สัมมาทิฏฐิ (Right View)

สัมมาทิฏฐิ ได้แก่ ความเห็นชอบ และทรงอธิบายความต่อไปอีกว่า หมายถึงความรู้ในทุกข์ (ความทุกข์) ความรู้ในทุกข์สมุทัย (เหตุเกิดแห่งทุกข์) ความรู้ในทุกข์นิโรธ (ความดับทุกข์) ความรู้ในทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์)^{๔๕} ในพระบาลีจะพบคำอธิบายในลักษณะดังกล่าวนี้บ่อยครั้ง โดยความหมายก็คือ รู้ว่าอะไรเป็นทุกข์ สาเหตุที่มาของความทุกข์ การดับทุกข์ ตลอดจนถึงวิธีการที่จะดับทุกข์ว่าจะต้องทำอย่างไร เป็นความรู้ที่ครบวงจร หรือครบกระบวนการของการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตได้

^{๔๕} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๓๕/๓๑๕, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๓๕/๔๒๒.

ดังนั้น สัมมาทิฏฐิ จึงเป็นชื่อของปัญญาประเภทหนึ่ง ที่ยังพาบุคคลไปสู่แสงสว่างแห่งความรู้แจ้งได้

นอกจากคำอธิบายดังกล่าวข้างต้นแล้ว ในที่บางแห่งก็อธิบายเพิ่มว่า หมายถึงความรู้ชัด คือรู้อย่างถูกต้องในเรื่องอกุศล ซึ่งเป็นรากเหง้าแห่งอกุศล เพราะการรู้ชัดอกุศล และรากเหง้าแห่งอกุศล ก็เรียกว่าเป็น สัมมาทิฏฐิ^{๕๐} การเห็นพระไตรลักษณ์ คือเห็นว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ก็เรียกว่าเป็น สัมมาทิฏฐิ^{๕๑} เห็น จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย มโน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ โดยความเป็นของไม่เที่ยง ก็เรียกว่าเป็น สัมมาทิฏฐิ

อนึ่ง เฉพาะความเห็น ที่เรียกว่า ทิฏฐินี้ พระธรรมปิฎก^{๕๒} (ป.อ.ปยุตฺโต) ท่านได้ให้ความหมายเพิ่มเติมว่า หมายถึง ความเชื่อ ลัทธิตฤษฎี ความเข้าใจตามนัยเหตุผล ข้อที่เข้ากับความเข้าใจของตน หลักการที่เห็นสมควร ข้อที่ถูกต้อง ข้อที่เชิดชูเอาไว้ ความใฝ่นิยม หรือที่ปัจจุบันเรียกว่า ค่านิยม รวมไปถึงอุดมการณ์ แนวทัศนะในการมองโลกและชีวิตที่เรียกว่า โลกทัศน์ และชีวิตทัศน์ต่าง ๆ ตลอดจนทัศนคติพื้นฐานที่สืบเนื่องมาจากความเห็น ความเข้าใจและความใฝ่นิยมเหล่านั้น จากนั้นท่านก็แบ่งทิฏฐิเป็น ๒ ระดับ คือ ความเห็น ความเข้าใจเกี่ยวกับคุณค่า ว่าดี ไม่ดี ควรจะเป็น ไม่ควรจะเป็น เป็นต้น อย่างหนึ่ง ความเห็น ความเข้าใจเกี่ยวกับความจริงว่าคืออะไร เป็นอย่างไร เพราะอะไร เป็นต้น อย่างหนึ่ง^{๕๓} ทิฏฐิ จึงมีความหมายกว้างขวาง ครอบคลุมพฤติกรรมทางกายทั้งหมด เหตุนั้น ท่านจึงจัดทิฏฐิว่าเป็นมโนกรรม^{๕๔} อยู่ในกลุ่มของกรรมบถ ๑๐ ประการ^{๕๕} ถ้าเป็นฝ่ายชั่ว (อกุศลกรรมบถ) ก็เรียกว่า มิจฉาทิฏฐิ ถ้าเป็นฝ่ายดี (กุศลกรรมบถ) ก็เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ

^{๕๐} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๘๕/๖๓, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๕/๘๒.

^{๕๑} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๕๐/๑๐๕-๑๐๗, ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๐/๑๗๑-๑๗๔.

^{๕๒} ปัจจุบันดำรงสมณศักดิ์ที่ พระพรหมคุณาภรณ์

^{๕๓} พระธรรมปิฎก, พุทธธรรม, หน้า ๓๓๕-๓๓๖.

^{๕๔} อ.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๗๖/๒๒๐, อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗๖/๓๒๔.

^{๕๕} ได้แก่ กายสุจริต ๓ ประการ คือ เว้นจากการฆ่าสัตว์ ๑ เว้นจากการลักทรัพย์ ๑ เว้นจากการประพฤตินอกใจ ๑, วชิสุจริต ๔ ประการ คือ เว้นจากการพูดเท็จ ๑ เว้นจากการพูดส่อเสียด ๑ เว้นจากการพูดคำหยาบ ๑ เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ ๑, มโนสุจริต ๓ ประการ คือ ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา ๑ มีจิตไม่พยาบาท ๑ มีความเห็นถูกต้อง ๑

ทฤษฎีเป็นตัวชักจูงและกำหนดวิถีชีวิตมนุษย์ เริ่มตั้งแต่การแปลความหมาย ประสบการณ์ที่รับรู้ว่าจะดีค่า จะตัดสินใจ หรือวินิจฉัย จะเลือกรับส่วนใด เห็นด้วย ไม่เห็นด้วย แล้วชักนำความคิด การพูด และการกระทำที่จะแสดงปฏิกิริยาโต้ตอบไปอย่างไร จะพูด จะทำอะไรกับบุคคล สิ่งและสภาพแวดล้อม หรือสถานการณ์นั้น พร้อมทั้งสร้างเหตุผล ประกอบสำหรับการกระทำนั้น ๆ เช่น เมื่อคนชอบความมั่งมี เห็นว่า ความพรั่งพร้อมด้วย วัตถุส่วนตัวเป็นจุดมุ่งหมายของชีวิต เป็นเครื่องวัดความสำเร็จของชีวิต เขาก็ย่อมจะดิ้นรน ขวนขวาย เพื่อแสวงหาความพรั่งพร้อมทางวัตถุนั้น ไม่ว่าจะศึกษาเล่าเรียน หรือประกอบใน กิจการงาน ก็ทำเพื่อจุดหมายดังกล่าวมานั้น และเมื่อมองดูคนอื่น เขาก็จะวัดและดีค่าให้เกียรติ คนนั้น ๆ หรือไม่ โดยยึดถือความพรั่งพร้อมทางวัตถุเป็นเกณฑ์ ยิ่งถ้าเป็นคนมีใจไม่สุจริต ด้วยแล้ว เขาก็จะแสวงหาความมั่งคั่งด้วยวิธีการที่ไม่เลือกที่จะถูกต้องหรือไม่ และอาจจะ มองคนสุจริตที่ยากไร้ในทำนองเป็นคนเขลา ไร้เกียรติ ถ้าคนเห็นว่าอำนาจเป็นความเก่ง เป็นความดี เขาก็จะโน้มไปในการแสดงอำนาจ ทำตัวยิ่งใหญ่ ชอบข่มเหงรังแกผู้อื่น ถ้าเห็น ว่าบาปบุญไม่มี เป็นเพียงคำพูดหลอกคนโง่ เขาก็จะไม่ใส่ใจสิ่งที่สอนว่าเป็นบาปเป็นบุญ เหล่านี้ล้วนเป็นเรื่องของทฤษฎีที่เป็นตัวชักนำ ชักจูงทั้งสิ้น

(ก) การแบ่งประเภทของสัมมาทิฐิ

มีพระพุทธพจน์ในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสกั จำแนกประเภทของสัมมาทิฐิ ไว้ ๒ ประเภท ได้แก่ ๑. สัมมาทิฐิที่ยังมีอาสวะ ซึ่งเป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคืออุปธิ และ ๒. สัมมาทิฐิ ที่ปราศจากอาสวะ เป็นของพระอรหิยะ เป็นโลกุตระ และเป็นองค์แห่งมรรค^{๕๖}

จากพระพุทธพจน์บทนี้ สรุปได้ว่า สัมมาทิฐิมี ๒ ประเภท คือ ประเภทที่เป็น โลกิยะ และประเภทที่เป็นโลกุตระ ซึ่งจะได้อธิบายในรายละเอียดต่อไป

๑) โลกิยสัมมาทิฐิ หมายถึง ความเห็นชอบระดับโลกิยะ คือยังเนื่องอยู่ในโลก ขึ้นต่อโลก ได้แก่ความเห็น ความเชื่อ ความเข้าใจเกี่ยวกับโลก และชีวิตที่ถูกต้องตามหลัก แห่งความดี เป็นไปตามคลองธรรม หรือสอดคล้องกับศีลธรรม^{๕๗} ท่านแสดงต่อไปอีกว่า โดยทั่วไปสัมมาทิฐิประเภทนี้มักเกิดจากเหตุปัจจัยภายนอก หรือองค์ประกอบทางสังคม อาศัยศรัทธาเป็นพื้นฐาน สัมมาทิฐิระดับนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับคุณค่า เช่น ดี ชั่ว ถูก ผิด ควร

^{๕๖} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๑๓๖/๑๒๒, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๖/๑๗๕.

^{๕๗} พระธรรมปิฎก, พุทธธรรม, หน้า ๗๓๗.

ไม่ควร เป็นต้น รวมถึงหลักความเชื่อ ความเห็นต่าง ๆ ที่จะรักษาคุณค่าที่ดั่งามถูกต้องไว้
ดั่งมีพระพุทธพจน์รับรองไว้ว่า “สัมมาทิฏฐิที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคือ
อุปธิ”^{๕๘} และมีพระพุทธพจน์ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า

สัมมาทิฏฐิที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ “ทานที่ให้แล้ว
ยัญที่บูชาแล้ว การเช่นสรวงที่ได้กระทำแล้ว ผลวิบากแห่งกรรมดี
กรรมชั่วย่อมมีผล ในโลกนี้มี โลกหน้ามี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติ
ปฏิบัติชอบ คือทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่ง
แล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งก็มีอยู่ในโลก”^{๕๙}

อนึ่ง ทิฏฐิประเภทนี้ มีลักษณะเป็นหลักการ กฎเกณฑ์ มาตรฐาน ความเชื่อถือเป็น
สิ่งที่มีมนุษย์ปรุงแต่ง สร้างสรรค์ หรือบัญญัติขึ้นมา มีรายละเอียดข้อย่อยผิดแผกแตกต่าง
กันไปตามกาล เปลี่ยนแปลงได้ตามอิทธิพลของสภาพแวดล้อม และความเป็นไปของสังคม
อย่างไรก็ตาม ถึงแม้จะเปลี่ยนแปลงได้ตามสภาพแวดล้อมทางสังคม แต่ก็มีหลักกลางสำหรับ
ความเป็นสัมมาทิฏฐิ นั่นคือสอดคล้องกับกฎแห่งกรรม เพราะหลักกรรมเป็นกฎธรรมดา
หรือเป็นหลักความจริงที่รองรับพฤติกรรมทั้งหมดของมนุษย์ โดยนัยนี้ โลกียสัมมาทิฏฐิ
จึงมีกฎธรรมชาติดองรับอยู่ ซึ่งในคัมภีร์วิภังค์ท่านจึงนิยามความหมายของโลกียสัมมาทิฏฐิ
ลงไปว่า ได้แก่ กัมมัสสกตาญาณ^{๖๐} คือความรู้ว่าคนมีกรรมเป็นของตน หรือรู้ว่าชีวิตเป็นไป
ตามกฎแห่งกรรมนั้น ๆ

๒) โลกุตตรสัมมาทิฏฐิ

โลกุตตรสัมมาทิฏฐิ หมายถึง ความเห็นชอบระดับโลกุตระ คือเหนือโลก
ไม่ขึ้นต่อโลก ได้แก่ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตถูกต้องตามความเป็นจริง หรือรู้
เข้าใจตามสภาวะของธรรมชาติ^{๖๑} หมายถึงเอาเฉพาะความรู้ความเข้าใจที่แจ่มชัด ถึงขั้น
เป็นมรรคเป็นผล ทำให้เป็นอริยบุคคลเท่านั้น สัมมาทิฏฐิในระดับนี้ให้ผลลึกซึ้งกว่าระดับ
โลกียสัมมาทิฏฐิมาก เพราะสามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงบุคลิกภาพอย่างชนิดที่เรียกว่า

^{๕๘} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๑๓๖/๑๒๒, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๖/๑๓๕.

^{๕๙} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๑๓๖/๑๒๒, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๖/๑๓๖.

^{๖๐} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๗๕๓/๓๓๕, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๕๓/๕๕๐.

^{๖๑} พระธรรมปิฎก, พุทธธรรม, หน้า ๗๓๘.

ถอนรากถอนโคน เพราะสัมมาทิฐิในระดับนี้เท่านั้น จึงจะสามารถกำจัดกิเลสได้ ทำให้จิตใจมีความมั่นคงไม่กวัดแกว่งไปตามสภาพแวดล้อมต่าง ๆ สัมมาทิฐิประเภทนี้ ตรงตามพระพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า

สัมมาทิฐิ เป็นอริยะที่ไม่มีอาสวะ คือเป็นโลกุตระ เป็นองค์แห่งมรรคของภิกษุผู้มีจิตไกลจากอาสวะ เพียบพร้อมด้วยอริยมรรค และเจริญอริยมรรคอยู่^{๖๒}

โลกุตรสัมมาทิฐิ เกิดจากโยนิโสมนสิการ คือ พิจารณาอย่างเป็นเหตุเป็นผล ซึ่งเป็นองค์ประกอบภายใน ปรโตโมหะที่ดี หรือกัลยาณมิตร จะช่วยได้แค่เพียงการกระตุ้นให้บุคคลนั้นใช้โยนิโสมนสิการแล้วเกิดความรู้ความเข้าใจด้วยตัวเอง ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ด้วยเพียงแค่อาศัยการรับฟังแล้วเชื่อตามคนอื่นด้วยศรัทธา และด้วยเหตุนี้จึงไม่มีลักษณะเป็นหลักการ กฎเกณฑ์ ข้อยึดถือที่ปรุงแต่ง หรือบัญญัติวางซ้อนเพิ่มขึ้นมาจากธรรมชาติ เป็นอิสระจากการหล่อหลอมทางสังคม ไม่ขึ้นต่ออิทธิพลและสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป

(๗) ความสำคัญของสัมมาทิฐิ

การที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย บรรดาองค์ ๗ นั้น สัมมาทิฐิ เป็นหัวหน้า”^{๖๓} ย่อมแสดงให้เห็นชัดเจนอยู่ในตัวว่า สัมมาทิฐิมีความสำคัญมากน้อยเพียงไร กระบวนการเกิดขึ้นของทางสายกลางแต่ละข้อ จะต้องมิสัมมาทิฐิเข้าไปเกี่ยวข้องเสมอ ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงตรัสว่า “ภิกษุรู้ชัดมิจฉาสังกัปปะ ว่าเป็นมิจฉาสังกัปปะ รู้ชัดสัมมาสังกัปปะ ว่าเป็นสัมมาสังกัปปะ ความรู้ของภิกษุนั้นเป็นสัมมาทิฐิ รู้ชัดมิจฉาวาจา ว่าเป็นมิจฉาวาจา รู้ชัดสัมมาวาจา ว่าเป็นสัมมาวาจา ความรู้ของภิกษุนั้นเป็น สัมมาทิฐิ ฯลฯ”^{๖๔}

^{๖๒} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๑๓๖/๑๒๒, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๖/๑๓๖.

^{๖๓} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๑๓๗/๑๒๒, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๗/๑๓๖.

^{๖๔} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๑๓๗-๑๓๘/๑๒๒-๑๒๓, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๗,๑๓๘/๑๓๖-๑๓๗.

ความจริงมีพระพุทธรูปที่ตรัสถึงความสำคัญของสัมมาทิฏฐิไว้หลายแห่ง
ในที่นี้จะขอนามากล่าวเป็นตัวอย่างประกอบเป็นสังเขป เช่น

ทางนั้นชื่อว่าเป็นทางตรง ทิศนั้นชื่อว่ามีภัย รตนนั้นชื่อว่ามี
เสียงดัง ประกอบด้วยล้อคือธรรม หิริเป็นฝาประทุนของรตนนั้น สติเป็น
เกราะกั้นของรตนนั้น เรากล่าวธรรม มีสัมมาทิฏฐินำหน้าว่าเป็น
นายสารถิ ยานชนิดนี้มีอยู่แก่ผู้ใด จะเป็นสตรีหรือบุรุษก็ตาม ผู้นั้นไป
ใกล้นิพพานด้วยยานนี้แล^{๖๕}

ภิกษุนั้นย่อมพยายามเพื่อละมิจฉาทิฏฐิ ยังสัมมาทิฏฐิ
ให้ถึงพร้อม ความพยายามของภิกษุนั้น เป็นสัมมาพยายามะ ภิกษุนั้น
มีสติ ละมิจฉาทิฏฐิ มีสติเข้าถึงสัมมาทิฏฐิอยู่ สติของภิกษุนั้นเป็น
สัมมาสติ ธรรม ๓ ประการนี้ คือ (๑) สัมมาทิฏฐิ (๒) สัมมาวายามะ
(๓) สัมมาสติ ย่อมห้อมล้อมคล้อยตามสัมมาทิฏฐิของภิกษุนั้นไปด้วย
ประการฉะนี้^{๖๖}

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ย่อมมี
ความสำเร็จสูงสุด มีความเกษมสูงสุด ประพฤติพรหมจรรย์คล่อง
ถึงที่สุดและถึงที่สุดแห่งที่สุด ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
ธรรม ๓ ประการ คืออะไรบ้าง ๑) สัมมาทิฏฐิ ๒) สัมมาญาณะ
๓) สัมมาวิมุตติ^{๖๗}

เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่
ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วก็เป็นไปเพื่อความเจริญไพบูลย์

^{๖๕} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๔๖/๓๗, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๔๖/๖๐.

^{๖๖} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๑๓๖/๑๒๒, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๖/๑๗๖.

^{๖๗} อ.ต.ก. (บาลี) ๒๐/๖/๓๕๔, อ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๑๔๖/๓๕๔.

ยิ่งขึ้นเหมือนกับสัมมาทิฐิ^{๖๘} (ความเห็นชอบ) นี้ เมื่อเป็นสัมมาทิฐิ
กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วก็เป็นไปเพื่อความ
เจริญไปพลอยยิ่งขึ้น^{๖๙}

จากข้อความที่อ้างถึงข้างต้นนั้น มีนัยความหมายเดียวกันทั้งหมด นั้นแสดงถึง
ความสำคัญของสัมมาทิฐิว่า เป็นประตูที่จะเปิดเข้าไปสู่อุมตมทานิพพาน ในอังกุตรนิกาย
ทศกนิบาต พระผู้มีพระภาคจึงตรัสไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์อุทัยอยู่ ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน
เป็นบุพนิमित ฉนใด สัมมาทิฐิก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิमितแห่งกุศลธรรม
ทั้งหลาย ฉนนัน

ผู้มีสัมมาทิฐิ ย่อมมีสัมมาสังกัปปะ

ผู้มีสัมมาสังกัปปะ ย่อมมีสัมมาวาจา

ผู้มีสัมมาวาจา ย่อมมีสัมมากัมมันตะ

ผู้มีสัมมากัมมันตะ ย่อมมีสัมมาอาชีวะ

ผู้มีสัมมาอาชีวะ ย่อมมีสัมมาวายามะ

ผู้มีสัมมาวายามะ ย่อมมีสัมมาสติ

ผู้มีสัมมาสติ ย่อมมีสัมมาสมาธิ

ผู้มีสัมมาสมาธิ ย่อมมีสัมมาญาณะ

ผู้มีสัมมาญาณะ ย่อมมีสัมมาวิมุตติ^{๗๐}

จากพระพุทธรพจน์นี้แสดงให้เห็นว่า ถ้าปราศจากสัมมาทิฐิ กระบวนธรรมของ
อริยมรรค หรือทางสายกลางทั้งหมดย่อมไม่สามารถเกิดขึ้นได้ นั้นหมายความว่าคุณธรรม
ที่เป็นความดีงามทั้งหลายทั้งปวงไม่อาจเกิดขึ้นได้ รวมถึงประตูอุมตมทานิพพาน ย่อมเป็น
อันปิดสนิทโดยปริยาย องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสไว้ว่า “ผู้มีสัมมาทิฐิ ย่อมล้าง

^{๖๘} สัมมาทิฐิ อรรถกถาท่านมุ่งหมายถึง สัมมาทิฐิ ๕ ประการ คือ (๑) กัมมัตสกคาทิฐิ
(๒) ญาณสัมมาทิฐิ (๓) วิปัสสนาสัมมาทิฐิ (๔) มัคคสัมมาทิฐิ (๕) ผลสัมมาทิฐิ ดูรายละเอียดใน
อง.ทุก.อ.(บาลี) ๒/๑๓๕/๑๑.

^{๖๙} อง.เอกก.(บาลี) ๒๐/๒๕๕/๓๒, อง.เอกก.(ไทย) ๒๐/๒๕๕/๓๘.

^{๗๐} อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๒๑/๑๕๒, อง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๒๑/๒๓๕.

มิจฉาทิฎฐิได้ ล้างบาปอกุศลธรรมเป็นอันมากที่เกิดขึ้นเพราะมิจฉาทิฎฐิ เป็นปัจจัยและ
กุศลธรรมเป็นอันมากย่อมถึงความเจริญเต็มที่ เพราะมีสัมมาทิฎฐิเป็นปัจจัย”^{๑๑}

๒.๓.๒ สัมมาสังกัปปะ (Right Thought)

สัมมาสังกัปปะ ได้แก่ ความดำริชอบ คือ ความดำริในการออกจากกาม
ความดำริในการไม่พยายาบท ความดำริในการไม่เบียดเบียน”^{๑๒} ในคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎก
(ธัมมสังคณี) ได้นิยามความหมายว่า “ความตริก ความตริกโดยอาการต่าง ๆ ความดำริ ความ
ที่จิตแนบแน่นในอารมณ์ ความที่จิตแนบสนิทในอารมณ์ ความยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ สัมมา
สังกัปปะอันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรคนี้เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ”^{๑๓}

ความดำริ มีความหมายเดียวกับ “ความคิด” ในภาษาไทย เวลาอธิบาย ท่านจึง
มักจะใช้ความคิด หรือแนวความคิดเพื่อเสริมให้เกิดความเข้าใจยิ่งขึ้น เช่น “สัมมาสังกัปปะ
คือความดำริชอบ หรือความนึกคิดในทางที่ถูกต้อง” ดังนั้น “ความดำริ หรือแนวความคิด”^{๑๔}
ซึ่งก็คือความคิดชอบ คิดในทางมีคุณมีประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่น เพราะเป็นการวางแนว
จิตของตนไว้ในทางที่จะก่อให้เกิดประโยชน์”^{๑๕} เป็นต้น

พระธรรมปิฎก ได้ให้คำอธิบายถึงมูลเหตุที่ทำให้เกิดมิจฉาสังกัปปะและสัมมา
สังกัปปะไว้ว่า

เป็นธรรมดา เมื่อปุถุชนรับรู้อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง จะโดยการเห็น ได้ยิน
หรือได้สัมผัส เป็นต้น ก็ตาม จะเกิดความรู้สึกอย่างใดอย่างหนึ่งสองอย่าง คือ ถ้าถูกใจ ก็ชอบ
ติดใจ อยากได้ พัวพัน คล้อยตาม ถ้าไม่ถูกใจ ก็ไม่ชอบ ขัดใจ ขัดเคือง ผลักแย้ง เป็นปฏิปักษ์
จากนั้นความดำรินึกคิดต่าง ๆ ก็จะดำเนินไปตามแนวทาง หรือตามแรงผลักดันของความชอบ
และความไม่ชอบนั้น ด้วยเหตุนี้ ความคิดของปุถุชนโดยปกติ จึงเป็นความคิดที่เอนเอียงไป
ข้างใดข้างหนึ่ง มีความพอใจและไม่พอใจของตนเข้าไปเกี่ยวข้องกับเคลือบแฝงชักจูง ทำให้ไม่

^{๑๑} อญ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๐๓/๑๓๖, อญ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๐๓/๒๕๐.

^{๑๒} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๓๕/๓๒๐, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๓๕/๔๒๒

^{๑๓} อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๒๕๘/๘๘, อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๒๕๘/๕๔.

^{๑๔} พระธรรมปิฎก, พุทธธรรม, หน้า ๓๔๕.

^{๑๕} วศิน อินทสระ, หลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๕๕.

เห็นสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นของมันเองล้วน ๆ เหตุเป็นเช่นนี้เพราะขาดโยนิโสมนสิการ คือรับอารมณ์มาทั้งหมดโดยขาดสติ สัมปชัญญะ ทำให้มีทัศนคติต่อสิ่งทั้งหลายผิดเพี้ยน ไม่ตรงกับความเป็นจริง ตรงกันข้าม ในภาวะที่จิตมีมโนสิการ เมื่อมีอารมณ์มากระทบ จะไม่เกิดความรู้สึกทั้งชอบใจ หรือไม่ชอบใจ จิตจะมีความเป็นอิสระ ปลอดโปร่ง ปราศจากความเอนเอียง ทำให้มองเห็นสิ่งต่าง ๆ ตามสภาพความเป็นจริง^{๑๖}

สัมมาสังกัปปะนี้ แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ^{๑๗}

๑) โลกียสัมมาสังกัปปะ

ในพระบาลี เรียกว่า สัมมาสังกัปปะที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคืออุปธิ และขยายความต่อไปอีกว่า คือ ความดำริในการออกจากกาม ความดำริในความไม่พยายาหา ความดำริในการไม่เบียดเบียน เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคืออุปธิ หมายถึงความดำริความนึกคิดที่ปรารถนาเรื่องโลก ความเป็นไปในโลกที่ไม่เกี่ยวข้องกับความสุขพ้น หรืออาจจะเกี่ยว แต่เจ้าของผู้ดำรินั้นยังไม่หลุดพ้นจริง ๆ เป็นแต่เพียงดำริอยู่ในใจ

๒) โลกุตระสัมมาสังกัปปะ

ในพระบาลีเรียกว่า สัมมาสังกัปปะที่เป็นอริยะ ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตระ และขยายความต่อไปอีกว่า คือ ความตรึก ความวิตก ความดำริ ความแน่วแน่ ความแนบแน่น ความปักใจ ความปรุ้งแตงคำ ของภิกษุผู้มีจิตไกลจากข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ เพียบพร้อมไปด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่ เป็นความดำริที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตระ เป็นองค์แห่งมรรค

๒.๓.๓ สัมมาวาจา (Right Speech)

สัมมาวาจา หมายถึง เจรจาชอบ วาจาที่ไม่เป็นเหตุทำตนให้เดือดร้อน ไม่เบียดเบียนผู้อื่น เป็นวาจาเป็นที่รัก เป็นที่ถูกใจผู้ฟัง เป็นวาจาเกษม เพื่อการบรรลุนิพพาน เพื่อทำ ที่สุดแห่งทุกข์ เว้นถ้อยคำลามก ควรกล่าวแต่วาจาที่เป็นสุภายิต ไม่เป็นทุพภายิต ไม่มีโทษ และวิญญูชนทั้งหลายไม่ติเตียน ซึ่งมีองค์ประกอบ ๔ ประการ คือ

๑. กล่าววาจาที่เป็นสุภายิตอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาทุพภายิต

^{๑๖} พระธรรมปิฎก, พุทธธรรม, หน้า ๗๕๐.

^{๑๗} ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๑๓๗/๑๒๓, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๓๗/๑๓๗.

๒. กล่าววาจาที่เป็นธรรมอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาที่ไม่เป็นธรรม

๓. กล่าววาจาเป็นที่รักอย่างเดียว ไม่กล่าววาจาที่ไม่เป็นที่รัก

๔. กล่าววาจาสัตย์อย่างเดียว ไม่กล่าววาจาหละหละ^{๘๘}

ในคัมภีร์วิภังค์แห่งอภิธรรม ได้ให้คำจำกัดความไว้ว่า “ความงด ความเว้น ความเว้นขาด เจตนาเป็นเว้นจากวจีทุจริต ๔ การ ไม่ทำ การเลิกทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุ (แห่งวจีทุจริต ๔) สัมมวาจา อันเป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรคนี้ เรียกว่า สัมมวาจา”^{๘๙}

สัมมวาจา^{๙๐} นี้ จำแนกออกเป็น ๒ ประเภท คือ^{๙๐}

๑. สัมมวาจาที่เป็นโลกียะ

สัมมวาจาที่เป็นโลกียะ ได้แก่ สัมมวาจาที่ยังมีอาสวะ เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลคืออุปธิ คือ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเท็จ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดส่อเสียด เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดคำหยาบ เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากการพูดเพื่อเจ้า

๒. สัมมวาจาที่เป็นโลกุตระ

สัมมวาจาที่เป็นโลกุตระ ได้แก่สัมมวาจาที่ไม่มีอาสวะ เป็นโลกุตระ เป็นองค์แห่งมรรค คือ การงด การเว้น การเว้นขาด เจตนา เป็นเหตุงดเว้นจากวจีทุจริต ๔ ของภิกษุผู้มีจิตไกลจากข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ เพียบพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรค

๒.๓.๔ สัมมากัมมันตะ (Right Action)

สัมมากัมมันตะ หมายถึง การทำงานโดยชอบ พังถึงการทำงาน เว้นจากการงาน ที่เป็นโทษ ประกอบแต่การงานที่ไม่มีโทษ หรือเว้นจากทุจริต ประกอบแต่สุจริต ใช้ความรู้ความสามารถของตนเองในทางที่ถูกที่ควร ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น คัมภีร์วิภังค์แห่งอภิธรรม นิยามคำว่า “ความงด ความเว้น ความเว้นขาด เจตนาเป็นเหตุเว้นจากกายทุจริต ๓

^{๘๘} บุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๔๕๒/๔๑๘, บุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๔๕๒/๖๐๒.

^{๘๙} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒๐๖/๑๒๗, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๖/๑๗๔.

^{๙๐} ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๑๓๘/๑๒๔, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๓๘/๑๗๘.

การไม่ทำ การเลิกทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุแห่งกายทุจริต ๓ สัมมากัมมันตะนี้เป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค เรียกว่า สัมมากัมมันตะ^{๔๐}

สัมมากัมมันตะ จำแนกออกเป็น ๒ ประเภท คือ^{๔๑}

๑. สัมมากัมมันตะที่เป็นโลกิยะ ได้แก่ เจตนาเป็นเหตุให้งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เจตนาเป็นเหตุให้งดเว้นจากการลักทรัพย์ เจตนาเป็นเหตุให้งดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม

๒. สัมมากัมมันตะที่เป็นโลกุตระ ได้แก่ การงด การเว้น การเว้นขาด เจตนาเป็นเหตุให้งดเว้นจากกายทุจริต ๓ ของภิกษุผู้มีจิตไกลจากข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ เพียบพร้อมด้วยอริยมรรค และเจริญอริยมรรคอยู่

๒.๓.๕ สัมมาอาชีพะ (Right Livelihood)

สัมมาอาชีพะ หมายถึง การเลี้ยงชีพชอบ ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม ไม่ผิดหลักศีลธรรม ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนตน และเบียดเบียนผู้อื่น ด้วยวิธีการต่าง ๆ สำหรับคฤหัสถ์ เช่น หลอกหลวงผู้อื่นเลี้ยงชีวิต การค้าขาย หรือประกอบกิจการงานที่ผิดกฎหมาย เลี้ยงชีวิต เบียดบัง ประจบสอพลอ บีบบังคับ ทุจริตคอร์รัปชัน สำหรับบรรพชิต เช่น การแสวงหาลาภในทางที่ไม่ควร เหยียดปากขอ เป็นคนรับใช้ การแลกเปลี่ยนซื้อขายด้วยเงินหรือทอง เจริญงานวิชามีประการต่าง ๆ เป็นต้นว่า วิชาดูฤกษ์ คูยาม คูพื้นที่ คูด้วยวะ^{๔๒} สรุปความว่า อาชีพนั้นก็มีหลายอย่าง หลักสำคัญอยู่ตรงที่ว่า อย่าทำให้ผิดวิธี

คัมภีร์วิภังค์แห่งอภิธรรม ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ความงด ความเว้น ความเว้นขาด เจตนาเป็นเหตุเว้นจากมิจฉอาชีพ การไม่ทำ การเลิกทำ การไม่ล่วงละเมิด การไม่ล้ำเขต การกำจัดต้นเหตุแห่งมิจฉอาชีพ สัมมาอาชีพะอันเป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรคนี้ เรียกว่า สัมมาอาชีพะ”^{๔๓}

^{๔๐} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒๐๖/๑๒๓, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๖/๑๓๔.

^{๔๑} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๑๓๕/๑๒๔, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๕/๑๓๕,

^{๔๒} ส.บ. (บาลี) ๑๓/๓๔๑/๒๐๓, ส.บ. (ไทย) ๑๓/๓๔๑/๓๔๘.

^{๔๓} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๒๐๖/๑๒๓, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๖/๑๓๕.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับสัมมาอาชีวะไว้ดังนี้^{๔๕}

๑. พระพุทธศาสนาเถรวาทมองเป้าหมายของอาชีวะ โดยมุ่งเน้นด้านเกณฑ์อย่างต่ำที่วัดด้วยความต้องการแห่งชีวิตของคน คือมุ่งให้ทุกคนมีปัจจัย ๔ พอเพียงที่จะเป็นอยู่ เป็นการถือเอาคนเป็นหลัก ไม่ใช่ตั้งเป้าหมายไว้ที่ความมีพรั่งพร้อมบริบูรณ์

๒. ความมีปัจจัย ๔ พอแก่ความต้องการของชีวิต หรือแม้แต่มิ่วัตถุที่พรั่งพร้อมบริบูรณ์ ก็มีใช่เป็นจุดหมายในตัวของมันเอง เป็นเพียงวิธีการที่จะช่วยให้ก้าวหน้าต่อไปสู่จุดหมายที่สูงกว่า คือการพัฒนาคุณภาพจิตและปัญญา เพื่อความมีชีวิตดีงามและประสบสุขที่ประณีตยิ่งขึ้นไป แต่บางคนที่ยังไม่พรั่งพร้อม ชีวิตยังต้องขึ้นกับวัตถุ เมื่อการเป็นอยู่ของเขาไม่เป็นเหตุเบียดเบียนผู้อื่น ก็ยังเป็นที่ยอมรับได้

๓. คำว่า สัมมาชีพ มีใ้หมายเพียงแค่การใช้แรงงานให้เกิดผลผลิต แล้วได้รับปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพเป็นผลตอบแทนมาโดยชอบธรรมเท่านั้น แต่หมายถึงการทำหน้าที่ความประพฤติ หรือการดำรงตนอย่างถูกต้องอย่างใดอย่างหนึ่งที่ทำให้เป็นผู้สมควรแก่การได้ปัจจัยบำรุงเลี้ยงชีวิตด้วย เช่น การที่ภิกษุดำรงตนอยู่ในสมณธรรมแล้วได้รับปัจจัย ๔ ที่ชาวบ้านถวาย ก็เป็นสัมมาชีพของพระภิกษุ หรือการที่ถูกประพฤติดนเป็นลูกที่ดีสมควรแก่การเลี้ยงดูของพ่อแม่ ก็พึงนับว่าเป็นสัมมาชีพของลูก

สัมมาอาชีวะ จำแนกออกเป็น ๒ ประเภท คือ^{๔๖}

๓.๑ สัมมาอาชีวะที่เป็นโลกียะ ได้แก่สัมมาอาชีวะที่เป็นส่วนแห่งบุญ ให้ผลเป็นอุปธิ คือการละเว้นมิจฉาอาชีวะ ได้แก่การเลี้ยงชีวิตในทางที่ไม่ชอบ เลี้ยงชีวิตด้วยสัมมาอาชีวะ

๓.๒ สัมมาอาชีวะที่เป็นโลกุตระ คือ การงด การเว้น การ เว้นขาด เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากมิจฉาอาชีวะของภิกษุผู้มีจิตไกลจากข้าศึก มีจิตหาอาสวะมิได้ เพียบพร้อมด้วยอริยมรรค เจริญอริยมรรคอยู่

^{๔๕} พระธรรมปิฎก, พุทธธรรม, หน้า ๓๓๘-๓๓๙.

^{๔๖} ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๑๔๐/๑๒๕, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๑๔๐/๑๕๐.

๒.๓.๖ สัมมาวายามะ (Right Effort)

สัมมาวายามะ แปลว่า พยายามชอบ คัมภีร์อภิธรรม ได้ให้นิยามคำว่า “พยายาม” ไว้ดังนี้ “การปรารภความเพียรทางใจ ความขะมักเขม้น ความบากบั่น ความชวนชวน ความพยายาม ความอดุสาหะ ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความมุ่งมั่นอย่างไม่ทอดย ความไม่ทอดทิ้งฉันทะ ความไม่ทอดทิ้งธุระ ความเอาใจใส่ธุระด้วยดี เรียกว่า วิริยะ วิริยินทรีย์ วิริยผละ สัมมาวายามะ วิริยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรค” เรียกว่า ความพยายาม^{๘๓}

โดยหลักนั้นท่านวางไว้ว่า พากเพียรที่จะไม่ให้ผิดให้ชั่ว พากเพียรละสิ่งที่ผิดที่ชั่วที่มีอยู่ก่อนนั้นเสีย นับเป็นคู่ที่ ๑ และอีกคู่หนึ่งคือ พากเพียรที่จะทำให้มันดี ทำให้มันถูกขึ้นมา แล้วก็พากเพียรที่จะรักษาสິงดีและสิ่งที่ถูกอยู่แล้วให้คงอยู่และเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป นี่คือนวหรือประมวลทั้งหมดของสิ่งที่เรียกว่า พยายามชอบ เป็นคฤหัสถ์ก็พากเพียรตามแนวทางของคฤหัสถ์ เป็นบรรพชิตก็พากเพียรแบบบรรพชิต แต่ก็อยู่ภายใต้กรอบดังกล่าวนี้ทั้งสิ้น สอดคล้องกับพระพุทธรพจน์ที่ทรงอธิบายสัมมาวายามะไว้ว่า

คือภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ยังฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภ ความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อความไม่เกิดขึ้นแห่งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น ยังฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ยังฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อความเกิดขึ้นแห่งกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น ยังฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่นเพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิชโยภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว^{๘๔}

^{๘๓} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๔๑๑/๒๕๔, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๑๑/๓๓๔.

^{๘๔} ม.อุ. (บาลี) ๑๔/๓๗๕/๓๒๐, ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๓๗๕/๔๒๓.

๒.๓.๓ สัมมาสติ (Right Mindfulness)

สัมมาสติ แปลว่า ระลึกรชอบ ทรงอธิบายเพิ่มเติมอีกว่า คือภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติพิจารณาเห็นกายในกายอยู่ ฟังกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ พิจารณาเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ ฯลฯ พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ ฯลฯ เป็นผู้มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ ฟังกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้^{๘๕} คัมภีร์วิภังค์แห่งอภิธรรม ให้คำจำกัดความไว้ว่า การคอยระลึกรอยู่เนื่อง ๆ การหวนระลึก สติคือภาวะที่ระลึกได้ ภาวะที่ทรงจำไว้ ภาวะที่ไม่เลื่อนหาย ภาวะที่ไม่ลืมสติ คือสติที่เป็นอินทรีย์ สติที่เป็นพละ สัมมาสติ สติสัมโพชฌงค์ ที่เป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่องในมรรค นี้เรียกว่า สัมมาสติ^{๘๖}

อนึ่ง สติตามความหมายในพระสูตรดังกล่าวข้างต้นนี้ ก็คือสติปัฏฐาน ๔ คือ^{๘๗}

- กายานุปัสสนา สติพิจารณาเห็นกายในกายอยู่
- เวทนานุปัสสนา สติพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่
- จิตตานุปัสสนา สติพิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่
- ธรรมานุปัสสนา สติพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่

ว่าโดยสาระสำคัญ หลักสติปัฏฐาน ๔ บอกให้ทราบว่า ชีวิตของเรา มีสิ่งที่ควรใช้สติเข้าไปกำหนดในจุดใหญ่ ๆ เพียง ๔ แห่งเท่านั้น คือ ร่างกายและพฤติกรรมของมัน ๑ เวทนาคือความรู้สึกสุขทุกข์ต่าง ๆ ๑ ภาวะจิตที่เป็นไปต่าง ๆ ๑ ความคิดนึกไตร่ตรอง ๑ ถ้าดำเนินชีวิตโดยมีสติคุ้มครองในจุดทั้ง ๔ แล้ว ก็จะช่วยให้เป็นอยู่อย่างปลอดภัย ไร้ทุกข์ มีความสุขผ่อนคลาย และเป็นปฏิปทานำไปสู่ความรู้แจ้งอริยสัจธรรม^{๘๘}

สติ ถือว่าเป็นองค์ธรรมที่สำคัญ เพราะมีความจำเป็นสำหรับปฏิบัติธรรมในทุกชั้น สติทำหน้าที่คอยควบคุมการปฏิบัติหน้าที่ คอยป้องกัน ยับยั้งตนเอง ทั้งที่จะไม่ให้หลงเพลินไปตามทางที่ชั่ว และจะไม่ให้ความชั่วเล็ดลอดเข้าไปในจิตได้ ผู้ที่ทำกิจกรรม หรือ

^{๘๕} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๓๕/๓๒๐, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๓๕/๔๒๓.

^{๘๖} อภิ.สง. (บาลี) ๓๕/๔๕๕/๒๘๓, อภิ.สง. (ไทย) ๓๕/๔๕๕/๓๓๖.

^{๘๗} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๓๓๔/๒๔๒, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๓๔/๓๑๕.

^{๘๘} พระธรรมปิฎก, พุทธธรรม, หน้า ๘๑๒.

กิจการงานใด ๆ โดยมีสติกำกับตัวอยู่ตลอดเวลา ไม่เพลินสติ ไม่ปราศจากสติ ทำด้วยความระมัดระวัง มีความตื่นตัวในขณะที่ปฏิบัติหน้าที่ ท่านเรียกว่า ผู้ตั้งอยู่ในความไม่ประมาท

สติจัดเป็นองค์ธรรมภายในเช่นเดียวกับโยนิโสมนสิการ ทั้งสองประการนี้ทำงานเกื้อกูลกัน จะต่างกันก็ตรงที่ โยนิโสมนสิการนั้นเป็นองค์ประกอบฝ่ายปัญญา ทำหน้าที่เป็นอุปกรณ์สำหรับกระทำการ ส่วนสติเป็นองค์ประกอบฝ่ายสมาธิ ทำหน้าที่ควบคุมและเร่งเร้าให้มีการใช้อุปกรณ์นั้น และก้าวหน้าต่อไปเสมอ

๒.๓.๘ สัมมาสมาธิ (Right Concentration)

สัมมาสมาธิ แปลว่า ความตั้งใจชอบ สมาธิชอบ ทรงอธิบายความไว้ในพระสูตรว่า “ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ สัจจจากามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ ปิติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารณ์สงบ ระวังไป ภิกษุนั้นพึงบรรลุทุติยฌานที่มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่ง ผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปิติและสุขอันเกิดขึ้นจากสมาธิอยู่...บรรลุตติยฌาน...บรรลุจตุตถฌานอยู่”^{๕๓}

เมื่อตรัสถึงสัมมาสมาธิ หรือสมาธิเฉย ๆ จะพบข้อความอย่างนี้เหมือนกันหมดไม่ว่าจะเป็นพระสูตรใด

อนึ่ง คำว่า “สัจจจากามและอกุศลธรรมทั้งหลาย” นี้ ท่านเพ่งเอานิเวศน์ ๕^{๕๔} ซึ่งถือว่าเป็นอุปสรรคสำคัญที่ขัดขวางสมาธิ ได้แก่ ๑) กามฉันทะ ความพอใจในกาม รักใคร่ในกาม เพลิดเพลินยินดีในกามทั้งหลาย มีรูป เสียง กลิ่น รส เป็นต้น ๒) พยาบาท ความคิดปองร้าย ๓) ถีนมิตฺตะ ความง่วงนอนอันเกิดจากความเกียจคร้าน ๔) อุทธัจจกุกฺกัจจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจอันเกิดขึ้นเพราะอกุศลยังไม่ระงับ และ ๕) วิจิกิฉา ความลังเลสงสัยในการปฏิบัติของตน เมื่อจิตเป็นสมาธิ ย่อมสามารถเพิกถอนนิเวศน์เหล่านี้ได้

ในคัมภีร์แห่งอภิธรรม มีคำอธิบายว่า “ความตั้งอยู่แห่งจิต ความตั้งแน่วแห่งจิต ความมั่นคงไปในจิต ความไม่ส่ายไป ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะที่จิตไม่ซัดส่าย มีความสงบในสมาธิ สมาธิพละ สัมมาสมาธิ และสมาธิสัมโพชฌงค์ ที่เป็นองค์แห่งมรรค นับเนื่อง

^{๕๓} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๓๗๕/๓๒๑, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๕/๔๒๓-๔๒๔.

^{๕๔} อ.ป.ญก. (บาลี) ๒๒/๕๑/๕๕, อ.ป.ญก. (ไทย) ๒๒/๕๑/๘๕.

ในมรรคนี้เรียกว่า สัมมาสมาธิ^{๕๕} คัมภีร์วิสุทธิมรรค ระบุความหมายจำกัดลงไปอีกว่า คือ ภาวะที่มีอารมณ์หนึ่งเดียวของกุศลจิต การดำรงจิตและเจตสิกไว้ในอารมณ์หนึ่งเดียว อย่างเรียบ และสม่ำเสมอ และด้วยดี^{๕๖}

พระธรรมปิฎก ได้กล่าวสรุปประโยชน์ หรือจุดมุ่งหมายของสมาธิไว้ดังนี้^{๕๗}

(๑) ประโยชน์ที่เป็นจุดมุ่งหมาย หรืออุดมคติทางศาสนา เป็นประโยชน์ที่เป็น ความมุ่งหมายที่แท้จริงของสมาธิ นั่นคือการเตรียมจิตให้พร้อมที่จะใช้ปัญญาพิจารณาให้ รู้แจ้งสภาวะธรรมตามความเป็นจริง ระดับรองลงมาก็คือการบรรลุมรรคภาวะที่จิตหลุดพ้นจาก กิเลสชั่วคราว หลุดพ้นจากกิเลสด้วยอำนาจพลังจิตได้แก่ด้วยกำลังของฌาน

(๒) ประโยชน์ในด้านการสร้างความสามารถพิเศษเหนือสามัญวิสัย เป็น ผลสำเร็จอย่างสูงสุดในทางจิตที่เรียกว่า อภิญญา ได้แก่การใช้สมาธิในระดับฌานสมาบัติ เป็นฐาน ทำให้เกิดฤทธิ์ต่าง ๆ เช่น หูทิพย์ ตาทิพย์ ระลึกชาติได้ เป็นต้น

(๓) ประโยชน์ในด้านสุขภาพจิตและพัฒนาบุคลิกภาพ ผู้มีสมาธิย่อมเป็นผู้มี สสภาพจิตใจ และมีบุคลิกลักษณะเข้มแข็ง หนักแน่น มั่นคง สงบ เยือกเย็น สุขภาพ นิ่มนวล สดชื่น ผ่องใส กระฉับกระเฉง เบิกบาน มีเมตตากรุณา มีความมั่นคงทางอารมณ์ รู้จักทำใจ ให้สงบและสะกดยับยั้งผ่อนเบาความทุกข์ที่เกิดขึ้นในจิตใจได้

(๔) ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน เช่น ช่วยทำให้จิตใจผ่อนคลาย หายเครียด เกิดความสงบ เป็นเครื่องส่งเสริมประสิทธิภาพในการทำงาน การเล่าเรียน และทำกิจทุกอย่าง ยิ่งไปกว่านั้น สมาธิยังช่วยส่งเสริมสุขภาพกายและสุขภาพจิต แก้ไขโรคได้ ผู้มีสมาธิดี ย่อม ส่งผลให้จิตใจเบิกบาน มีสุข ช่วยให้ผิวพรรณผ่องใส

อนึ่ง สัมมาสมาธิ เป็นองค์มรรคข้อสุดท้าย มีเนื้อหารายละเอียดมาก เพราะเป็น เรื่องของการฝึกอบรมจิตขั้นลึกซึ้ง และเป็นเรื่องประณีต ทั้งในแง่ของตัวจิต และ กระบวนการใน การฝึกซึ่งมีรายละเอียดกว้างขวางซับซ้อน แต่เมื่อว่าโดยสาระสำคัญ สมาธิ ที่ถูกทาง หรือสัมมาสมาธินั้นจะต้องมีจุดมุ่งหมายไปในทางหลุดพ้น หรือเพื่อเตรียมจิตให้

^{๕๕} อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕/๕๐๓/๒๕๐, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๐๓/๓๓๕-๓๘๐.

^{๕๖} วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๓๘/๕๐, วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๓๘/๑๓๔.

^{๕๗} พระธรรมปิฎก, พุทธธรรม, หน้า ๘๓๓-๘๓๕.

พร้อมที่ ใช้ปัญญาอย่างได้ผลดี เป็น ไปเพื่อปัญญาที่รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง มิใช่ เพื่อผลในทางสนองความอยากของตัวเอง เช่น จะอวดฤทธิ์ อวดความสามารถ เป็นต้น

ทางสายกลางอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการดังกล่าวข้างต้นนี้ เมื่อสงเคราะห์ เข้ากับหลักไตรสิกขา จะได้ดังนี้

องค์ประกอบทางสายกลาง	องค์ประกอบไตรสิกขา
๑. สัมมาทิฏฐิ ๒. สัมมาสังกัปปะ	๑. ปัญญาธิกา (ปัญญา)
๓. สัมมาวาจา ๔. สัมมากัมมันตะ ๕. สัมมาอาชีวะ	๑. สีลสิกขา (ศีล)
๖. สัมมาวายามะ ๗. สัมมาสติ ๘. สัมมาสมาธิ	๒. จิตตสิกขา (สมาธิ)

๒.๔ คุณค่าของทางสายกลาง

ทางสายกลางเป็นหัวข้อธรรมที่เป็นแกนหลักของพระพุทธศาสนา ดังนั้น คำสอนของพระพุทธศาสนาทั้งหมดที่พระพุทธเจ้าประกาศตลอด ๔๕ พรรษา ย่อมประมวล ลงในหลักทางสายกลางทั้งสิ้น ข้อนี้เห็นได้จากเมื่อคราวที่ยังไม่มีการจำแนกหมวดธรรม หรือจัดหลักธรรมเป็นหมวดหมู่ พระองค์ตรัสเรียกประมวลคำสอนของพระองค์ทั้งหมดว่า พรหมจรรย์^{๕๘} ต่อมาก็มีการขยายความว่า คำว่าพรหมจรรย์นี้ก็ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘^{๕๙} หรือ มัชฌิมาปฏิปทา อันได้แก่ทางสายกลางนี้เอง และคุณค่าทางจริยธรรมของทางสายกลาง จึงย่อมต้องครอบคลุมจริยธรรมทั้งระดับโลกิยะและโลกุตระ ซึ่งจะได้ศึกษาวิเคราะห์ใน รายละเอียดแต่ละหัวข้อต่อไป

^{๕๘} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๘/๑๖, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๘/๒๕.

^{๕๙} ส.ม. (บาลี) ๑๕/๒๐/๑๓-๑๔, ส.ม. (ไทย) ๑๕/๒๐/๒๓.

เพื่อความสะดวก และง่ายต่อการเข้าใจ จะกำหนดเป็นหัวข้อ ๆ แล้วกล่าวในรายละเอียดเป็นลำดับ ๆ ไป ดังนี้

๒.๔.๑ หลักทางสายกลางเป็นฐานรองรับจิต

พระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญจิตในฐานะเป็นประธานในการกระทำ หรือประกอบกิจกรรมทุกอย่างในชีวิตประจำวัน แต่ธรรมชาติของจิตนั้นคึ้นรน กวัดแกว่ง รักษายาก ห้ามยาก คึ้นรน ไปมาเหมือนปลาที่ถูยกยกขึ้นจากน้ำไปบนบก^{๑๑๑} การฝึกจิต การควบคุมจิตจึงทำได้ยาก เพราะธรรมชาติของจิตย่อมคึ้นรนหาอารมณ์อยู่ตลอดเวลา ผู้มีปัญญา จึงต้องรู้จักวิธีฝึกจิต หรือรักษาจิต โดยการหาที่รองรับจิต หรือที่วางจิต ซึ่งที่ปลอดภัยที่สุด ก็คือหลักทางสายกลาง หรืออริยมรรคมีองค์ ๘ ดังมีพระพุทธพจน์ที่ตรัสเชิงอุปมาอุปมัย และรับรองไว้ว่า “อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แล ได้แก่ ๑. สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ ๘. สัมมาสมาธิ นี้ เป็นธรรมเครื่องรองรับจิต มีอุปมาว่าหม้อไม่มีเครื่องรองรับ กลิ้งไปได้ง่าย ที่มีเครื่องรองรับ กลิ้งไปได้ยาก แม้ฉันใด จิตก็ฉันนั้นเหมือนกัน ที่ไม่มีเครื่องรองรับ กลับกลอกได้ง่าย ที่มี ธรรมเป็นเครื่องรองรับ กลับกลอกได้ยาก”^{๑๑๒}

๒.๔.๒ หลักทางสายกลางเป็นเครื่องชีวิตความเป็นสมณะ

ในสมัยพุทธกาลมักจะมีการกล่าวอ้าง หรืออวดอ้างจากเหล่าลัทธินักบวชต่าง ๆ ทำนองว่า ลัทธิ ศาสนาของตนเท่านั้นมีพระอรหันต์ ลัทธิศาสนาตนเท่านั้นเป็นสมณะ (ผู้สงบ จากกิเลส) ลัทธิศาสนาอื่นว่างเปล่าจากพระอรหันต์ เป็นต้น และเพื่อได้ลัทธิ ศาสนาเหล่านั้น ในกาลบางครั้ง พระพุทธเจ้าจึงทรงอ้างอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นเครื่องชีวิตว่า จะมีแต่ศาสนา ของศาสดาผู้มีอริยมรรคมีองค์ ๘ เท่านั้นที่มีพระอรหันต์ ส่วนลัทธิ ศาสนา หรือสมณะที่ว่าง จากอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมว่างจากพระอรหันต์ด้วย^{๑๑๓} หรือบางครั้งก็ทรงแสดงความเป็น สมณะและผลที่ได้จากการเป็นสมณะ โดยใช้อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นตัวชีวิตคุณภาพ ดังพระ พุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า

^{๑๑๑} บุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๓-๓๔/๒๒, บุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๓-๓๔/๓๕.

^{๑๑๑} ส.ม. (บาลี) ๑๕/๒๗/๑๖, ส.ม. (ไทย) ๑๕/๒๗/๒๘.

^{๑๑๒} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๔/๑๓๒-๑๓๓, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๔/๑๖๒.

ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงสามัญญะ (ความเป็นสมณะ) และ
ประโยชน์แห่งสามัญญะแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังฯ สามัญญะ
เป็นอย่างไร คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แล ได้แก่ ๑. สัมมาทิฏฐิ ๑๗
๘. สัมมาสมาธิ นี้เรียกว่า สามัญญะ ฯ ประโยชน์แห่งสามัญญะ
เป็นอย่างไร คือ ธรรมเป็นที่สิ้นราคะ โทสะ และโมหะ นี้เรียกว่า
ประโยชน์แห่งสามัญญะ^{๑๑๓}

ดังนั้น ไม่ว่านักบวชลัทธิศาสนาใดก็ตาม ที่อวดอ้างว่าตนเป็นพระอรหันต์
ย่อมสามารถตรวจสอบได้ว่าเป็นจริง หรือเท็จ

๒.๔.๓ หลักทางสายกลางเป็นปฏิบัติให้ถึงความสิ้นกรรม

พระพุทธศาสนาจำแนกกรรมออกเป็น ๔ ประเภท คือ ๑. กรรมดำ มีวิบากดำ
๒. กรรมขาว มีวิบากขาว ๓. กรรมทั้งดำและขาว มีวิบากทั้งดำและขาว ๔. กรรมทั้งไม่ดำ
ไม่ขาว มีวิบากทั้งไม่ดำและไม่ขาว ทางสายกลางอันประกอบด้วยองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิ ๑๗
สัมมาสมาธิ จัดอยู่ในประเภทกรรมทั้งไม่ดำและไม่ขาว มีวิบากทั้งไม่ดำและไม่ขาว คือ
เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม^{๑๑๔}

คำว่า เพื่อความสิ้นกรรม หรือดับกรรมนั้นมีความหมายว่า เลิกการกระทำอย่าง
ปุถุชน คือ ไม่กระทำความชั่วด้วยอำนาจตัณหาอุปาทาน มีความยึดมั่นถือมั่นในความดีความชั่ว
เกี่ยวข้องกับตัวตนของตน ผลประโยชน์ของตนในรูปใดรูปหนึ่ง ต่างจากการกระทำของพระ
อริยบุคคลที่เป็นการกระทำไปตามความหมาย และวัตถุประสงค์ของเรื่องที่ทำนั้นล้วน ๆ
ไม่เกี่ยวกับตัณหาอุปาทาน ไม่มีตัวตนของตนเข้าไปเกี่ยวข้อง การกระทำพระอริยบุคคล
จึงเรียกว่า “กิริยา”

๒.๔.๔ หลักทางสายกลางเป็นปฏิบัติสำหรับประหารกิเลส กองทุกข์

ผู้ที่ดำเนินตามทางสายกลาง ย่อมสามารถประหารกิเลสใหญ่ ๆ มีประการ
ต่าง ๆ ในคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวรรค ได้กล่าวถึงตัวอย่างกิเลสที่ถูกประหารด้วยอริยมรรค
มีองค์ ๘ ซึ่งผู้วิจิตรคัมภีร์มาเป็นตัวอย่างดังนี้ คือ มานะ ๓ ประการ, อาสวะ ๓ ประการ,

^{๑๑๓} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๓๖/๑๕, ส.ม. (ไทย) ๑๕/๓๖/๓๕

^{๑๑๔} อ.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๒๓๓/๒๖๔, อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๓๓/๓๕๓

ภพ ๓ ประการ, สภาวะทุกข์ ๓ ประการ, มลทิน ๓ ประการ, เวทนา ๓ ประการ, ตัณหา ๓ ประการ, ตสิณา (ความอยาก) ๓ ประการ, โอรส ๓ ประการ, โยคะ ๔ ประการ, อุปาทาน ๔ ประการ, คันถะ (กิเลสเครื่องผูก) ๔ ประการ, อนุสัย ๗ ประการ, กามคุณ ๕ ประการ, นีวรณ ๕ ประการ, อุปาทานขั้น ๕ ประการ, โอรัมภาคิยสังโยชน ๕ ประการ, อุทัมภาคิยสังโยชน ๕ ประการ^{๑๑๕} อริยมรรคมืองค์ ๘ ย่อมเป็นไปเพื่อละ เพื่อก้าวล่วง สมาตปุตติกภัย ๓ อย่างนี้ และอมาตปุตติกภัย ๓ อย่างนี้^{๑๑๖} ทางสายกลาง หรืออริยมรรคมืองค์ ๘ ท่านจึงเรียกว่า “รถพิชัยสงครามอันยอดเยี่ยม”^{๑๑๗} ซึ่งมีความหมายว่า ย่ำยี หรือชนะ กิเลส และความทุกข์ทั้งหลาย

๒.๔.๕ หลักทางสายกลางเป็นปฏิปทาทำลายความผิด และอกุศลธรรมทั้งปวง

องค์ประกอบแต่ละองค์ในทางสายกลาง ยึดความถูกต้องเป็นเกณฑ์ เมื่อกระบวนการของความถูกต้องดำเนินไป หรือเป็นไปแล้ว ย่อมทำลายความผิดพลาดทั้งหลาย ทั้งปวงที่จะเกิดขึ้น เหมือนความมืดกับความสว่าง ไม่สามารถดำรงอยู่ในขณะเดียวกันได้ ดังพระบาลีที่ปรากฏในขุททกนิกาย มหานิทเทสว่า

สัมมาทิฐิ เป็นเครื่องกำจัด ชำระ ล้าง และซักฟอก มิจฉาทิฐิได้
สัมมาสังกัปปะ เป็นเครื่องกำจัด ชำระ ล้างและซักฟอก มิจฉาสังกัปปะ
ได้ สัมมาวาจา เป็นเครื่องกำจัด...มิจฉาวาจาได้ สัมมากัมมันตะ เป็น
เครื่องกำจัด...มิจจกัมมันตะได้ สัมมาอาชีวะ เป็นเครื่องกำจัด...มิจจา
อาชีวะได้ สัมมาวายามะเป็นเครื่องกำจัด...มิจจาวายามะได้ สัมมาสติ
เป็นเครื่องกำจัดมิจจาสติได้ สัมมาสมาธิเป็นเครื่องกำจัด ชำระ ล้าง และ
ซักฟอกมิจจาสมาธิได้...

^{๑๑๕} ส.ม. (บาลี) ๑๕/๑๖๒-๑๘๑/๕๒-๕๗, ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๖๒-๑๘๑/๕๔-๑๐๗, ดูรายละเอียด
ในภาคผนวก. หน้า ๑๒๒.

^{๑๑๖} หมายถึงภัยที่เกิดขึ้นเพราะการพริตพราวจากมารดาและบุตรเมื่อยามเกิดอัคคีภัย วัตภัย
และโจรภัย ทำให้เกิดความทุกข์เพราะการพริตพราว ผู้ดำเนินตามทางสายกลางย่อมสามารถกำจัดความทุกข์
ดังกล่าวได้ ดูรายละเอียดใน อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๖๓/๒๔๔.

^{๑๑๗} ส.ม. (บาลี) ๑๕/๔/๕, ส.ม. (ไทย) ๑๕/๔/๖.

อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นเครื่องกำจัด ขำระ ล้าง และซักฟอกกิเลส
ทุกชนิด...ทุจริตทุกทาง...ความกระวนกระวายทุกอย่าง...ความเร่าร้อน
ทุกสถาน...ความเดือดร้อนทุกประการ อริยมรรคมี องค์ ๘ เป็นเครื่อง
กำจัด ขำระ ล้างและซักฟอกอกุสลาภิสังขารทุกประเภท^{๑๑๘} ทาง
สายกลางจึงปลอดโปร่งและเป็นทางที่ปลอดภัย หาอุปทวะอันตรายมิได้

๒.๔.๖ หลักทางสายกลางคือพระนิพพานเป็นไปเพื่อปฏิบัติให้ถึงฝั่ง

จุดมุ่งหมายสูงสุดของทางสายกลาง หรืออริยมรรคมีองค์ ๘ ก็คือการดับทุกข์
โดยสิ้นเชิง ซึ่งถือเป็นจุดมุ่งหมายที่แน่นอน ชัดเจน คำว่า “ทางสายกลาง” จึงมีความหมายว่า
ไม่เอนเอียงไปทางใดทางหนึ่งซึ่งจะเป็นเหตุให้พลาดจากเป้าหมาย หรือจุดมุ่งหมายสูงสุด
ดังกล่าวนี้ และนับต่อไปนี้ จะเป็นตัวอย่างของพระพุทธรูปที่ทรงแสดงไว้ และสะท้อน
ให้เห็นถึงจุดมุ่งหมายดังกล่าว

ภิกษุทั้งหลาย อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แล เป็นพรหมจรรย์
ได้แก่ ๑) สัมมาทิฏฐิ ๗๗ ๘) สัมมาสมาธิ ธรรมเป็นที่สิ้นราคะ
โทสะ และโมหะ เป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์^{๑๑๙} สัมมาทิฏฐิ ...สัมมา
สังกัปปะ... ๗๗ สัมมาสติ... สัมมาสมาธิที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว
เป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะ เป็นที่สุด^{๑๒๐}

ธรรม ๘ ประการนี้ ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อ
ถึงฝั่งโน้น (หมายถึงนิพพาน) จากฝั่งนี้ (หมายถึงวัฏฏะ) ธรรม ๘
ประการอะไรบ้าง คือ ๑. สัมมาทิฏฐิ ๗๗ ๘. สัมมาสมาธิ ธรรม ๘
ประการนี้ ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อถึงฝั่งโน้น
จากฝั่งนี้^{๑๒๑}

^{๑๑๘} จุ.ม. (บาลี) ๒๕/๒๑/๖๓-๖๔, จุ.ม. (ไทย) ๒๕/๒๑/๕๓, ม.ม. (บาลี) ๑๒/๘๗/๖๑,
ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๗/๗๕.

^{๑๑๙} ส.ม. (บาลี) ๑๕/๖/๖, ส.ม. (ไทย) ๑๕/๖/๕.

^{๑๒๐} ส.ม. (บาลี) ๑๕/๔/๕, ส.ม. (ไทย) ๑๕/๔/๗.

^{๑๒๑} ส.ม. (บาลี) ๑๕/๓๔/๑๕, ส.ม. (ไทย) ๑๕/๓๔/๓๓.

ภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำใหญ่เหล่านี้คือ แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรวฐ แม่น้ำมที ทั้งหมดไหลไปสู่ทิศปรາจัน บ่าไปสู่ ทิศปรາจัน หลากไปสู่ทิศปราจัน แม่นั้นใด ภิกษุก็ฉันทันนั้น เมื่อเจริญ อริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก ย่อมนำไปสู่นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน^{๑๑๒}

๒.๔.๗ ถ้ายังไม่ถึงที่สุด หลัทางสายกลางก็เป็นเหตุให้เข้าถึงสุคติสวรรค์

คุณค่าเชิงจริยธรรมในข้อนี้ เฟ่งเอากรณีการดำเนินตามทางสายกลางยังไม่ถึง เป้าหมายสูงสุด คือยังไม่ได้บรรลุนิพพาน สิ้นอาสวกิเลส การปฏิบัติตามหลักทางสายกลาง ย่อมส่งผลให้ผู้ปฏิบัติได้ไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์ตามสมควรแก่ฐานะของตน พุทธพจน์ที่ตรัสถึงมักจะไม่นั่นองค์ธรรมครบทั้ง ๘ ประการ เช่น “ตนเองเป็นสัมมาทิฐิ ชักชวนผู้อื่นให้เป็นสัมมาทิฐิ เป็นผู้พอใจความเป็นสัมมาทิฐิ บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้ เขาย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์ เหมือนได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้”^{๑๑๓} “เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้สัตว์หลังจากตายแล้วไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เหมือนสัมมาทิฐิ เหล่าสัตว์ที่ประกอบด้วยสัมมาทิฐิหลังจากตายแล้วย่อมไปบังเกิดใน สุคติโลกสวรรค์”^{๑๑๔} ผู้เป็นสัมมาทิฐิพึงหวังได้คติ ๑ ใน ๒ อย่าง คือ เทวดา หรือมนุษย์^{๑๑๕} เป็นต้น

๒.๕ วิธีปฏิบัติตามหลักทางสายกลาง

องค์ธรรมในแต่ละข้อของอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้น มีความสัมพันธ์กัน เกื้อหนุน ซึ่งกันและกันอยู่ภายใน แต่ในขณะที่เดียวกันก็มีองค์ธรรมอื่นภายนอกที่เป็นปัจจัยสนับสนุน จึงทำให้องค์ธรรมที่กล่าวถึงนั้นสามารถดำเนินไปได้ ดังนั้น ก่อนที่จะกล่าวถึงวิธีปฏิบัติตาม หลักทางสายกลาง เบื้องต้นจะได้กล่าวถึงองค์ธรรมที่สนับสนุนและองค์ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ ต่อการปฏิบัติตามหลักทางสายกลางก่อน

^{๑๑๒} ส.ม. (บาลี) ๑๕/๕๖/๓๑, ส.ม. (ไทย) ๑๕/๕๖/๕๕

^{๑๑๓} อ.จ.ต.ก. (บาลี) ๒๐/๑๘๓/๒๕๒, อ.จ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๑๘๓/๔๐๘,

^{๑๑๔} อ.จ.เอกก (บาลี) ๒๐/๓๐๕/๓๓, อ.จ.เอกก (ไทย) ๒๐/๓๐๕/๓๕,

^{๑๑๕} อ.จ.ทุก. (บาลี) ๒๐/๒๕/๖๐, อ.จ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๒๕/๗๕.

๑. หลักธรรมที่สนับสนุนก่อให้เกิดทางสายกลาง

๑.๑ อปฺปมาทธรรม

อปฺปมาทธรรม หมายถึง ความไม่ประมาท โดยสาระก็คือ ความเป็นผู้มีสติ มีความระมัดระวังตนเองอยู่ตลอดเวลา จุดมุ่งหมายเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความเสียหาย ขณะเดียวกันก็ไม่ละเลยโอกาสที่จะทำเหตุแห่งความดีงามให้เกิดขึ้น อปฺปมาทธรรม ถือได้ว่าเป็นธรรมหมวดหนึ่งที่เป็นปัจจัยสำคัญก่อให้เกิดทางสายกลาง ดังมีพระพุทธพจน์รับรองในสังยุตตนิกาย มหาวารวรรคว่า “ธรรมมีอุปการะมากเพื่อการเกิดขึ้นของอริยมรรคมีองค์ ๘ ก็คือ ความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท”^{๑๑๖} และยังมีพระดำรัสว่า “เรามองไม่เห็นธรรมข้ออื่นที่เป็นเหตุให้อริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรืออริยมรรค มีองค์ ๘ ที่เกิดขึ้นแล้ว ก็ถึงความเจริญเต็มบริบูรณ์เหมือนอย่างความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาทนี้เลย ภิกษุผู้ไม่ประมาทพึงหวังสิ่งนี้ได้ คือ เธอจักเจริญ จักกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘”^{๑๑๗}

ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายมีสองเท้า มีสี่เท้า มีเท้ามากก็ตาม มีรูปก็ตาม ไม่มีรูปก็ตาม มีสัญญา ไม่มีสัญญา หรือมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ก็ตาม มีประมาณเท่าใด พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า บัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่าสัตว์มีประมาณเท่า นั้นฉันใด

กุศลธรรมทั้งหมดก็ฉันนั้นเหมือนกัน มีความไม่ประมาทเป็นมูล และความไม่ประมาท บัณฑิตกล่าวว่าเลิศกว่ากุศลธรรมเหล่านั้น ภิกษุผู้ไม่ประมาทพึงหวังข้อนี้ได้ว่า ‘เราจักเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘’ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก^{๑๑๘}

๑.๒ ปฺรโตโฆสะ และโยนิโสมนสิการ

ปฺรโตโฆสะ หมายถึง เสียงจากผู้อื่น หรือการชักจูงจากภายนอก เช่น การตั้งสอน การแนะนำ คำบอกเล่า ข่าวสาร คำชี้แจง และการเรียนรู้จากผู้อื่น^{๑๑๙} เป็นต้น

^{๑๑๖} ตี.ม. (บาลี) ๑๕/๖๔-๖๘/๒๖, ตี.ม. (ไทย) ๑๕/๖๔-๖๘/๔๕.

^{๑๑๗} ตี.ม. (บาลี) ๑๕/๗๘-๘๒/๒๕, ตี.ม. (ไทย) ๑๕/๖๔-๖๘/๕๔.

^{๑๑๘} ตี.ม. (ไทย) ๑๕/๑๓๕/๓๕, ตี.ม. (ไทย) ๑๕/๑๓๕/๗๒.

^{๑๑๙} พระธรรมปิฎก, พุทธธรรม, หน้า ๖๒๑.

โดยเฉพาะการแนะนำและการสั่งสอนจากกัลยาณมิตร ซึ่งมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระอรหันต์และสัตบุรุษ เป็นต้น ถือว่าเป็นบุคคลผู้มีคุณธรรมอันสูง (หาที่เปรียบมิได้) ก็จะ ทำให้บุคคลผู้มีสัมมาปฏิบัติเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว ได้บรรลุถึงจุดมุ่งหมายในสิ่งที่ตนปรารถนา ได้เร็วยิ่งขึ้น นัยตรงกันข้าม ถ้าไม่มีสัมมาปฏิบัติเป็นทุนเดิม ก็ยังสามารถทำให้บุคคลนั้น คลายจากความเป็นมิจฉาทิฐิลงได้

โยนิโสมนสิการ หมายถึง การคิด การทำไว้ในใจโดยอุบายอันแยบคาย ซึ่งมีความหมายรวมไปถึง การใช้ความคิดอย่างถูกวิธี คือรู้จักคิด คิดเป็น หรือคิดอย่างมีระบบ รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ตามเหตุปัจจัยที่เกิดขึ้น ซึ่งเป็นปัจจัยสนับสนุน ก่อให้เกิดสัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นองค์มรรคข้อแรกสุด และเป็นหัวใจสำคัญซึ่งจะทำให้ องค์มรรคที่เหลือเกิดขึ้นตามมา

มีพระพุทธพจน์แสดงถึงความสำคัญของปรโตโฆสะและโยนิโสมนสิการ ไว้ดังนี้ “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อนเป็นบุพนิมิต ฉะนั้น โยนิโสมนสิการ (ความถึงพร้อมด้วยการมนสิการโดยแยบคายแล้ว) ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตเพื่อความคิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ฉะนั้น”^{๑๒๐} เป็น “ปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฐิ ๒ อย่าง คือ ๑. ปรโตโฆสะ ๒. โยนิโสมนสิการ”^{๑๒๑} “เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นเหตุให้สัมมาทิฐิที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วก็เป็นไปเพื่อความเจริญ ไพบูลย์ยิ่งขึ้นเหมือนโยนิโสมนสิการ เมื่อมนสิการโดยแยบคายแล้ว สัมมาทิฐิที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วก็เป็นไปเพื่อความเจริญ ไพบูลย์ยิ่งขึ้น”^{๑๒๒}

๑.๓ สีสัมปทา

สีสสัมปทา หมายถึงความถึงพร้อมด้วยศีล ความบริบูรณ์ด้วยศีล ความมีศีลไม่ต่างพร้อม ถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งสนับสนุนก่อให้เกิดทางสายกลาง ดังมีพระพุทธพจน์ตรัสรับรองไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อนเป็นบุพนิมิต ฉะนั้น สีสสัมปทา ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตเพื่อความคิดขึ้นแห่ง

^{๑๒๐} ส.ม. (บาลี) ๑๕/๕๕/๒๓-๒๔, ส.ม. (ไทย) ๑๕/๕๕/๔๔.

^{๑๒๑} อ.จ.ทุก. (บาลี) ๒๐/๑๒๗/๘๓, อ.จ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๒๗/๑๑๕.

^{๑๒๒} อ.จ.เอกก. (บาลี) ๒๐/๓๐๓/๓๘, อ.จ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๓๐๓/๓๕.

อริยมรรคมีองค์ ๘ นั้นนั้น”^{๑๒๓} “ภิกษุทั้งหลาย การงานที่พึงทำด้วยกำลังทั้งหมด บุคคล ต้องอาศัยแผ่นดิน ดำรงอยู่บนแผ่นดินจึงทำได้ แม้จันใด ภิกษุก็จันนั้นเหมือนกัน อาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีลแล้ว เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก”^{๑๒๔} หรือ “ภิกษุทั้งหลาย เราไม่พิจารณาเห็นธรรมอื่นไม่อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่เกิดขึ้นแล้วถึงความเจริญเต็มๆที่เหมือน สีสัมปทา”^{๑๒๕}

อนึ่ง สีสัมปทา ในที่บางแห่งตรัสรวมไว้กับหมวดธรรมอื่นชุดหนึ่งต่างหาก โดยรวมกันสัมปทา อตตสัมปทา ทิฏฐิสัมปทา อัปปมาทสัมปทา เข้าด้วย ชุดธรรมดังกล่าว ถือว่าเป็นเหตุให้อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็ถึงความเจริญ เต็มที่เช่นเดียวกัน

๑.๔ กัลยาณมิตร

กัลยาณมิตร หมายถึง เพื่อนที่ดีงาม ถือเป็นปัจจัยสนับสนุนที่สำคัญที่ก่อให้เกิด ทางสายกลาง หรืออริยมรรคมีองค์ ๘ ดังมีพระพุทธพจน์ตรัสรับรองไว้ในที่ต่าง ๆ เช่น “ภิกษุทั้งหลาย เราไม่พิจารณาเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ยังไม่เกิด ก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่เกิดขึ้นแล้วถึงความเจริญเต็มๆที่เหมือน กัลยาณมิตตตา (ความเป็นผู้มีมิตรดี) นี้”^{๑๒๖} “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมี แสงอรุณขึ้นมาก่อนเป็นบุพนิมิต จันใด กัลยาณมิตร ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตเพื่อความ เกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้นนั้น”^{๑๒๗} หรือ “อานนท ที่จริง ความเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี เป็นพรหมจรรย์ทั้งหมดทีเดียว อานนท ภิกษุผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี พึงหวัง ชื่อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก”^{๑๒๘}

^{๑๒๓} ส.ม. (บาลี) ๑๕/๕๐-๕๔/๒๓, ส.ม. (ไทย) ๑๕/๕๐-๕๔/๔๔.

^{๑๒๔} ส.ม. (บาลี) ๑๕/๑๔๕/๔๒, ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๔๕/๗๘.

^{๑๒๕} ส.ม. (บาลี) ๑๕/๗๘/๒๘, ส.ม. (ไทย) ๑๕/๗๘/๕๕.

^{๑๒๖} ส.ม. (บาลี) ๑๕/๗๗/๒๘, ส.ม. (ไทย) ๑๕/๗๗/๕๓.

^{๑๒๗} ส.ม. (บาลี) ๑๕/๕๖/๒๔, ส.ม. (ไทย) ๑๕/๕๖/๔๕.

^{๑๒๘} ส.ม. (บาลี) ๑๕/๒/๒, ส.ม. (ไทย) ๑๕/๒/๓.

๒. หลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อทางสายกลาง

อนึ่ง ในส่วนหลักธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อการเกิดทางสายกลาง ฟังทราบโดยนัย ตรงกันข้ามดังที่กล่าวมาแล้ว นั่นคือ ปมาทธรรม อปรโตโมสะ อโยนิโสมนสิการ ทูสิล สัมปทา และอภักตยามิตร หรือปาปมิตร ผู้วิจัยไม่ขอกล่าวถึงในรายละเอียด เพราะเห็นชัดเจนนดีแล้ว ต่อไปจะได้กล่าวถึงในส่วนวิธีปฏิบัติตามหลักทางสายกลาง

หลักทางสายกลางเป็นทางที่จะนำไปสู่ความดับทุกข์ ก่อนที่จะปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความดับทุกข์ ผู้ปฏิบัติจึงควรทราบวงจรของทุกข์ก่อน พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องวงจรของทุกข์ไว้ในหลักปฏิจสมุปบาทไว้ดังนี้

เพราะอวิชา สังขารจึงมี > เพราะสังขาร จึงมีวิญญาณ > เพราะวิญญาณ จึงมีนามรูป > เพราะนามรูป จึงมีสพายตนะ > เพราะสพายตนะ จึงมีผัสสะ > เพราะผัสสะ จึงมีเวทนา > เพราะเวทนา จึงมีตัณหา > เพราะตัณหา จึงมีอุปทาน > เพราะอุปทาน จึงมีภพ > เพราะภพ จึงมีชาติ > เพราะชาติ จึงมีชรา มรณะ โสกะ ปรีทเวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส^{๒๘}

จากพระพุทธพจน์ข้างต้น แสดงให้เห็นชัดเจนว่า วงจรของทุกข์ทั้งปวงในชีวิตของมนุษย์ เริ่มต้นที่อวิชา คือความไม่รู้ ไม่เข้าใจตามสภาพความเป็นจริง และด้วยเหตุนี้ ในกระบวนการของการแก้ปัญหาจึงต้องแก้ที่ “อวิชา” ให้เป็น “วิชา” คือเปลี่ยนจากความ “ไม่รู้” ให้เป็น “ความรู้” ทันททีที่เปลี่ยน กระบวนการดับทุกข์ก็เกิดขึ้น และวงจรความดับทุกข์สามารถเขียนได้ดังนี้

เพราะดับอวิชา สังขารจึงดับ > เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ > เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ > เพราะนามรูปดับ สพายตนะจึงดับ > เพราะสพายตนะดับ ผัสสะจึงดับ > เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ > เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ > เพราะตัณหาดับ อุปทานจึงดับ > เพราะอุปทานดับ ภพจึงดับ > เพราะภพดับ ชาติจึงดับ > เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปรีทเวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสจึงดับ^{๒๙}

^{๒๘} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๔/๗, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๔/๑๒. ผู้วิจัยใช้โครงสร้างมูลฐานมาจาก พระธรรมปิฎก, พุทธธรรม, หน้า ๘๓.

^{๒๙} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๔/๑๐, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๔/๑๓. ผู้วิจัยใช้โครงสร้างมูลฐานมาจาก พระธรรมปิฎก, พุทธธรรม, หน้า ๘๓.

ประเด็นปัญหาจึงอยู่ที่ว่า จะดับอวิชชาได้อย่างไร

มีพระพุทธพจน์แสดงไว้ว่า อวิชชานั้นมีอาหาร คือมีตัวที่ทำให้ดำรงอยู่ เจริญเติบโต อุดหนุน หรือหล่อเลี้ยง ทำหน้าที่เป็นเหมือนอาหารที่หล่อเลี้ยงสรรพชีวิต ให้เจริญเติบโต และดำรงตนอยู่ได้ ในพระบาลีอังกุตตรนิกาย ทสกนิบาต ทรงแสดงวงจรของอวิชชาไว้ดังนี้

อวิชชา	มีนิวรรณ์ ๕ เป็นอาหาร
นิวรรณ์ ๕	มีทุจริต ๓ เป็นอาหาร
ทุจริต ๓	มีความไม่สำรวมอินทรีย์เป็นอาหาร
ความไม่สำรวมอินทรีย์	มีความไม่มีสติ-สัมปชัญญะเป็นอาหาร
ความไม่มีสติ-สัมปชัญญะ	มีการมนสิการโดยไม่แยกกายเป็นอาหาร
การมนสิการโดยไม่แยกกาย	มีความไม่มีศรัทธาเป็นอาหาร
ความไม่มีศรัทธา	มีการไม่ฟังสัทธรรมเป็นอาหาร
การไม่ฟังสัทธรรม	มีการไม่คบสัตบุรุษเป็นอาหาร
การไม่คบสัตบุรุษ	ทำให้การไม่ฟังสัทธรรมบริบูรณ์
การไม่ฟังสัทธรรมบริบูรณ์	ทำให้ความไม่มีศรัทธาบริบูรณ์
ความไม่มีศรัทธาบริบูรณ์	ทำให้การมนสิการโดยไม่แยกกายบริบูรณ์
การมนสิการโดยไม่แยกกายบริบูรณ์	ทำให้ความไม่มีสติ-สัมปชัญญะบริบูรณ์
ทุจริต ๓ ที่บริบูรณ์	ย่อมทำให้นิวรรณ์ ๕ บริบูรณ์
นิวรรณ์ ๕ ที่บริบูรณ์	ย่อมทำให้อวิชชาบริบูรณ์ ^{๓๓๓}

จากผังข้างต้นทำให้มองเห็นว่า นิวรรณ์ ๕ คือ ๑) กามฉันทะ ความกำหนัดใคร่ในกาม ๒) พยาบาท จิตอาฆาตปองร้าย ๓) ถีนมิทธะ ง่วงเหงาหาวนอน ๔) อุทธัจจกุกุจจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ หรือความคิดฟุ้งซ่าน สับสน และ ๕) วิจิกิฉา ความลังเลสงสัย ไม่อาจตกลงใจได้ เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดอวิชชา คือความไม่รู้ เมื่อสืบสาวจนถึงที่สุดแล้วก็พบสาเหตุสุดท้ายนั่นคือการไม่คบสัตบุรุษ การไม่คบสัตบุรุษ ทำให้ไม่ได้ฟังสัทธรรม เมื่อไม่ได้ฟังสัทธรรมก็ไม่เกิดศรัทธา เมื่อไม่เกิดศรัทธา ก็ทำให้คิดโดยอุบายไม่แยกกาย เมื่อคิดโดยอุบายไม่แยกกาย ก็ทำให้ไม่มีสติ-สัมปชัญญะ เมื่อไม่มีสติ-สัมปชัญญะ ก็ทำให้

^{๓๓๓} อภ.ทสก. (บาลี) ๒๔/๖๑/๕๐, อภ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๑/๑๓๔-๑๓๕.

ไม่สำรวจอินทรีย์ เมื่อไม่สำรวจอินทรีย์ ก็ทำให้ทำทุจริต เมื่อทุจริตบริบูรณ์แล้ว นิเวศน์ก็เกิดขึ้น เมื่อนิเวศน์บริบูรณ์แล้ว ย่อมทำให้อวิชชาบริบูรณ์ นิเวศน์จึงเป็นตัวละครสำคัญในการทอนกำลังปัญญา ทำให้เหมือนคนตาบอด เป็นคนไม่มีดวงตา ทำให้ไม่รู้อะไร มีปัญญามีคบอด เป็นไปในฝ่ายคับแคบ ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน^{๑๓๒} ดังมีพระพุทธพจน์ที่ตรัสรับรองไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย นิเวศน์ ๕ คือเครื่องขวางกั้นมิให้จิตบรรลุถึงความดี เมื่อครอบงำจิตใจแล้ว ทอนกำลังปัญญา ซึ่งได้แก่

- กามฉันทะเป็นนิเวศน์เครื่องขวางกั้น ครอบงำจิตแล้ว ทอนกำลังปัญญา
- พยาบาทเป็นนิเวศน์เครื่องขวางกั้น ครอบงำจิตแล้ว ทอนกำลังปัญญา
- ถีนมิตตะเป็นนิเวศน์เครื่องขวางกั้น ครอบงำจิตแล้ว ทอนกำลังปัญญา
- อุทธัจจกุกุจจะเป็นนิเวศน์เครื่องขวางกั้น ครอบงำจิตแล้ว ทอนกำลังปัญญา
- วิจิกิจฉาเป็นนิเวศน์เครื่องขวางกั้น ครอบงำจิตแล้ว ทอนกำลังปัญญา^{๑๓๓}

ปัจจัยสนับสนุนให้เกิดทางสายกลางดังกล่าวข้างต้น ซึ่งได้แก่ความไม่ประมาทปรโตโมหะ โยนิโสมนสิการ สีสัมปทา และกัลยามิตร จึงสอดคล้องกับปัจจัย หรืออาหารที่ทำให้เกิดอวิชา กล่าวคือ ปัจจัยสนับสนุนเหล่านี้เป็นตัวประหารบาปกรรมเหล่านี้ (อาหารของอวิชา) โดยตรง ในพระบาลีอังคุตตรนิกาย ทสกวรรค จึงทรงแสดงปัจจัยที่ก่อให้เกิดวิชาไว้เป็นลำดับดังนี้

การคบสัตบุรุษที่บริบูรณ์ ทำให้ได้ฟังสัทธรรมที่บริบูรณ์ > การฟังสัทธรรมที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้ศรัทธาบริบูรณ์ > ศรัทธาที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้การมนสิการโดยแยกกาย > มนสิการโดยแยกกายที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้สติสัมปชัญญะบริบูรณ์ > สติสัมปชัญญะที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้ความสำรวจอินทรีย์บริบูรณ์ > ความสำรวจอินทรีย์ ที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้สุจริต ๓ บริบูรณ์ > สุจริต ๓ ที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้สติปัญฐาน ๔ บริบูรณ์ > สติปัญฐาน ๔ บริบูรณ์ ย่อมทำให้โพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์ > โพชฌงค์ ๗ ที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้วิชาและวิมุตติบริบูรณ์^{๑๓๔}

^{๑๓๒} ส.ม. (บาลี) ๑๕/๒๒๑/๘๗, ส.ม. (ไทย) ๑๕/๒๒๑/๑๕๓.

^{๑๓๓} ส.ม. (บาลี) ๑๕/๒๒๐/๘๖, ส.ม. (ไทย) ๑๕/๒๒๐/๑๕๒.

^{๑๓๔} อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๖๒/๕๔-๕๕, อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๒/๑๓๕-๑๔๐.

ในกระบวนการฝึกฝนตามหลักทางสายกลางกลางนั้น ปัจจัยเริ่มแรกที่สำคัญที่สุด ซึ่งได้แก่ โยนิโสมนสิการ (การคิดโดยอุบายแบบคาย) และการคบสัตบุรุษ อันแรกเป็นปัจจัยสนับสนุนภายใน ส่วนประการหลังเป็นปัจจัยสนับสนุนภายนอก องค์ประกอบทั้งสองประการนี้มีศรัทธาเป็นตัวเชื่อม^{๑๓๕}

โดยประการดังกล่าวนี้ วิชาก็เกิดขึ้น ทำให้องค์ประกอบของทางสายกลางดำเนินไปได้ ในทางตรงกันข้าม ถ้าเริ่มจากการมนสิการโดยอุบายไม่แบบคายแล้ว (อโยนิโสมนสิการ) และการคบสัตบุรุษ อวิชาก็ย่อมเกิดขึ้น เมื่ออวิชชาเกิดขึ้นย่อมทำให้เห็นผิดจากความเป็นจริง เมื่อความ “ผิด” ปรากฏขึ้น ความผิดอื่น ๆ ก็ตามมา คือ มิจฉาสังกับปะ คำวิผิด, มิจฉาวาจา เจริจาผิด, มิจฉากัมมันตะ การงานผิด, มิจฉาอาชีพวะ เลี้ยงชีพผิด, มิจฉาวายามะ พยายามผิด, มิจฉาสติ ระลึกลับผิด, มิจฉาสมาธิ ตั้งใจผิด ดังนั้น โยนิโสมนสิการจึงทำหน้าที่สกัดอวิชา ไม่ให้อวิชาได้ทำหน้าที่ของมัน ไม่ให้กระบวนการ หรือวงจรแห่งทุกข์ เกิด ขึ้นได้^{๑๓๖}

ปลุชนโดยทั่วไป เมื่ออารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งมากระทบ ก็มักจะเล่นไปสู่อุบายความชอบใจ ไม่ชอบใจ ทำให้ไม่สามารถมองเห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ยิ่งกว่านั้นยังเป็นปัจจัยให้เกิดความชอบ ความชัง ทำให้เข้าใจผิด หลงผิด หรือได้ภาพที่บิดเบือนไม่ตรงกับความเป็นจริง ทำให้เกิดความขุ่นมัว เศร้าหมอง เหี่ยวแห้ง สมหวัง ผิดหวัง ความกดดัน ซึ่งรวมเรียกว่าความทุกข์ตามมา แต่ถ้ามีมนสิการมารับช่วง หรือสกัดตัดหน้าก่อนที่จะเกิดความชอบ ไม่ชอบ ก็จะทำให้กระบวนการรับรู้บริสุทธิ์ ทำให้พิจารณาเห็นสิ่งทั้งหลายตามสภาพแห่งความเป็นจริง หรือตามเหตุปัจจัยของมัน ทำให้สามารถวางท่าทีและปฏิบัติต่อสิ่งนั้น ๆ ได้อย่างเหมาะสม และเมื่อสามารถมองเห็นสิ่งทั้งหลายตามสภาพความเป็นจริงแล้ว ก็นับได้ว่าสัมมาทิฐิได้เกิดขึ้นแล้ว เมื่อสัมมาทิฐิเกิดขึ้นแล้ว ก็เป็นอันว่าปัจเจกบุคคลได้ก้าวลงสู่องค์กรธรรมในทางสายกลาง หรือมัชฌิมาปฏิปทาได้อย่างเหมาะสม บรรลุจุดมุ่งหมายที่ต้องการได้อย่างสมบูรณ์^{๑๓๗}

^{๑๓๕} พระธรรมปิฎก. พุทธรธรรม, หน้า ๕๗๗.

^{๑๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๒๑-๖๒๒.

^{๑๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๔๘-๗๕๐.

แผนผังเปรียบเทียบกระบวนการเกิดทุกข์ และการดับทุกข์

- ปรัตโยคะ+อโยนิโสมนสิการ = อวิชา > มิจฉาทิฏฐิ > มิจฉาสังกัปปะ > มิจฉาวาจา > มิจฉากัมมันตะ > มิจฉาอาชีวะ > มิจฉาวายามะ > มิจฉาสติ > มิจฉาสมาธิ = ทุกข์

เมื่อไม่คบสัตบุรุษ หรือไม่มนสิการ โดยอุบายอันแยบคาย ก็ทำให้ไม่รู้ เมื่อไม่รู้ ก็ย่อมเห็นผิดจากความเป็นจริง เมื่อเห็นผิดจากความเป็นจริง ย่อมดำริผิด เมื่อดำริผิด ย่อมเจรจาผิด เมื่อเจรจาผิด ย่อมทำผิด เมื่อทำผิด ย่อมดำรงชีพผิด เมื่อดำรงชีพผิด ย่อมพยายามผิด เมื่อพยายามผิด ย่อมระลึกผิด เมื่อระลึกผิด ย่อมตั้งใจผิด กระบวนการผิดพลาดที่เกิดขึ้นทั้งหมดย่อมนำมาซึ่งความทุกข์

- ปรัตโยคะ+โยนิโสมนสิการ = วิชา > สัมมาทิฏฐิ > สัมมาสังกัปปะ > สัมมาวาจา > สัมมากัมมันตะ > สัมมาอาชีวะ > สัมมาวายามะ > สัมมาสติ > สัมมาสมาธิ = ดับทุกข์

เมื่อคบสัตบุรุษ หรือมนสิการ โดยอุบายอันแยบคายแล้ว ก็ทำให้เกิดความรู้ เมื่อรู้แล้วก็เห็นถูกต้องตามความเป็นจริง เมื่อเห็นถูกต้องตามความเป็นจริง ย่อมดำริถูก เมื่อดำริถูกย่อมเจรจาถูก เมื่อเจรจาถูกย่อมทำถูก เมื่อทำถูก ย่อมดำรงชีพถูก เมื่อดำรงชีพถูก ย่อมพยายามถูก เมื่อพยายามถูก ย่อมระลึกถูก เมื่อระลึกถูก ย่อมตั้งใจถูก กระบวนการถูกต้องที่เกิดขึ้นทั้งหมดย่อมนำมาซึ่งความดับทุกข์

ในฝ่ายผิด มิจฉาทิฏฐิย่อมเป็นประธาน เป็นปัจจัยสำคัญให้เกิดข้อปฏิบัติที่ผิด ทั้ง ๗ ประการข้อที่เหลือก็ตามมา เช่นเดียวกันในฝ่ายถูก สัมมาทิฏฐิย่อมเป็นประธาน เป็นปัจจัยให้เกิดข้อปฏิบัติที่ถูกต้องทั้ง ๗ ประการที่เหลือก็ตามมา ซึ่งสอดคล้องกับพระพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ในบรรดาองค์ ๗ นั้น สัมมาทิฏฐิเป็นหัวหน้า”^{๑๓๘}

อย่างไรก็ตาม ในกระบวนการปฏิบัติตามหลักทางสายกลางมิใช่ว่าสัมมาทิฏฐิ จะทำงานเพียงลำพัง ในตรงกันข้าม องค์มรรคสำคัญที่ทำงานร่วมกับสัมมาทิฏฐิ สนับสนุน สัมมาทิฏฐิก็คือ สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) และสัมมาสติ (ระลึกชอบ) ทำงานร่วมกัน อย่างไร พิจารณาได้จากพระพุทธพจน์ต่อไปนี้

^{๑๓๘} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๑๓๗/๑๒๒, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๗/๑๗๖.

ภิกษุ นั้นย่อมพยายามเพื่อละมิจฉาทิฏฐิ ยังสัมมาทิฏฐิให้ถึงพร้อม ความพยายามของภิกษุ เป็นสัมมาวายามะ ภิกษุ นั้นมีสติ ละมิจฉาทิฏฐิ มีสติเข้าถึงสัมมาทิฏฐิอยู่ สติของภิกษุเป็นสัมมาสติ ธรรม ๓ นี้ คือ (๑) สัมมาทิฏฐิ (๒) สัมมาวายามะ (๓) สัมมาสติ ย่อมห้อมล้อมคล้อย ตามสัมมาทิฏฐิของภิกษุ นั้นไป ด้วยประการฉะนี้^{๑๓๕}

ในองค์มรรคข้ออื่น ๆ ก็ทำนองเดียวกัน เช่น

ภิกษุ นั้นย่อมพยายามเพื่อละมิจฉาอาชีวะ ยังสัมมาอาชีวะให้ ถึงพร้อม ความพยายามของภิกษุ นั้นเป็นสัมมาวายามะ ภิกษุ นั้นมีสติ ละมิจฉาอาชีวะ มีสติเข้าถึงสัมมาอาชีวะอยู่ สติของภิกษุ นั้นเป็น สัมมาสติ ธรรม ๓ อย่างนี้ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาวายามะ สัมมาสติ ย่อมห้อมล้อม คล้อยตามสัมมาอาชีวะของภิกษุ นั้นไป^{๑๔๐}

อนึ่ง ในพระบาลีมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสกั ทรงแสดงวิธีการปฏิบัติตามหลัก ทางสายกลาง หรืออริยมรรคมีองค์ ๘ โดยเริ่มที่การควบคุมผัสสะที่เกิดขึ้นทางอายตนะทั้ง ๖ เพราะอายตนะทั้ง ๖ เป็นจุดเชื่อมต่อ หรือรอยต่อระหว่างตัวเรากับโลกภายนอก ผัสสะที่มา กระทบในแต่ละครั้ง ถ้าเรามีโยนิโสมนสิการ ก็จะเกิดปัญญา และมีท่าทีในการปฏิบัติต่อสิ่ง ที่มากระทบนั้นด้วยความถูกต้อง กระบวนการของทางสายกลางก็สามารถดำเนินไปได้ ในตรงกันข้าม ถ้าเราขาดโยนิโสมนสิการ เมื่อผัสสะมากระทบทางใดทางหนึ่ง ปัญญาที่ไม่ เกิดขึ้น กลายเป็นอวิชชา คือความไม่รู้ เมื่อไม่รู้ ท่าทีในการปฏิบัติต่อสิ่งนั้นก็ผิดพลาดไป ด้วย ความทุกข์ก็จะเกิดขึ้นตามเพราะกระบวนการปฏิบัติผิดพลาดนั้นด้วย

ต่อไปนี้เป็นตัวอย่างพระพุทธรูปที่แสดงถึงวิธีปฏิบัติที่ผิดไปจากหลักทาง สายกลาง และที่ปฏิบัติถูกต้องตามหลักสายกลาง โดยเริ่มต้นจากผัสสะที่ได้รับจากอายตนะ ภายนอกและอายตนะภายในกระทบกัน ท่าทีที่ผิดและถูกต้อง ก่อให้เกิดผลที่แตกต่างกัน ข้อแรกเป็นเรื่องของมิจฉาปฏิบัติทา ส่วนข้อหลังเป็นเรื่องของสัมมาปฏิบัติทา

^{๑๓๕} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๑๓๖/๑๒๒, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๖/๑๓๖.

^{๑๔๐} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๑๔๐/๑๒๖, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๔๐/๑๔๐.

(๑) ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเมื่อไม่รู้ไม่เห็นจักขุตามความเป็นจริง เมื่อไม่รู้ไม่เห็นรูปตามความเป็นจริง เมื่อไม่รู้ไม่เห็นจักขุวิญญาณตามความเป็นจริง เมื่อไม่รู้ไม่เห็นจักขุสัมผัสตามความเป็นจริง เมื่อไม่รู้ไม่เห็นสุข ทุกข์ หรืออทุกข์มสุขที่สัตว์เสวย ซึ่งเกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยตามความเป็นจริง ย่อมยินดีในจักขุ ย่อมยินดีในรูป ย่อมยินดีในจักขุวิญญาณ ย่อมยินดีในจักขุสัมผัส ย่อมยินดีในสุข ทุกข์ หรืออทุกข์มสุขที่สัตว์เสวย ซึ่งเกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย

เมื่อบุคคลนั้นยินดี หมกมุ่น ลุ่มหลง พิจารณาเห็นคุณอยู่ อุบาทวนชั้น ๕ ย่อมถึงความพอกพูนขึ้นต่อไป และค้นหาที่นำไปสู่ภาพใหม่อันสหรคต์ด้วยความเพติดเพตินยินดี ชวนให้เพติดเพตินในอารมณ์นั้น ๆ ก็ย่อมเจริญขึ้น ความกระวนกระวายที่เป็นไปทางกายก็ดี ที่เป็นไปทางใจก็ดี ย่อมเจริญขึ้น ความเดือดร้อนที่เป็นไปทางกายก็ดี ที่เป็นไปทางใจก็ดี ย่อมเจริญขึ้น ความเร่าร้อนที่เป็นไปทางกายก็ดี ที่เป็นไปทางใจก็ดี ย่อมเจริญขึ้น เขาจึงเสวยทุกข์ทางกายบ้าง เสวยทุกข์ทางใจบ้าง^{๑๔๑} และเมื่อไม่รู้ไม่เห็น โสตะ, ฆานะ, ชิวหา, กาย, มโนตามความเป็นจริงก็ทำนองเดียวกัน

(๒) ภิกษุทั้งหลาย ส่วนบุคคลเมื่อรู้เมื่อเห็นจักขุตามความเป็นจริง เมื่อรู้เมื่อเห็นรูปตามความเป็นจริง เมื่อรู้เมื่อเห็นจักขุวิญญาณตามความเป็นจริง เมื่อรู้เมื่อเห็นจักขุสัมผัสตามความเป็นจริง เมื่อรู้เมื่อเห็นสุข ทุกข์ หรืออทุกข์มสุขที่สัตว์เสวยซึ่งเกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยตามความเป็นจริง ย่อมไม่ยินดีในจักขุ ย่อมไม่ยินดีในรูป ย่อมไม่ยินดีในจักขุวิญญาณ ย่อมไม่ยินดีในจักขุสัมผัส ย่อมไม่ยินดีในสุข ทุกข์ หรืออทุกข์มสุขที่สัตว์เสวย ซึ่งเกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย

^{๑๔๑} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๔๒๕/๓๖๕-๓๗๐, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๒๕/๔๘๘.

เมื่อบุคคลไม่ยินดี ไม่หมกมุ่น ไม่ลุ่มหลง พิจารณาเห็นโทษอยู่
อุปาทานขั้น ๕ ย่อมไม่ถึงความพอกพูนขึ้นต่อไป เขาย่อมละตัณหา
ที่นำไปสู่ภพใหม่อันสทรคด้วยความเพลิดเพลินยินดี ชวนให้
เพลิดเพลินในอารมณ์นั้น ๆ เขาย่อมละความกระวนกระวายที่เป็นไป
ทางกาย ที่เป็นไปทางใจ ละความเคียดรื้อนที่เป็นไปทางกาย ที่เป็นไป
ทางใจ ละความเร่าร้อนที่เป็นไปทางกาย ที่เป็นไปทางใจ เขาจึงเสวยสุข
ทางกายบ้าง เสวยสุขทางใจบ้าง^{๑๔๒}

ทฤษฎีของบุคคลผู้มีธรรมอย่างนั้น ย่อมเป็นสัมมาทฤษฎี คำริของ
บุคคลผู้มีธรรมอย่างนั้นย่อมเป็นสัมมาสังกัปปะ ความพยายามของ
บุคคลผู้มีธรรมอย่างนั้นย่อมเป็นสัมมาวายามะ สติของบุคคลผู้มีธรรม
อย่างนั้นย่อมเป็นสัมมาสติ สมาธิของบุคคลผู้มีธรรมอย่างนั้นย่อมเป็น
สัมมาสมาธิ ส่วนกายกรรม วจีกรรม อาชีวะของเขาจัดว่าบริสุทธิ์ดี
ในเบื้องต้นที่เดิยว เมื่อเป็นเช่นนี้ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ของเขา ย่อมถึง
ความเจริญเต็มที่

เมื่อบุคคลนั้นเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ อยู่อย่างนี้แล้ว
สติปัญฐาน ๔ ก็ดี สัมมัปปธาน ๔ ก็ดี อิทธิบาท ๔ ก็ดี อินทรีย์ ๕ ก็ดี
พละ ๕ ก็ดี โพชฌงค์ ๗ ก็ดี ย่อมถึงความเจริญเต็มที่

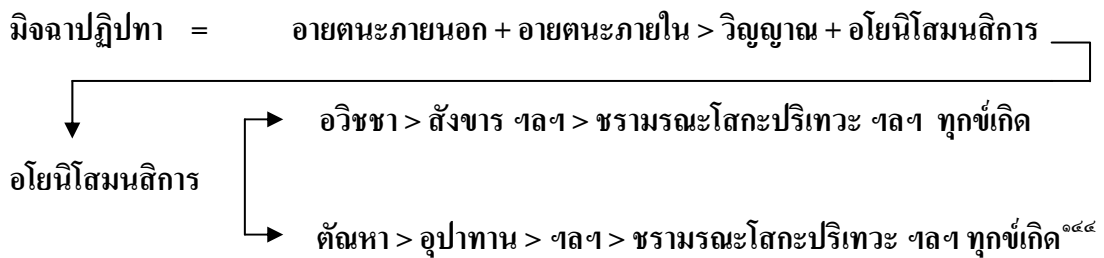
ธรรม ๒ อย่างนี้ คือ ๑) สมถะ ๒) วิปัสสนา ย่อมเคียงคู่กันไป
บุคคลนั้นกำหนดรู้ธรรมที่ควรกำหนดรู้ด้วยปัญญาอันยิ่ง ย่อมละธรรม
ที่ควรละด้วยปัญญาอันยิ่ง ย่อมเจริญธรรมที่ควรเจริญด้วยปัญญาอันยิ่ง
ย่อมทำให้แจ้งธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่ง^{๑๔๓} เมื่อรู้เมื่อ
เห็น โสตะ, ฆานะ, ชิวหา, กาย, มโน ตามความเป็นจริงก็ทำนอง
เดียวกัน

^{๑๔๒} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๔๓๐/๓๗๐-๓๗๑, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๓๐/๔๘๕.

^{๑๔๓} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๔๓๐-๔๓๑/๓๗๐-๓๗๑, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๓๐-๔๓๑/๔๘๕-๔๘๖.

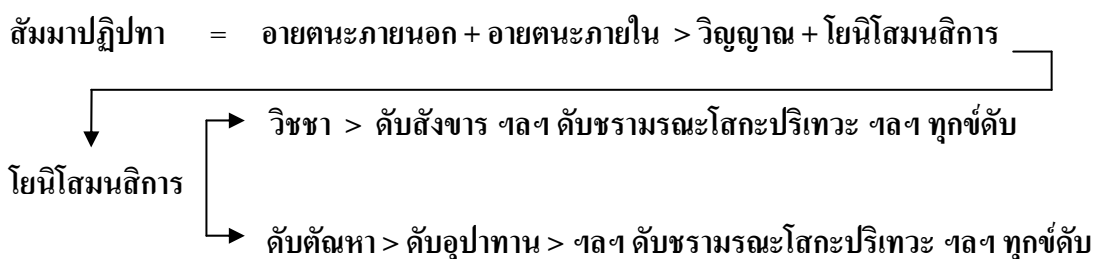
โดยนัยดังกล่าวนี้ สามารถเขียนเป็นแผนผัง เพื่อแสดงถึงองค์ประกอบของการปฏิบัติตามหลักทางสายกลาง ทั้งในส่วนที่เป็นข้อผิดพลาด และในส่วนที่ถูกต้อง ดังนี้

ในส่วนที่เป็นข้อผิดพลาด เขียนเป็นแผนผังได้ดังนี้ :-

เมื่ออายุตนะภายนอกกับอายุตนะภายในกระทบกัน จึงเกิดการรับรู้ (วิญญาณ) และการรับรู้โดยปราศจากอุบายอันแยบคายแล้ว ย่อมส่งผลต่อจิตใจ ๒ ประการ คือ ๑) เกิดความไม่รู้เท่าทันตามสภาพความเป็นจริง (อวิชา) ทำให้เกิดการปรุงแต่ง และนำมาซึ่งทุกข์ในที่สุด ๒) เกิดความอยากอย่างใดอย่างหนึ่ง อันเป็นสาเหตุให้เกิดการยึดมั่นถือมั่น จากนั้นกระบวนการเกิดทุกข์ตามหลักสมุททวาร (ตามหลักปฏิบัติจสมุปปบาท) ก็ตามมา

ส่วนในข้อที่ถูกต้อง เขียนเป็นแผนผังได้ดังนี้ :-

เมื่ออายุตนะภายนอก กับอายุตนะภายในกระทบกัน เกิดการรับรู้ (วิญญาณ) และการรับรู้ที่มนสิการโดยอุบายอันแยบคายแล้ว ย่อมทำให้เกิดผลต่อจิตใจ ๒ ประการ คือ ๑) การรู้เท่าทันตามความเป็นจริง ไม่มีการปรุงแต่งตามกิเลส ๒) ตัณหา คือความอยากไม่เกิด ทำให้กระบวนการของทุกข์ไม่สามารถเกิดขึ้นได้

^{๑๔๔} ผู้วิจัยใช้โครงสร้างมูลฐานมาจากพระธรรมปิฎก, พุทธธรรม, หน้า ๖๗๓.

กล่าวโดยสรุป สำหรับบุคคลทั่วไป ซึ่งปัญญายังไม่แก่กล้า การปฏิบัติตามหลักทางสายกลางอาจต้องเริ่มต้นด้วยการอาศัยปัจจัยภายนอก (ปรโตโมสะ) ซึ่งในที่นี้ได้แก่ กัลยาณมิตร เพื่อชักนำให้เกิดศรัทธา (ความเชื่อ) จากนั้นจึงเป็นหน้าที่ของโยนิโสมนสิการ ซึ่งเป็นองค์ประกอบภายใน เป็นตัวสนับสนุนให้องค์อริยมรรคเบื้องต้น (สัมมาทิฏฐิ) เกิดขึ้น เมื่อสัมมาทิฏฐิเกิดขึ้นแล้ว องค์ประกอบของอริยมรรคที่เหลือก็จะสามารถดำเนินไปตามกระบวนการของมันได้

สำหรับผู้ที่มีปัญญาแก่กล้าแล้ว อาจไม่ต้องอาศัยปัจจัยภายนอก แต่อาจจะเริ่มต้นที่การพิจารณาโดยใช้อุบายอันแยบคาย (โยนิโสมนสิการ) กับอารมณ์ที่เข้ามากระทบทางอายตนะภายใน เรียกว่าใช้สติ หรือปัญญา กำหนดรู้เท่าทันอารมณ์นั้น ๆ หรือผัสสะตามความเป็นจริง ไม่เปิดโอกาสให้อวิชชาได้เกิดขึ้นในแต่ละขณะ ๆ ซึ่งการปฏิบัติด้วยวิธีนี้ จะทำให้กระบวนการดับทุกข์ตามทางสายกลาง หรือมัชฌิมาปฏิปทา ย่อมดำเนินไปได้จนถึงที่สุด

๒.๖ สรุปวิเคราะห์

ทางสายกลางตามแนวแห่งพระพุทธศาสนาเถรวาท ไม่ได้มีความหมายว่าจะต้องมีทางอยู่ ๓ สาย และทางสายกลางเป็นทางเลือกที่อยู่ตรงกลางระหว่าง ๒ สายสุดโต่ง ไม่ว่าจะพิจารณาในแง่ใดก็ตาม แม้แต่บทนิยามที่ปรากฏอยู่ในพระบาลีที่อ้างถึงทาง ๒ ทาง ซึ่งเป็นที่สุดโต่งที่ไม่ควรเดิน หรือไม่ควรเสพ^{๑๔๕} ก็ไม่ได้มีความหมายว่าเป็นทางคู่ขนานซึ่งมีอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นทางดำเนินอยู่ตรงกลาง ความหมายมีแต่เพียงว่า ถ้าดำเนินตามทางสุดโต่งทั้งสองนั้นแล้ว ย่อมพลาดจากทางสายกลาง คือไม่สามารถดับทุกข์ได้

ทางสายกลางตามนัยพระพุทธศาสนาเถรวาท จะต้องยึดเป้าหมายเป็นหลัก หรือยึดจุดหมายปลายทางเป็นสำคัญ ดังนั้น หากแม้จะมีทางมากมายซึ่งมากกว่า ๒ สาย แต่ทางเหล่านั้นไม่เป็นไปเพื่อมรรคผลนิพพาน หรือไม่ดำเนินไปสู่จุดหมาย “พระนิพพาน” แล้วทางเหล่านั้นล้วนถูกปฏิเสธทั้งสิ้น มีนัยสำคัญคือ ความเป็นทางสายกลางจะต้องยึดเป้าหมายเป็นสำคัญ ซึ่งเป้าหมายก็คือกระบวนการดับความทุกข์และเดินไปให้ถึงความ เป็นพระนิพพาน เพราะถ้าเจอใจออกนอกทาง หรือเข้าถึงพระนิพพานไม่ได้ ก็เป็นอันว่าไม่ใช่ทางสายกลางในพระพุทธศาสนา

^{๑๔๕} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๓/๑๓, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๑๓.

การพิจารณาความหมายในลักษณะดังกล่าวนี้ จะทำให้หมดปัญหา ไม่ต้องเป็นประเด็นให้ถามอีกว่า ที่ว่ากลางนั้นกลางอย่างไร หรือบางครั้งอาจจะทำให้ต้องเที่ยวถามหาทางอีก ๒ สายที่เหลือ เพราะโดยภาษาและความรู้สึกของคนทั่วไป เมื่อพูดถึงคำว่า “ตรงกลาง” ก็จะชวนให้คิดถึงถึง ๓ สิ่ง แล้วก็มีสิ่งหนึ่งอยู่ตรงกลาง ซึ่งเราจะเอาความรู้สึกดังกล่าวนี้มาอธิบายหลักคำสอนทางสายกลางในทัศนะของพระพุทธศาสนาไม่ได้

ทางสายกลางในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท เมื่อพิจารณาจากองค์ประกอบแต่ละข้อโดยสรุปแล้ว ก็คือกระบวนการฝึกฝน อบรม และขัดเกลาจิตใจ ตามหลักไตรสิกขา ซึ่งได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา ในกระบวนการปฏิบัติองค์ประกอบเหล่านั้น จึงประสานกลมกลืน เป็นปัจจัยสนับสนุน หรือเกื้อหนุนกันตลอด ไม่ได้แยกว่าจะต้องเริ่มจากศีล แล้วก็มาสมาธิ และปัญญาในที่สุด เพียงแต่ในการทำหน้าที่บทบาทขององค์มรรคแต่ละข้อ ถ้าองค์มรรคข้อใดทำหน้าที่เป็นหลักในขณะนั้น องค์มรรคที่เหลือก็จะทำหน้าที่คอยสนับสนุน เกื้อหนุนเป็นบริวารในแต่ละคราว ๆ ไป

ทางสายกลางในพระพุทธศาสนาเถรวาท แบ่งออกเป็น ๒ ระดับ ตามภูมิธรรมของบุคคล นั่นคือมีทั้งระดับที่เป็นโลกียะ ซึ่งถือว่าเป็นพื้นฐานสำคัญที่จะทำให้ก้าวไปสู่ระดับที่เป็นโลกุตระด้วย ในระดับโลกียะนั้น ท่านเน้นไปที่การมีความเห็นถูกต้อง ไม่ผิดจากทำนองคลองธรรม เช่น เห็นว่า บาปบุญมีจริง ผลกรรมที่ทำไว้มีจริง บิдамารดา มีคุณจริง ครูบาอาจารย์มีคุณจริง นรกสวรรค์มีจริง เป็นต้น ซึ่งผลของสัมมาทิฐิในระดับโลกียะนั้น ท่านกล่าวว่าให้ผลเป็นอุปธิ คือยังต้องเวียนว่ายตายเกิดอีก เพียงแต่ภพชาติที่เกิดขึ้นจะเป็นสุคติภูมิ เช่น มนุษย์สมบัติ และสวรรค์สมบัติ ส่วนในระดับโลกุตระนั้น ท่านเน้นไปที่กระบวนการรู้เท่าทันตามความเป็นจริง จนเกิดปัญญาญาณอันแก่กล้า สามารถประหารกิเลสได้โดยสิ้นเชิง พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป นั่นคือเข้าถึงเป้าหมายสูงสุดของทางสายกลางโดยบริบูรณ์อย่างแท้จริง

ในแง่ของการปฏิบัติ สัมมาทิฐินับว่าเป็นองค์ประกอบหลักที่มีบทบาทสำคัญในการทำให้องค์ธรรมอื่น ๆ ที่เหลือทั้ง ๗ เกิดขึ้น การปฏิบัติตามหลักทางสายกลางจึงต้องเริ่มต้นที่สัมมาทิฐิ การเริ่มต้นที่สัมมาทิฐิ มีความหมายรวมไปถึงกระบวนการทุกอย่างที่จะทำให้สัมมาทิฐิเกิดขึ้นด้วย ซึ่งกระบวนการที่สำคัญก็คือปรโตโมสะและโยนิโสมนสิการ ปรโตโมสะ เป็นปัจจัยสนับสนุนภายนอก เช่น การได้ยิน ได้ฟัง สิ่งที่เป็นธรรม

การคบเพื่อนที่ดีซึ่งจะนำไปสู่การคิดและไตร่ตรองด้วยสติปัญญา ส่วนโยนิโสมนสิการ เป็นปัจจัยสนับสนุนภายใน ได้แก่การคิดไตร่ตรองโดยอุบายอันแยบคาย หรือสอดคล้องกับความเป็นจริง เมื่อกระบวนการดังกล่าวนี้เกิดขึ้นแล้ว ย่อมได้ชื่อว่าเริ่มก้าวเข้าสู่ทางสายกลาง ได้อย่างถูกต้องและสมบูรณ์อันจะนำไปสู่กระบวนการดับทุกข์ในที่สุด

บทที่ ๓ ทางสายกลางในทัศนะของขงจื้อ

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาวิเคราะห์ทางสายกลางของขงจื้อ ที่เป็นทั้งข้อทฤษฎี และหลักปฏิบัติ เพื่อให้ปัจเจกบุคคลได้เข้าถึงหลักสัจธรรมและทางดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง ตามนัยแห่งคำสอนของขงจื้อ

๓.๑ นิยามและความหมาย

คำว่า ทางสายกลาง เป็นคำที่แปลมาจากคำว่า “จุงหยุง” (Chung Yung) แยก ออกเป็น ๒ พยางค์ คือ จุง + หยุง เป็นทั้งชื่อหลักธรรมที่สำคัญ และเป็นชื่อหนังสือเล่มที่ ๒ ในจำนวนคัมภีร์คลาสสิก ๔ เล่มของขงจื้อ ในบทนำของหนังสือเล่มนี้^{๑๔๖} จูสีได้อ้างถึง คำอธิบายของอาจารย์เฉิง (Master Ch'eng) เกี่ยวกับความหมายของคำว่า “จุงหยุง” ดังนี้

คำว่า “จุง” หมายถึง สิ่งที่ไม่เอนเอียงไปด้านใดด้านหนึ่ง ส่วนคำว่า “หยุง” หมายถึง ภาวะที่ไม่เปลี่ยนแปลง^{๑๔๗} คำแปลดังกล่าวนี้สอดคล้องกับงานนิพนธ์ชื่อ Source of Chinese Tradition ซึ่งมี Wm. Theodore de Bary เป็นบรรณาธิการ จำนวน ๓ ทอม ประเสริฐ แปลเป็นภาษาไทย ชื่อ บ่อเกิดลัทธิประเพณีจีน ที่ว่า จุง หมายถึง ความเป็นกลาง ส่วน หยุง หมายถึง ความเป็นไปตามธรรมชาติ^{๑๔๘}

ในคัมภีร์จุงหยุง ไม่ได้อธิบายความหมายของทางสายกลางไว้โดยตรง เพียงแต่ พรรณานัยแห่งศีลธรรมไว้ ซึ่งก็ชวนให้ตีความได้ว่า เกี่ยวเนื่องด้วยสภาวะจิตที่ไม่เอนเอียง ไปในอารมณ์ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว แล้วเราก็เรียกสภาวะจิตนั้นว่าดำรงอยู่ใน “ทางสายกลาง” ซึ่งข้อความต่อไปนี้ เป็นตัวอย่างที่คัดมาจากคัมภีร์จุงหยุงเพื่อประกอบเหตุผลดังกล่าวข้างต้น

^{๑๔๖} Confucius. *The Great Digest, The Unwobbling Pivot, The Analects*, Tr. By Ezra Pound, (New York : A New Directions Book, 1951), p. 97.

^{๑๔๗} *Ibid.* , p 97.

^{๑๔๘} จำนวน ๓ ทอม ประเสริฐ, ผู้แปล. *บ่อเกิดลัทธิประเพณีจีน ภาค ๑-๓*, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน จัดพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๑๖๗.

เราอาจเรียกจิตในขณะที่อยู่ในภาวะที่ปราศจากความหวั่นไหว ในความยินดี ความโกรธ ความเศร้า โศก หรือความเพลินเพลินว่า (มี) “ดุลยภาพ” (Equilibrium) และเมื่ออารมณ์ความรู้สึกเหล่านี้มากระทบ ก็ปฏิบัติตนได้เหมาะสมกับสถานการณ์ ภาวะดังกล่าวนี้อาจเรียกว่าจิต อยู่ในฐานะ (มี) “ความกลมกลืน” (ho=Harmony) ความมีดุลยภาพนี้เป็นรากฐานอันยิ่งใหญ่ซึ่งจะทำให้การกระทำของมนุษย์ทุกอย่าง เกิดความเจริญงอกงามขึ้นในโลก และความกลมกลืนดังกล่าวนี้เป็นวิถีสากลซึ่งมนุษย์ทั้งหลายควรดำเนิน^{๑๔๕}

คำว่า “จุงหยุง” (ทางสายกลาง) นักปราชญ์ทั้งหลายยังมีความเห็นที่แตกต่าง กันไป กล่าวคือ

ดร.เจมส์ เล็กก์ (James Legge) ศาสตราจารย์ทางด้านจีนวิทยา ท่านได้แยกศัพท์ คำว่า **忠** จุง ว่าเกิดจากผสมอักษรจีน ๒ ตัว คือ ตัวแรก (ล่าง) แปลว่า หัวใจ กับตัวที่สอง (บน) แปลว่า กลาง^{๑๔๖} และแปลคัมภีร์จุงหยุงจากภาษาจีนเป็นภาษาอังกฤษ ท่านก็ใช้คำว่า “Doctrine of the Mean” แต่คำแปลดังกล่าวนี้ ได้รับการวิจารณ์จากศาสตราจารย์ เลียวนาร์ด ชือเหลียน ชือ ซึ่งกล่าวว่า ไม่ค่อยตรงกับความหมายในภาษาจีนเสียทีเดียว เพราะคำว่า จุง ในภาษาจีนนั้น มีความหมายกว้างกว่าคำว่า “Mean” ในภาษาอังกฤษ^{๑๔๗} อย่างไรก็ตาม คำแปลดังกล่าวถือว่าเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป

ศาสตราจารย์เลียวหนาด ชือเหลียน ชือ (Leonard Shihlien Hsu) ได้ให้ความเห็นว่า ความหมายเดิมของคำว่า “จุง” (Chung) จริง ๆ คือ “กลาง” (middle) แต่ในคัมภีร์จุงหยุง มีความหมายไปในทำนองว่า สภาวะที่จิตไม่กำเริบ เมื่ออารมณ์และความรู้สึกทุกอย่าง ไม่ว่าจะ

^{๑๔๕} James Legge, **The Doctrine of the Mean**, Chinese Classics vol. 1 (Hong Kong University Press, 1960), p 65. cf. [http : www. Chinapage. Com/confucius/classic/english.html](http://www.Chinapage.Com/confucius/classic/english.html). (Chung Yung ch.1, sec.4)

^{๑๔๖} Chen Jingpan, **Confucius as a Teacher**, (Malaysia : Delta Publishing Sdn Bhd., 1993), p. 262.

^{๑๔๗} Leonard Shihlien Hsu, **The Political Philosophy of Confucianism**, (New York : Barnes & Noble Books, 1975), p.199.

จะเป็นความยินดี ความยินดีร้าย ความเศร้าโศกเสียใจ หรือความร่ำเรง เป็นต้น ครอบงำ^{๑๕๒} ดังนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “เราอาจเรียกจิตในขณะที่ไม่มีกระแสแห่งความยินดี ความโกรธ ความเศร้าโศก ว่า อยู่ในสถานะที่เป็นกลาง”^{๑๕๓} สาระสำคัญของจุงหยุงที่แท้จริงจึงอยู่ที่ “ความเป็นกลาง” หรือ “ความสมดุล”^{๑๕๔}

ศาสตราจารย์อาร์ชี เจ. บาร์ม ได้แสดงความหมายของคำว่า “จุงหยุง” ไว้ในบทนำของหนังสือชื่อ *The Heart of Confucius : Interpretation of Genuine Living and Great Wisdom* ว่า “จุง” ถ้าสนธิกับคำว่า “หยุง” จุง จะมีความหมายว่า “พฤติกรรมที่ไม่เบี่ยงเบน” ขณะที่ หยุง หมายถึง “ตลอดกาล” เมื่อรวมกันเข้า จึงมีความหมายว่า พฤติกรรมที่ไม่เบี่ยงเบนตลอดกาล^{๑๕๕} ในแง่จิตวิทยา จิตใจของคนเรานั้นมีธรรมชาติโน้มเอียงไปตามอารมณ์ ความรู้สึก ซึ่งก็มีทั้งฝ่ายดีและไม่ดี คำว่าพฤติกรรมที่ไม่เบี่ยงเบนในที่นี้จึงหมายถึง สภาวะจิต ที่ไม่โน้มไปตามอารมณ์ เป็นสภาวะจิตที่มีดุลยภาพ ดำรงภาวะเป็นกลางไม่เอนเอียงไปด้านใดด้านหนึ่ง

ซุนจื่อ (Hsun-tzu) ผู้มีศรัทธาเลื่อมใสในคำสอนขงจื่อ กล่าวว่า “ทางสายกลาง” (จุง) มีความหมายเดียวกับ “จารีต” การปฏิบัติตามจารีต จึงเท่ากับเป็นการปฏิบัติตาม “ทางสายกลาง” ทางสายกลางเป็นกฎแห่งความประพฤติ และความยุติธรรมที่เหมาะสม^{๑๕๖} ในคำสอนเรื่องทางสายกลาง ขงจื่อเน้นย้ำถึงลักษณะชีวิตที่สมดุล หรือสภาวะของความคิด และการกระทำที่จะนำมาซึ่งความพึงพอใจ

เฉิน จิงป๋าน (Chen Jingpan) ได้ให้ความเห็นว่า อารยธรรมของมนุษย์ ถ้าเรามองแบบทวิลักษณ์ที่หมุนเวียนกันอยู่ เช่น ความเป็นสังคม กับความเป็นปัจเจก ระเบียบวินัยกับเสรีภาพ เป็นต้น แนวคำสอนเรื่องทางสายกลางของขงจื่อ ก็จะมีลักษณะเป็นการ “สังเคราะห์” ระหว่างความสุดโต่ง (ทวิลักษณ์) ดังกล่าวข้างต้น ให้มีความสมดุลกันได้เช่นกัน^{๑๕๗}

^{๑๕๒} Ibid., p.199.

^{๑๕๓} Ibid., p. 200.

^{๑๕๔} Ibid., p. 201.

^{๑๕๕} Archie J. Bahm, *The Heart of Confucius : Interpretation of Genuine Living and Great Wisdom*, (New York : Walker/ Weatherhill, 1969), p. 50-51.

^{๑๕๖} Chen Jingpan, *Confucius as a Teacher*, p. 323-324.

^{๑๕๗} Ibid., p. 325.

จากทัศนะดังกล่าวนี้เท่ากับเป็นการยอมรับ “จุงหยุง” เป็นหลักคำสอนที่อยู่ตรงกลางระหว่าง ขั้วทวีลักษณ์ของโลก โดยที่ “จุงหยุง” จะไม่เอนเอียงไปด้านใดด้านหนึ่ง ดำรงสถานะที่ แท้จริง (ธรรมชาติ) ของตนอยู่ได้

จากที่กล่าวมาข้างต้น สรุปความได้ว่า คำว่า “ทางสายกลาง” ในภาษาจีนใช้คำว่า “จุงหยุง” ถ้าแยกอักษรจีนออกมา คำว่า จุง คือ ความเหมาะสมพอดี กลมกลืน เป็นกลาง ไม่เข้าข้าง ไม่มีอคติ ไม่ขาดไม่เกิน หยุง คือ ธรรมดาสามัญ ปฏิบัติตามหลักเหตุผล ตามปกติวิสัยทั่วไปไม่เปลี่ยนแปลง^{๑๕๔} เมื่อรวมความเข้าด้วยกันก็จะหมายถึงข้อปฏิบัติที่เป็น กลาง คือเป็นไปตามเหตุผล ไม่เอนเอียงไปด้านใดด้านหนึ่ง มีความเหมาะสมพอดี ไม่ขาดไม่ เกิน ไม่เอนเอียงด้วยอำนาจแห่งอคติ หรือไม่เอนเอียงไปตามอารมณ์ที่มากกระทบทั้งที่ เป็นฝ่ายดี และไม่ดี เป็นสภาวะจิตที่มีดุลยภาพ ดำรงภาวะแห่งความเป็นกลาง

๓.๒ ความเป็นมาของทางสายกลาง

๓.๒.๑ ความเป็นมาของคัมภีร์

คัมภีร์ทางสายกลาง “The Doctrine of Mean” ถือว่าเป็นคัมภีร์หลักคัมภีร์หนึ่ง จำนวน ๔ คัมภีร์ อยู่ในกลุ่มที่เรียกว่า จตุรปกรณ์ เนื้อหาของคัมภีร์เป็นการคัดลอกเอาจาก คัมภีร์จาริต (The Book of the Rites) บทที่ ๒๘ เข้ามารวมเป็นชุดหนึ่งต่างหาก โดย นักปราชญ์สมัยราชวงศ์ซ้อง ชื่อชูลี้ (พ.ศ.๑๖๗๓-๑๗๔๓) นอกจากนี้ท่านจะรวบรวมแล้ว ท่านยังได้ตีความและอธิบายคัมภีร์จตุรปกรณ์ตราบจนกระทั่งก่อนวันที่ถึงแก่กรรม คัมภีร์นี้ จึงเป็นสาระคำสอนที่สำคัญอีกคัมภีร์หนึ่งของลัทธิขงจื้อ

คัมภีร์จตุรปกรณ์ ได้แก่^{๑๕๕}

๑. คัมภีร์ต้าสุ่ย (The Great Learning) เป็นคำสอนเกี่ยวกับคุณธรรม คัมภีร์นี้ ถือว่าเป็นรากฐานสำหรับการศึกษาของรัฐบาล โดยเฉพาะนักปกครอง และยังเป็นตำราที่ให้ ความรู้เกี่ยวกับจาริตประเพณีโบราณอีกด้วย

^{๑๕๔} ประชา ศิลป์ชัย. คัมภีร์หลุนหวี่: คัมภีร์จริยวัตรขงจื้อ. (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ธรรมชาติ, ๒๕๔๓), หน้า ๗๕.

^{๑๕๕} พระมหาบุญเรือง ปญฺญาวชิโร, มนุษยนิยมในปรัชญาขงจื้อ, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๔.

๒. คัมภีร์จุงหยง (The Doctrine of Mean) เป็นคำสอนเกี่ยวกับทางสายกลาง เป็นคัมภีร์ที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับระเบียบศีลธรรมของโลก

๓. คัมภีร์ลุ่นยื่อ (The Analects) เป็นคัมภีร์ที่บันทึกคำสอนของขงจื้อสั้น ๆ มีลักษณะเป็นคำคม หรือสุภาษิต รวมทั้งบทสนทนาระหว่างขงจื้อกับสานุศิษย์ ซึ่งส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับหลักทางศีลธรรมอันจะนำไปสู่จุดหมายคือการเป็นคนดีของสังคม

๔. คัมภีร์เม่งจื่อ (Works of Mencius) เป็นหนังสือที่รวบรวมคำสอนของเม่งจื่อ ศิษย์คนสำคัญของขงจื้อ เป็นผู้ประกาศและเผยแพร่หลักคำสอนของขงจื้อได้อย่างแพร่หลาย ที่สุด ศิษย์ของท่านเม่งจื่อจึงรวบรวมไว้เป็นชุดอีกต่างหาก และตั้งชื่อตามอาจารย์ของตน คือ เม่งจื่อ เพื่อเป็นการให้เกียรติ

มีนักปราชญ์หลายท่านได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับที่มาของคัมภีร์จุงหยงไว้ ซึ่งก็มีนัยและเหตุผลที่คล้ายคลึงกัน ดังนี้

ทัศนะของศาสตราจารย์เลียวหนาด ชื่อเหลียน ชื่อ เห็นว่า คัมภีร์จุงหยง เป็นคัมภีร์ที่ว่าด้วยจิตวิทยาสังคมและธรรมชาติของมนุษย์ ซึ่งสอดคล้องกับคำอธิบายของ อาจารย์เจิง (พ.ศ.๑๕๗๖-๑๖๕๑) ที่ว่า คัมภีร์จุงหยงบรรจุเนื้อหาเกี่ยวกับกฎการทำงานของจิต (the law of the mind) ซึ่งได้รับการถ่ายทอดสืบกันมาจากขงจื้อ ต่อมาถึงยุคของ จื่อซือ (Tzu Ssu) ซึ่งเกรงว่าการถ่ายทอดจะมีความผิดเพี้ยน และคลาดเคลื่อน จึงให้เขียนเป็นลายลักษณ์อักษรขึ้น จากนั้นก็มอบหมายให้เม่งจื่อเป็นผู้เก็บรักษา^{๑๖๐} สอดคล้องกับทัศนะของซือหม่าเจียน (Ssu-ma Ch'ien) นักประวัติศาสตร์คนสำคัญของจีนที่กล่าวว่า คัมภีร์จุงหยง ได้รับการเขียนขึ้นโดยจื่อซือ ศิษย์คนใกล้ชิดของขงจื้อ^{๑๖๑}

คัมภีร์ทางสายกลางของขงจื้อมีทั้งหมด ๓ ตอน ตอนที่ ๑ มีทั้งหมด ๑๑ บท (บทที่ ๑- ๑๑) ตอนที่ ๒ มีทั้งหมด ๕ บท (บทที่๑๒-๒๐) ตอนที่ ๓ มีทั้งหมด ๑๓ บท (บทที่ ๒๑-๓๓) ในแต่ละบทบางครั้งก็มีข้อย่อยอีก บางบทก็ไม่มีเลย จำนวนมากน้อยไม่เท่ากัน ทั้ง ๓๓ บทนี้ ไม่ได้กล่าวเฉพาะเรื่องทางสายกลางเท่านั้น แต่ยังครอบคลุมถึงจริยธรรมอื่น ๆ ด้วย ซึ่งท่านผู้รู้ได้แบ่งไว้เป็น ๓ ส่วน^{๑๖๒} ส่วนที่ ๑ ว่าด้วยคำสอนหลัก (the axis) ที่เป็นหลัก

^{๑๖๐} Leonard Shihlien Hsu, *The Political Philosophy of Confucianism*, p. 198.

^{๑๖๑} Chen Jingpan. *Confucius as a Teacher*, p. 32.

^{๑๖๒} Confucius. *The Great Digest, The Unwobbling Pivot, The Analects*, p. 95.

ความจริง หรืออภิปรัชญา ส่วนที่ ๒ ว่าด้วยวิธีการปฏิบัติ หรือกระบวนการ (the process) เกี่ยวข้องกับการนำหลักความจริงมาประยุกต์ใช้ และส่วนที่ ๓ ว่าด้วยความจริงใจ (sincerity) ซึ่งเป็นมรรควิธีที่จะนำไปสู่การปฏิบัติเพื่อให้เกิดผล หากจะพูดตามหลักปรัชญา ก็สามารถสรุปได้ดังนี้

(๑) หลักอภิปรัชญา : ความจริงใจภายใต้ฟ้าที่สมบูรณ์ที่สุดเพียงประการเดียวเท่านั้น ที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงใด ๆ ก็ได้

(๒) หลักการเมือง : ในการตัดไม้ทำค้ำขวาน แบบนั้นอยู่ไม่ไกล และในทำนองเดียวกัน คน ๆ หนึ่งถือค้ำขวานอันหนึ่งในขณะที่สับคนอีกคนหนึ่ง ดังนั้น เราใช้คนในการปกครองคน

(๓) หลักจริยศาสตร์ : เมื่อนายขมังธูยิงพลาดจากเป้าหมาย เขาย่อมหันกลับมามองและสำรวจข้อบกพร่องของตน

๓.๒.๑ ความเป็นมาของคำสอน

เพื่อจะได้ทราบที่มาของคำสอนเรื่องทางสายกลางของจื๊อ เราจะต้องเริ่มต้นจากคำถามที่ว่า ทำไมขงจื๊อต้องสอนเรื่องทางสายกลาง และในการตอบคำถามนี้ จำเป็นต้องย้อนไปดูสภาพทางสังคมในช่วงก่อนหน้าและขณะที่ขงจื๊อมีชีวิตอยู่ เพราะสภาพทางสังคมย่อมอาจช่วยสะท้อนให้เห็นภาพคำสอนที่ชัดเจนขึ้น ดังมีผู้รู้ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า “คำสอนของขงจื๊อพัฒนาในรูปของปฏิริยาต่อยุคสมัยที่ขงจื๊อมีชีวิตอยู่”^{๑๖๓} ดังข้อความต่อไปนี้

โลกที่ท่านได้เผชิญนั้นมิได้เป็นโลกที่สดใสเลย ประเทศจีนได้แบ่งแยกออกเป็นรัฐเจ้าครองนครแคว้นเล็กแคว้นน้อยมากมาย ซึ่งแต่ละแคว้นมักจะทะเลาะวิวาทและทำสงครามกันอยู่เสมอ หรือไม่ก็ทะเลาะวิวาทและทำสงครามกับพวกป่าเถื่อน ที่คอยขมขื่นมารุกรานเบียนเบียนอยู่รอบทิศ บรรดาภคินทรียที่ประทับอยู่ ณ ราชสำนักกลางของราชวงศ์โจว ซึ่งครั้งหนึ่งได้เคยประทานความร่วมมือเป็นสุข และเสถียรภาพให้แก่ชาติ ก็อ่อนแอลง และไม่มีสมรรถภาพพอที่จะสู้กับความเกรียงไกรของบรรดาเจ้าครองนครผู้มีอำนาจมากกว่าทั้งหลายได้

^{๑๖๓} <http://www.cifnet.com/~geenius/kongfuzi/modkong.html>. (๔ กรกฎาคม ๒๕๔๓)

กษัตริย์ทั้งหลายถูกพวกเสนาบดีปลดออกจากตำแหน่ง หรือไม่ถูกปลง
พระชนม์เสีย โอรสก็ปลงพระชนม์พระราชบิดาได้ ทั้งหมดนั้น
เป็นความทารุณโหดร้าย และเป็นการขาดความเป็นระเบียบเรียบร้อย
ในหมู่ชนชั้นปกครอง และดูเหมือนจะไม่มีอำนาจอะไรที่สูงไปกว่านั้น
อีกแล้ว ไม่ว่าจะเป็อำนาจชั่วคราว หรืออำนาจทางวิญญาณใด ๆ ที่
ประชาชนจะร้องเรียนเอาได้^{๑๖๔}

จากข้อความดังกล่าวข้างต้น สะท้อนให้เห็นสภาพบริบททางสังคมและการเมือง
ในยุคสมัยของขงจื้อได้ชัดเจน ว่ามีสภาพเป็นอย่างไร ขงจื้อเองก็คงจะมองเห็นความ
ระส่ำระสาย ความไร้ระเบียบ ความทุกข์ของสังคมที่เผชิญอยู่ในขณะนั้น ซึ่งแน่นอน สภาพ
สังคมดังกล่าว ย่อมทำให้มองลึกไปถึงสภาวะจิตใจของผู้คนในบ้านในเมืองได้ด้วยว่า
มีสภาพเป็นอย่างไร อาจกล่าวได้ว่า ยุคสมัยของขงจื้อมีชีวิตอยู่นั้นเป็น “ยุควิกฤติทางศีลธรรม”
(a time of moral chaos)^{๑๖๕} ผู้คนละทิ้งและไม่ใส่ใจเรื่องคุณธรรม อาชญากรรมก็เกิดขึ้น
บ่อยครั้ง ในชนบทที่ห่างไกล มักถูกปล้นสะดม และภายในเมืองหลวง หรือในราชสำนักเอง
ก็มิมีปัญหาเรื่องแก่งแย่งชิงดีชิงเด่น ซึ่งส่งผลกระทบต่อปัญหาทางเศรษฐกิจ เกิดช่องว่าง
ระหว่างคนรวยกับคนจน คนมีอำนาจกับคนไร้อำนาจ

เมื่อตกอยู่ในสถานการณ์เช่นนี้ แนวความคิดทางการเมือง และปรัชญาในยุค
สมัยของขงจื้อจึงตกอยู่ในสภาพ “สุดโต่ง” ๒ ทาง^{๑๖๖} ทางสุดโต่งประการที่หนึ่งคือ
ความคิดเห็นที่ว่ารัฐบาลควรมีอำนาจเด็ดขาดในการควบคุมหรือแทรกแซงการบริหาร
ราชการแผ่นดิน แนวความคิดในลักษณะเช่นนี้ได้รับการเผยแพร่โดย กวนจุง (Kuan Chung),
จื่อชาน (Tzu Ch'an) ซึ่งต่อมาแนวความคิดดังกล่าวนี้ก็ได้รับการพัฒนาไปสู่ความสุดโต่งอีก
สำนักหนึ่งคือ สำนักนิติธรรมนิยม (Legalist School) เป็นกลุ่มขวจัด ทางสุดโต่งประการ
ต่อมาก็คือ ความคิดเห็นที่เรียกกันว่า “นโยบายไม่แยแส” (laissez-faire policy) คือปล่อยให้
ตามยถากรรม ไม่รู้ ไม่ชี้ ไม่นำพาสังคม ผู้ที่มีแนวความคิดในลักษณะเช่นนี้ คือ เล่าจื้อ
(Lao-tzu), เจียหยู (Chieh Yu), จางชู (Chang Chu), เจียหนี (Chieh Ni) เป็นต้น ซึ่งต่อมา

^{๑๖๔} จ้านงคัง ทงประเสริฐ, ผู้แปล. *บ่อเกิดลัทธิประเพณีจีน ภาค ๑-๓*, หน้า ๒๔.

^{๑๖๕} <http://www.cifnet.com/~genius/kongfuzi/modkong.html>. (๔ กรกฎาคม ๒๕๔๗)

^{๑๖๖} Chen Jingpan. *Confucius as a Teacher*, p. 289.

แนวความคิดดังกล่าวนี้ ก็ได้รับการพัฒนาไปสู่ความสุโต้งอีกสำนักหนึ่ง คือสำนักเต๋า (Taoist School) ซึ่งเป็นกลุ่มซ้ายจัด

กลุ่มแรกเน้นเรื่องการจัดระเบียบสังคม เน้นควบคุมสังคม กลุ่มที่สองเน้นเรื่องเสรีภาพส่วนบุคคล ทำให้มองเห็นว่าเกิดความขัดแย้งทางความคิดและการปฏิบัติ ซึ่งไม่มีทางที่จะเข้ากันได้ ขงจื๊อมองเห็นความสุโต้งดังกล่าว ดังนั้นแนวความคิดทางปรัชญาของจื๊อจึงไม่มีลักษณะสุโต้งไปด้านใดด้านหนึ่ง นั่นคือ ขงจื๊อไม่ทิ้งสังคม ขณะเดียวกันก็ให้ความสำคัญเรื่องเสรีภาพส่วนบุคคลด้วย ด้านสังคมของจื๊อก็ก็นั้นเรื่องจารีตทางสังคม (หลี่) ในขณะที่ส่วนปัจเจกบุคคลของจื๊อก็ก็นั้นเรื่องการขัดเกลาคุณธรรมภายในให้มีลักษณะที่พึงประสงค์ เช่น เรื่องความจริงใจ ความซื่อสัตย์ ความเคารพ สติปัญญา เป็นต้น แนวการสอนเรื่องทางสายกลางในคัมภีร์ทางสายกลางจึงถือแนวคำสอนสำคัญที่สะท้อนให้เห็นความพยายามในการประสานความสุโต้งดังกล่าว

๓.๓ สารัตถะของทางสายกลาง

๓.๓.๑ ความเชื่อพื้นฐานทางอภิปรัชญาของแนวคำสอนเรื่องทางสายกลาง

ก่อนพิจารณาถึงหลักทางสายกลางของขงจื๊อ ในเบื้องต้น ผู้วิจัยขอวิเคราะห์ถึงความเชื่อพื้นฐานทางอภิปรัชญาของขงจื๊อ เพราะความเชื่อพื้นฐานดังกล่าว มีความสัมพันธ์กับหลักคำสอนเรื่องทางสายกลาง ไม่สามารถแยกจากกันได้

บทที่ ๑ ของคัมภีร์ทางสายกลางซึ่งเชื่อกันว่า เป็นบทเดียวในจำนวน ๓๓ บท ที่เป็นผลงานของขงจื๊อแท้ ๆ เริ่มต้นด้วยประโยคว่า

สิ่งที่ธรรมชาติ จัดสรรมาให้ เรียกว่า ธรรมชาติส่วนตัวของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง (เทียน มิ่ง จื่อ เว่ย ซิง) การพัฒนาโดยสอดคล้องกับธรรมชาติของตนของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง เรียกว่า วิธีทางของการบรรลุผลโดยตนเอง (ช่วย ซิง จื่อ เว่ย เต้า) การดำเนินชีวิตตามวิธีของการบรรลุผลสำเร็จด้วยตนเองอย่างเหมาะสม เรียกว่า การพัฒนาขีดความสามารถ (ชีว เต้า จื่อ เว่ย เจียว)^{๑๖๗}

^{๑๖๗} Chung Yung, ch. I, sec.1

ต่อข้อความข้างต้น มีคำที่ควรพิจารณาเบื้องต้นก่อน ๒ คำ คือ คำว่า “เทียน” กับ คำว่า “เต้า หรือ เต้า”

คำว่า “เทียน” แปลว่า สวรรค์ หรือฟ้า ความหมายที่ใช้กันในปรัชญาจีน หมายถึง เทพสูงสุด คำว่าเทียน สะท้อนให้ถึงความเชื่อพื้นฐานที่สำคัญว่า สรรพสิ่งทั้งหลายใน จักรวาลไม่ว่าจะเป็นสิ่งมีชีวิต สิ่งไม่มีชีวิต นับตั้งแต่ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาว เมฆ หมอก แสงสว่าง พืช สัตว์ มนุษย์ ต้นไม้ ภูเขา ตลอดจนสรรพสิ่งอื่น ๆ ทั้งหมด ล้วนเกิดจากการ ประทานมาให้โดยเบื้องบน ความเชื่อในลักษณะดังกล่าวนี้ ถือเป็นความเชื่อพื้นฐานของ คนจีนนับตั้งแต่ยุคก่อนขงจื้อแล้ว

ขงจื้อก็ยอมรับความเชื่อดังกล่าว โดยเห็นได้จากในคัมภีร์ลุนยี่ (The Analects) ขงจื้อได้กล่าวถึงสวรรค์หลายครั้ง เช่น ยอดคนนั้น (superior man) จะต้องรู้เรื่องสำคัญ ๓ เรื่อง คือ ๑ เจตจำนงสวรรค์ ๒ ระเบียบสวรรค์ และ ๓ ลิขิตสวรรค์ “ฤดูกาลทั้ง ๔ ดำเนิน ไปตามกฎเกณฑ์ของมัน สรรพสิ่งทั้งหลายก็ยังคงก่อเกิดกำเนิดมาอย่างต่อเนื่อง แล้วสวรรค์ ได้พูดอะไรบ้างละ?”^{๑๖๘} “เมื่ออายุ ๕๐ ปี เข้ารู้เจตจำนงสวรรค์”^{๑๖๙} “ชีวิตและความตายมี กำหนดกฎเกณฑ์ของมัน ความมั่งคั่งและเกียรติยศขึ้นอยู่กับสวรรค์”^{๑๗๐} “ไม่รู้ระเบียบสวรรค์ (ordinances of Heaven) เป็นไปไม่ได้ที่จะเป็นยอดคน (superior man)”^{๑๗๑}

ส่วนคำว่า “เต้า หรือ เต้า” นั้นหมายถึง วิถี ซึ่ง ฟุง ยู-หลัน ได้จำแนกวิถีออกเป็น ๒ ประเภท คือ วิถีแห่งฟ้า (Way of Heaven) และ วิถีของมนุษย์ (Way of Man)^{๑๗๒} เต้าที่เป็น วิถีแห่งฟ้า สะท้อนแนวคิดเรื่องระเบียบจักรวาล ซึ่งทำงานไปตามกฎเกณฑ์ของมัน และการ ที่จักรวาลดำเนินไปตามกฎเกณฑ์ดังกล่าว ย่อมส่งผลให้เกิดสรรพสิ่งทั้งหลายตามมามากมาย ซึ่งระเบียบและกฎเกณฑ์ดังกล่าวนี้ได้ถูกประทานมายังมนุษย์ ในฐานะที่เป็นวิถีแห่งมนุษย์ มนุษย์จึงต้องสำนึกไว้ในเต้าที่เป็นวิถีมนุษย์ เมื่อมนุษย์หยั่งรู้ในเต้าที่เป็นวิถีมนุษย์แล้ว ก็ ย่อมจะเข้าใจถึงเต้าที่เป็นวิถีแห่งฟ้าด้วย เพราะทั้งเต้าที่เป็นวิถีแห่งมนุษย์ และเต้าที่เป็นวิถี

^{๑๖๘} The Analects, Book XVII:XIX:1.

^{๑๖๙} The Analects, Book II:I:4.

^{๑๗๐} The Analects, Book XII:V:3.

^{๑๗๑} The Analects, Book XX:III:2.

^{๑๗๒} Fung Yu-lan, **The Spirit of Chinese Philosophy**, (London : Kegan Paul, Trench, Trubner & Co.,Ltd.,1944), p 104.

แห่งฟ้าเกิดจากหลักการเดียวกัน ขงจื้อให้ความสำคัญในเรื่องนี้มาก ถึงกับกล่าวว่า เขาได้รับ ฟัง^{๑๗๓} (เต๋า) ตกเย็นตายไปก็พอใจแล้ว^{๑๗๔}

๓.๓.๒ หลักการเรื่องของทางสายกลาง

ขงจื้อมีความเชื่อว่า การที่จักรวาลอันยิ่งใหญ่สามารถดำเนินไปได้ด้วยดีนั้น จะต้องมีการเรียบหรือกฎเกณฑ์ เรียบหรือกฎเกณฑ์ดังกล่าวนี้เรียกว่า ความเป็นกลาง (จุง) ความเป็นกลางนี้เป็นรากฐานของสรรพสิ่งภายใต้ฟ้า^{๑๗๕} หากปราศจากความเป็นกลางเสียแล้ว สรรพสิ่งทั้งหลายในจักรวาลย่อมโกลาหล ความเป็นกลางจึงเป็นเสมือนหนึ่งระเบียบของ จักรวาล และเพราะอาศัยความเป็นกลางนี้เอง ที่ก่อให้เกิดสรรพสิ่งทั้งหลายอย่างที่เรากันอยู่ ดังข้อความที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์ทางสายกลางที่ว่า “เมื่อภาวะแห่งความเป็นกลาง และความประสานสอดคล้องบรรลุถึงภาวะสมบูรณ์ ความสงบเรียบร้อยก็จะแผ่ขยายไปทั่ว สวรรค์และพื้นพิภพ ทั้งสรรพสิ่งก็จะได้รับการหล่อเลี้ยงและเจริญงอกงาม”^{๑๗๖}

เพื่อความชัดเจนในหลักการเรื่องทางสายกลาง ผู้วิจัยขอจำแนกรายละเอียด เกี่ยวกับทางสายกลางโดยโยงเข้าไปพิจารณาใน ๒ เรื่อง คือ ๑) ธรรมชาติของจิต ๒) ธรรมชาติของการกระทำ ซึ่งนัยนี้จะได้กล่าวรายละเอียดเป็นลำดับไป

(๑) ธรรมชาติของจิต

เหตุที่ผู้วิจัยพิจารณาเรื่องธรรมชาติของจิตก่อน เพราะเมื่อก้าวถึงทางสายกลาง จิตเป็นส่วนสำคัญที่จะวัดความเป็นกลาง ดังข้อความตอนหนึ่งในคัมภีร์ทางสายกลางที่กล่าว ไว้ในทำนองว่า พฤติกรรมที่แสดงออกมาให้เห็นภายนอก ไม่ได้เป็นอะไรมากกว่าสิ่งที่ซ่อน เร้นอยู่ภายในจิตใจ หรือสิ่งที่แสดงออกมาภายนอกทั้งหมด เท่ากับเปิดเผยให้เห็นสิ่งที่อยู่ ภายใน^{๑๗๗}

^{๑๗๓} คำว่า “ฟัง” ในที่นี้เป็นสำนวนพูด มีความหมายไปในทำนองว่า เข้าใจ หรือหยั่งรู้ บางท่านก็ แปลว่า เข้าใจใจสัจธรรม เย็นตายก็ไม่เสียที (ที่เกิดมา)

^{๑๗๔} The Analects, Book 4:8.

^{๑๗๕} Chung Yung, ch. I

^{๑๗๖} Chung Yung, ch. I, sec. 4.

^{๑๗๗} Chung Yung, ch. I, sec. 3.

อนึ่ง เมื่อพิจารณาจากหลักความเชื่อทางอภิปรัชญาดังกล่าวข้างต้น จิตเป็นส่วนหนึ่งของมนุษย์ซึ่งถูกประทานมาจากสวรรค์ ธรรมชาติของจิตที่มาจากสวรรค์ย่อมมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติของสวรรค์ นั่นคือมีความเป็นกลาง และมีศักยภาพในการแสดงออก ที่กลมกลืนกับภาวะแวดล้อมอื่น ๆ โดยปริยาย ธรรมชาติดั้งเดิมของจิตจึงมีความเป็นกลาง อยู่แล้ว ความเป็นกลางถือว่าเป็นคุณสมบัติติดตัวมาพร้อมกับความเป็นมนุษย์ซึ่งไม่สามารถแยกจากกันได้^{๑๗๘}

คำถามก็คือ เมื่อธรรมชาติดั้งเดิมของจิตมีความเป็นกลางแล้ว ทำไมพฤติกรรมที่แสดงออกมาจึงไม่เป็นกลาง ซึ่งเป็นการขัดแย้งกับธรรมชาติดั้งเดิมของมนุษย์

ในทัศนะของขงจื้อ จิตของคนเรานั้นรับอารมณ์ภายนอกอยู่ตลอดเวลา และในการรับอารมณ์นั้น จิตก็ทำการคิดหรือปรุงแต่งอารมณ์ คัมภีร์เมิ่งจื้อจึงกล่าวไว้ว่า “หน้าที่ของจิตคือการคิด”^{๑๗๙} ความที่จิตคิด หรือปรุงแต่งอารมณ์อยู่ตลอดเวลา^{๑๘๐} ทำให้จิตโดยทั่วไปถูก “จูง” ไปตามอารมณ์ด้วย ทำให้ขาดความเป็นอิสระ หรือทำให้ไม่สามารถปฏิบัติต่อสถานการณ์ที่เป็นอยู่ได้อย่างเหมาะสม อย่างที่ขงจื้อมักกล่าวถึงในทำนองเปรียบว่า หลาดมากไปก็เตลิด โง่มากก็ไปไม่ถึง^{๑๘๑} ภาวะจิตโดยทั่วจึงมักถูกปรุงแต่งด้วยอารมณ์ไม่ว่าจะด้านเป็นบวก หรือด้านลบอยู่ตลอดเวลา จิตจึงไม่สามารถดำรงภาวะปกติ (common sense) หรือไม่อาจเป็นกลางได้ จิตโดยลักษณะของคนทั่วไปจึงมักจะ “ฟุ้งซ่าน” ไปตามอารมณ์

มีอุทาหรณ์เปรียบเทียบดังนี้ :-

ครั้งหนึ่ง ท่านอาจารย์พร้อมทั้งลูกศิษย์ทั้งสาม อาศัยอยู่บนภูเขา ลูกหนึ่ง บำเพ็ญปฏิบัติสมณธรรม เพื่อให้ภาวะจิตพ้นจากเครื่องผูกพันของอายตนะหก

น้ำกินน้ำใช้บนสำนักหมดแล้ว จึงจำเป็นต้องลงจากภูเขาไปตักน้ำ ที่ลำธารเชิงเขามาสักดื่ม

ลูกศิษย์ใหม่ล่าสุดเป็นผู้ที่เดินลงไปตักน้ำ ครั้นโผล่พื้นริมลำธาร

^{๑๗๘} Chung Yung, ch. I, sec.2.

^{๑๗๙} Works of Mencius, Bk. VI : B.

^{๑๘๐} Chung Yung, ch. IV, sec. 1.

ก็ต้องตกตะลึงตัวแข็ง เพราะในลำธารน้ำใสแจ๋ว มีหญิงสาวรู้นองก้นางหนึ่ง เปลือยกายแหวกว่ายอยู่อย่างสำราญ

(ลูกศิษย์ใหม่ไม่อาจทำหน้าที่ได้ ซึ่งได้แต่ยืนดูตาค้าง)

อาจารย์รออยู่เป็นเวลานาน จึงใช้ลูกศิษย์กลางเก่ากลางใหม่ลงจากภูเขาไปตาม พอเดินมาถึง เห็นลูกศิษย์ใหม่ยืนตาค้าง มองตามสายตาไปก็พบกับภาพอันน่าตื่นตะลึง จึงปิดตาเสีย แต่นึกอีกทีก็น่าเสียดายนักอดใจไม่ได้ จึงลืมตาดู แต่พอได้สติ จึงระลึกได้ว่าเป็นภาพไม่สมควรดู

(ลูกศิษย์กลางเก่ากลางใหม่ จึงยื่นหลับตา เปิดตาอยู่อย่างนั้น)

ขณะที่อาจารย์ยังไม่ได้เข้า จึงใช้ให้ลูกศิษย์เก่าลงจากภูเขาไปตามเห็นอาการของสองศิษย์เป็นเช่นนี้ จึงแลลงไปตามสายตาก็อดสูใจนัก

(ศิษย์เก่าเห็นว่าเป็นเรื่องน่าบัดสี ดูไม่ได้ จึงนั่งสมาธิหลับตาเสีย)

อาจารย์ผู้บำเพ็ญดีเห็นทำไม่ได้เรื่องจึงตัดสินใจลงไปตามศิษย์ทั้งสามคน ครั้นเห็นอาการของสามศิษย์ จึงฉวยเอาถังตักน้ำลงไปตักน้ำในลำธาร แล้วเดินขึ้นภูเขาไป^{๑๙๐}

จากอุทาหรณ์ดังกล่าว จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า พฤติกรรมของศิษย์ทั้ง ๓ คนนี้มีได้อยู่ในทางสายกลาง แต่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของสิ่งแวดล้อมที่เข้ามาปรุงแต่จิต ทำให้จิตพุ่งชานไปตามสัญชาตญาณเดิมไม่อาจทำงานได้ ศิษย์คนเก่าแม้จะนั่งหลับตา ก็เป็นเพียงควบคุมอารมณ์ของตนเองไว้เท่านั้น ส่วนท่านอาจารย์ละวางได้แล้ว ไม่ยึดติดในอารมณ์ที่เป็นบวก หรือเป็นลบ เดินไปตักน้ำในลำธารได้ตามปกติธรรมดาเหมือนไม่มีอะไรเกิดขึ้น ซึ่งนัยดังกล่าวนี้ จึงชื่อว่าจิตดำรงอยู่ในสถานะแห่งทางสายกลางแท้^{๑๙๒} ด้วยเหตุนี้ในคัมภีร์ทางสายกลางจึงกล่าวไว้ว่า “ในช่วงเวลาที่ไม่มียามธรรม เป็นต้นว่า ความยินดี ความโกรธ ความโศกเศร้า หรือความเพลิดเพลนมากระตุ้น จิตย่อมได้ชื่อว่าดำรงอยู่ในสภาวะเป็นกลาง

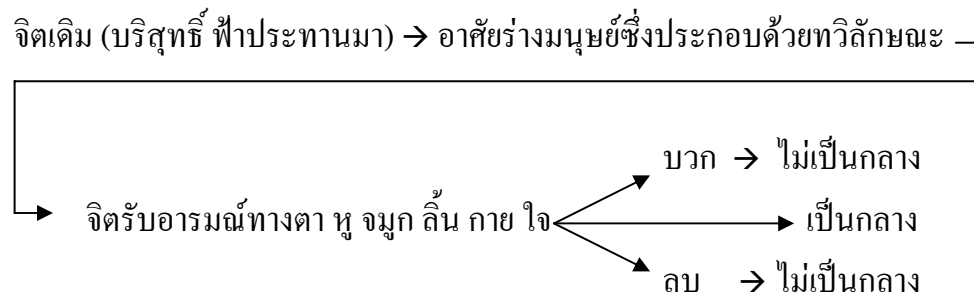
^{๑๙๐} อนัตตา (นามแฝง), ศึกษาคัมภีร์ทางสายกลาง เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ส่งเสริมคุณภาพชีวิต, ๒๕๓๕), หน้า ๑๓-๑๔.

^{๑๙๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔-๑๕.

และเมื่อถูกอารมณ์เหล่านี้มากระตุ้น ก็ยังสามารถปฏิบัติสอดคล้องกับสถานการณ์ ก็ย่อมได้
ซึ่งถือว่ามีความประสานสอดคล้อง (harmony)”^{๑๘๓}

ในคัมภีร์ทางสายกลาง จิตที่ดำรงอยู่ในทางสายกลางนั้น เป็นสภาวะจิตที่รับรู้
อารมณ์ตามปกติโดยไม่มีการปรุงแต่ง เป็นจิตที่บริสุทธิ์ ยังไม่มีอะไรมารบกวน ไม่เรียกว่าดี
ไม่เรียกว่าชั่ว เพราะพ้นจากภาวะการณทั้งสองด้าน คือด้านบวกและด้านลบ และสิ่งนี้เองที่
ขงจื้อมักเรียกว่า “มีความเป็นกลาง” เป็นธรรมชาติที่แท้จริง ซึ่งติดตัวมาแต่กำเนิด ไม่อาจแยก
จากความเป็นคนได้^{๑๘๔}

จากนี้เขียนเป็นแผนผังเพื่อแสดงให้เห็นถึงสภาวะจิตในการรับรู้อารมณ์ และ
จิตที่แสดงออกมาในรูปแบบของพฤติกรรมซึ่งกล่าวไว้ในบทที่ ๑ ของคัมภีร์ทางสายกลาง
ซึ่งเขียนได้ดังนี้

ขงจื้อจึงเน้นความสำคัญที่จิต สอนให้คนฝึกจิต ขัดเกลาจิต ไม่ให้อารมณ์ต่าง ๆ
มารบกวนให้เสียความเป็นกลาง หรือขาดดุลยภาพไป ในคัมภีร์ลุนชื้อ ท่านจึงกล่าวไว้ว่า
“อย่าปล่อยให้ความเห็นผิด (twisty thoughts) เกิดขึ้น”^{๑๘๕} และในคัมภีร์เม่งจื้อ ก็ได้กล่าวไว้
ในทำนองเดียวกันว่า “ผู้ที่พัฒนาจิตของตนจนบรรลุถึงศักยภาพสูงสุดแล้ว จะรู้ธรรมชาติที่
แท้จริงของตน และเมื่อเขาารู้ถึงธรรมชาติที่แท้จริงของตนแล้ว ย่อมเป็นอันรู้ธรรมชาติของ
สวรรค์ด้วย”^{๑๘๖}

^{๑๘๓} Chung Yung, ch. I, sec. 4.

^{๑๘๔} Chung Yung, ch. I, sec. 2.

^{๑๘๕} The Analects, Book II : II.

^{๑๘๖} Works of Mencius, Bk. VII, A.

(๒) ธรรมชาติของการกระทำ

การกระทำเป็นผลสืบเนื่องมาจากจิตใจที่อยู่ส่วนลึก ดังได้กล่าวแล้วในข้างต้น เมื่อธรรมชาติของจิตถูกโน้มน้าวไปในอารมณ์ที่เป็นบวก หรืออารมณ์ที่เป็นลบ ย่อมส่งผลต่อการกระทำเช่นเดียวกัน ดังนั้นการกระทำจึงไม่อาจดำเนินไปตามหลักทางสายกลางได้ และด้วยนัยนี้ ขอให้พิจารณาข้อความที่คัดมาจากคำสอนขงจื้อ ซึ่งได้กล่าวไว้ดังนี้

“มนุษย์จะมีความลำเอียง เมื่อใดที่เขาเกิดมีความรู้สึกรักใคร่ขึ้นมา
ในใจ

มนุษย์จะมีความลำเอียง เมื่อใดที่เขาเกิดมีความรู้สึกไม่ชอบ หรือ
รังเกียจขึ้นมา

มนุษย์จะมีความลำเอียง เมื่อใดที่เขาเกิดมีความรู้สึกหวาดหวั่น
พรั่นพรึง หรือมีความรู้สึกเกรงกลัว รวมทั้งเมื่อเกิดมีความรู้สึกเคารพ
นับถือด้วย

มนุษย์จะมีความลำเอียง เมื่อใดที่เขาเกิดมีความรู้สึกเศร้าโศก และ
สงสาร

มนุษย์จะมีความลำเอียง เมื่อใดที่เขาเกิดมีความรู้สึกหึงจองหอง
และหยาบคาย

ดังนั้น จึงปรากฏว่า มีคนน้อยคนเหลือเกินในโลกนี้ ที่เมื่อเกิดมีความรักขึ้นมา
ในสิ่งใดแล้ว จะสามารถทราบได้ถึงคุณสมบัติที่เลวทรามของสิ่งที่เขารักได้ในขณะเดียวกัน
และมีน้อยคนอีกเช่นกัน เมื่อเกลียดสิ่งใดแล้ว จะยังสามารถทราบได้ถึงคุณสมบัติที่ดี ๆ ของ
สิ่งที่เขาเกลียด”^{๑๘๗}

คำว่า “ลำเอียง” สะท้อนให้เห็นถึงคุณลักษณะของจิตภายใน ที่ไม่ได้ตั้งอยู่บน
พื้นฐานของทางสายกลาง เนื่องจากถูกอารมณ์ต่าง ๆ เช่น ความรัก ความเกลียด ความเศร้า
ความสงสาร ความเกรงกลัว ความหวาดหวั่น เป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่งครอบงำ ทำให้จิต
ไม่สามารถดำรงสภาวะเดิมตามปกติได้ จึงแสดงออกไปสู่พฤติกรรมภายนอกในลักษณะที่ไม่
ถูกต้อง หรือเหมาะสม

^{๑๘๗} ละเอียด คีลาน้อย ผู้แปล, สร้างชีวิตและสังคมตามหลักคำสอนของขงจื้อ, (กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๕), หน้า ๕๒.

ดังนั้น จึงมีคำถามขึ้นว่า การกระทำในลักษณะเช่นใด ซึ่งถือว่าเป็นการกระทำที่ประกอบด้วยหลักทางสายกลาง ก่อนจะสรุปประเด็นปัญหานี้ ขอให้พิจารณากรณีตัวอย่างหลายลักษณะที่ขงจื้อได้กล่าวไว้ในที่ต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

(๑)

คนเรากล้าสนิทกันจนเกินไป ก็จะเสียมารยาทต่อกัน ถ้าเคร่งขรึมเกินไป ก็จะเหินห่างกัน ฉะนั้น วิญญูชนคบกัน จะสนิทกันในระดับเข้าใจความรู้สึกของกันและกันพอดี และเคร่งขรึมในระดับมีมารยาทต่อกันพอดี^{๑๘๘}

(๒)

คนคนหนึ่ง ถ้าด้าน (จิตใจภายใน) ที่เรียบง่ายสมถะ เด่นกว่าด้าน (รูปแบบภายนอก) ที่เลศหลอ ก็จะดูเป็น ๆ เซย ๆ นัยตรงกันข้าม ถ้าด้าน (รูปแบบภายนอก) ที่เลศหลอ เด่นกว่าด้าน (จิตใจภายใน) ที่เรียบง่ายสมถะ ก็จะฟุ้งเพื่อห่อหุ้ม ดินไม่ติดดิน ต่อเมื่อเอาความเลศหลอกับความเรียบง่าย มาประสานสอดคล้องกันอย่างพอเหมาะ จึงจะเป็นท่วงทำนองของสัตว์บุรุษ^{๑๘๙}

(๓)

ชีวิตของคนดีนับว่าเป็นการยกตัวอย่างเรื่องทางสายกลางได้เป็นอย่างดี ชีวิตคนชั่วที่ตรงกันข้ามกับชีวิตคนดี นับว่าเป็นการยกตัวอย่างเรื่องทางสายกลางได้เป็นอย่างดี เพราะเขาเป็นคนดีและยึดมั่นอยู่ในความเป็นกลางตลอดเวลา ชีวิตของคนชั่วนั้น อยู่ตรงกันข้ามกับทางสายกลาง เพราะเขาเป็นคนชั่วและไม่รู้จักยับยั้งชั่งใจ^{๑๙๐}

^{๑๘๘} The Analects, Book 6:29.

^{๑๘๙} The Analects, Book 6:18.

^{๑๙๐} Chung Yung, ch. II. ส่วนวนแปลของจางจ้ง ทงประเสริฐ ใน ป่อเกิดลัทธิประเพณีจีน

(๔)

จารีตกฎหมายที่บูรพกษัตริย์บัญญัติขึ้น ยึดหลักทางสายกลาง เมื่อเทียบกับอารมณ์และความรู้สึกของมนุษย์ ให้คนที่เกินไปรู้จักยับยั้งควบคุม ให้คนที่ไม่พอ รู้จักพยายามให้มากขึ้น จื่อเชื่อมกับหมินจื่อเขียนถึงจะตกอยู่ในความโศกเศร้าอาลัยต่างกัน ล้วนรู้จักยับยั้งควบคุมตัวเองได้ โดยยึดหลักทางสายกลางแห่งจารีตกฎหมาย ที่ข้าฯ ชมพวกเขาว่าเป็นวิญญูชน จึงไม่เกินไปมิใช่หรือ? ^{๑๕๑}

(๕)

การเคารพชนิดที่ไม่มีกฎเกณฑ์แห่งความเหมาะสมคอยกำกับ ก็จะกลายเป็นความจู้จุกจิกกวนใจ

ความรอบคอบระมัดระวังที่ปราศจากกฎแห่งความเหมาะสมคอยกำกับ ก็จะกลายเป็นความจี้กั้วและจี้ระแวง

ความกล้า ที่ปราศจากกฎแห่งความเหมาะสมคอยกำกับ จะกลายเป็นความกระด้างชนิดที่ไม่ยอมอยู่ได้บังคับของใคร ไม่ยอมเชื่อฟังผู้ใด

ความตรงไปตรงมาที่ปราศจากกฎแห่งความเหมาะสมคอยกำกับ ก็จะกลายเป็นความหยาบคาย ^{๑๕๒}

จากตัวอย่างข้างต้น เป็นการแสดงให้เห็นถึงสภาวะจิตที่ขาดความเป็นกลาง จึงแสดงออกด้านพฤติกรรมที่แตกต่างกันไป ยกตัวอย่างในข้อที่ (๑) ซึ่งเกี่ยวข้องกับเรื่องการปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่น จะเห็นลักษณะสุดโต่งทั้ง ๒ ทาง คือ ๑) สนทนสนมกันมากเกินไป และ ๒) เกรงขริมมากเกินไป

สนทนสนมมากเกินไปก็เสีย เกรงขริมมากเกินไปก็เสีย นัยแห่งทางสายกลาง จึงอยู่ที่ความ “พอดี” ไม่เดินสุดโต่งทั้ง ๒ ทาง

^{๑๕๑} อองซก. ขงจื่อฉบับปราชญ์ชาวบ้าน, อธิคม สวัสดิญาณ แปล, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เต๋าประยุกต์, ๒๕๔๐), หน้า ๑๑๓.

^{๑๕๒} ละเอียด ศิลาน้อย. สร้างชีวิตและสังคมตามหลักคำสอนขงจื่อ, หน้า ๑๑๘.

ตัวอย่างในข้อที่ (๒) ซึ่งกล่าวถึงบุคลิกของคนที่มีลักษณะสุดโต่ง ๑) เรียบง่าย และสมถะเกินไป ๒) เลิศหรูจนเกินไป ซึ่งก็ทำให้เสียความพอดีทั้ง ๒ อย่าง

ตัวอย่างในข้อที่ (๓) และ (๔) เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความพอดีที่ควรจะเป็น และตัวอย่างในข้อที่ (๕) เป็นการแสดงลักษณะสุดโต่งของพฤติกรรมในลักษณะต่าง ๆ ว่า เมื่อไม่ตั้งอยู่ในทางสายกลางแล้ว พฤติกรรมดังกล่าวจะมีลักษณะอย่างไร

จากกรณีตัวอย่างที่กล่าวถึงในข้อที่ (๑) – (๕) สามารถสรุปได้ว่า พฤติกรรมใด ๆ ก็ตามที่แสดงออกมาแล้วมีลักษณะดังต่อไปนี้ คือ

๑. สุดโต่งไปด้านใดด้านหนึ่ง ไม่ว่าจะในแง่บวก หรือในแง่ลบก็ตาม
๒. กระทำการโดยมีอารมณ์ หรือความรู้สึกเป็นตัวชักนำ หรือชักจูง ไม่ได้เกิดจากเหตุผล หรือสติปัญญา
๓. เป็นไปโดยมิชอบ หรือขาดความเหมาะสมต่อสถานการณ์ที่เป็นอยู่
๔. ขาดความเป็นอิสระ เพราะถูกกำหนดด้วยเงื่อนไข หรือปัจจัยภายนอก

จากพฤติกรรมทั้งหมดที่กล่าวถึง ถือได้ว่าไม่ได้ดำเนินไปตามหลักทางสายกลาง เพราะนัยแห่งการกระทำที่เป็นทางสายกลาง จะต้องเป็นการกระทำที่อยู่บนพื้นฐานของจิตดั้งเดิมที่ถูกประทานมาโดยฟ้า แม้จะถูกรามรณต่าง ๆ เข้ามากระทบ ก็สามารถดำรงภาวะของจิตเดิมอยู่ได้ และสามารถแสดงออกมาเป็นพฤติกรรมที่ประสานสอดคล้อง

๓.๔ คุณค่าของทางสายกลาง

ก่อนจะได้กล่าวถึงคุณค่าของทางสายกลางในแง่จริยธรรม ขอกล่าวถึงการแบ่งประเภทบุคคลตามทัศนะของขงจื้อก่อน ทั้งนี้เพื่อชี้ให้เห็นว่า ทางสายกลางของขงจื้อมีจุดมุ่งหมาย หรือพัฒนาบุคคลในระดับใด

ขงจื้อได้แบ่ง หรือจัดลำดับประเภท ขึ้นตอน และลักษณะของบุคคลตามหลักคุณธรรม โดยแบ่งออกเป็น ๖ ประเภท แต่ละประเภท ขงจื้อได้อธิบายประกอบดังนี้^{๑๕๓}

^{๑๕๓} อองซก. ขงจื้อฉบับประชาชนชาวบ้าน, หน้า๔๔-๔๕. อนึ่ง คำอธิบายดังกล่าว เป็นคำอธิบายที่ขงจื้อมุ่งตอบคำถามเจ้าแคว้นลู่ที่มาสอบถามถึงวิธีคัดเลือกบุคคลเข้ามาช่วยบริหารบ้านเมือง

๑. สามัญชน คือคนที่ไม่ค่อยเคารพปฏิบัติตามกฎระเบียบ ไม่สามารถกล่าววาจาที่สะท้อนความมีสติปัญญา ไม่เคยคิดจะคบนักปราชญ์ ชีวิตไม่มีเป้าหมาย รู้แต่เรื่องเฉพาะหน้า ไม่มีอุดมคติที่ลึกซึ้งกว้างไกล ไม่มีความเป็นตัวของตัวเอง ชอบเปลี่ยนความคิดตามสภาพแวดล้อมที่เข้ามากระทบ และไม่ยืนหยัดในหลักการ

๒. บัณฑิต คือบุคคลที่แม้ไม่เข้าใจเหตุผลที่ลึกซึ้ง ไม่สามารถบำเพ็ญคุณธรรมได้อย่างหมดจด แต่ก็มีความรู้และความเชื่อบางอย่าง ทำงานและประพฤติตัวตามหลักการบางอย่าง เพราะฉะนั้น ถึงระดับความรู้ความเข้าใจจะมีข้อจำกัด ก็กุมความรู้ความเข้าใจในระดับจำกัดนั้นได้อย่างแม่นยำ ถึงระดับความสามารถในการพูดจะมีข้อจำกัด ก็เข้าใจเหตุผลที่กำลังพูดได้อย่างแท้จริง ถึงระดับความสามารถในการสื่อด้วยความประพฤติจะมีข้อจำกัด ก็ระมัดระวังความประพฤติของตัวเองเสมอ กล่าวคือ พวกเขาสามารถเผชิญความจริงภายใต้ข้อจำกัดของตัวเอง ความรู้ความเข้าใจและความซื่อสัตย์สุจริตของพวกเขาไม่เปลี่ยนแปลงไปตามฐานะยากดีมีเงิน

๓. วิญญูชน คือบุคคลที่ทำงานด้วยความทุ่มเท พุดจริงทำจริง ไม่บ่นโทษนิทา พยาบาท มีคุณธรรมสูงส่งเป็นที่ยกย่อง แต่ไม่เย่อหยิ่งทะนงตน มีสติปัญญาเลิศล้ำ และไม่หมกมุ่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ประพฤติตัวอยู่ในทำนองคลองธรรมอย่างเคร่งครัด ทำที่อบอุ้น นอบน้อม คล้ายไร้สติปัญญา แท้ที่จริงมีความสามารถอันล้ำลึก หาผู้ใดเสมออยาก

๔. นักปราชญ์ (จีนจื่อ) คือบุคคลที่เคารพปฏิบัติกฎหมาย ประพฤติตัวอยู่ในทำนองคลองธรรม มีวาจาเที่ยงแท้เป็นที่เชื่อถือ บำเพ็ญธรรมอย่างแน่วแน่เพียงพอเป็นแบบอย่างแก่ราษฎร สามารถกล่อมเกลาราชกรโดยไม่เป็นผลร้ายกับตัวเอง ยามสมปรารถนาสามารถแผ่พระคุณ สร้างประโยชน์แก่ราษฎรทั่วแผ่นดิน

๖. อริยปราชญ์ (เซ็งเหียน)^{๑๕๔} คือบุคคลที่มีจิตใจสูงส่งนำบูชาดุจฟ้าดิน แต่สามารถปรับตัวให้กลมกลืนกับสภาพแวดล้อม มีสติปัญญาแจ่มจ้าดุจแสงแห่งสุริยันจันทราสามารถหยั่งรู้อากแห่งแห่งสรรพสิ่ง ยามดำเนินมรรคธรรม จะประหนึ่งฟ้าดินหล่อเลี้ยงสรรพชีวิตโดยไม่ลำเลิก และราษฎรทั้งทั้งปวงหารู้ไม่ว่ารับบุญคุณท่านแล้ว คนทั่วไปจึงไม่

^{๑๕๔} Dr. James Legge, Charless Muller และปราชญ์คนอื่น ๆ มักแปลคำนี้เป็นภาษาอังกฤษว่า superior man และถูกถ่ายทอมาเป็นภาษาไทย เรียกชื่อต่างกัน เช่น สัตบุรุษบ้าง อภิมนุษย์บ้าง อริยปราชญ์บ้าง ยอดคนบ้าง ในที่นี้ผู้วิจัยเลือกใช้อริยปราชญ์

ทราบว่าคุณทำอะไร ไม่ทราบว่าท่านมีคุณธรรมสูงส่งเพียงใด คุยเดียวกับที่ไม่เข้าใจ ความลับของฟ้าดิน และฤดูกาลทั้งสี่”

เป้าหมายในการพัฒนามนุษย์ในปรัชญาทางสายกลางคือความเป็นอริยบุรุษ ซึ่งถือว่าเป็นบุคคลในอุดมคติขั้นสูงสุดของขงจื้อ ในทัศนะของขงจื้อ ทางสายกลางนั้นเป็น ธรรมะแห่งฟ้า หรือเป็นวิถีแห่งสวรรค์ (the way of heaven) ดังนั้น ท่านที่ที่เรารู้แจ้งเรื่อง ความเป็นกลาง ฟ้าและดินก็จะดำรงอยู่ในตำแหน่งที่เหมาะสม และสิ่งทั้งปวงก็จะได้รับการ หล่อเลี้ยงทะนุถนอมอย่างเต็มที่^{๑๕๕} สถานะแห่งความเป็นกลางจึงเป็นรากฐานที่สำคัญ สำหรับพัฒนาพฤติกรรมให้เป็นมนุษย์สมบูรณ์ (perfect man)

อย่างไรก็ตาม การรู้แจ้งเรื่องความเป็นกลางนี้ ท่านผู้รู้ได้จำแนกออก ๒ ระดับ คือ ถ้ารู้แจ้งเพียงธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ ก็รู้แจ้งเพียงวิถีแห่งมนุษย์ ก็เป็นความรู้แจ้ง ในระดับจริยธรรม (moral sphere) แต่ถ้ารู้แจ้งแทงตลอดไปถึงวิถีแห่งสวรรค์ด้วย ก็ถือว่ารู้ แจ้งในระดับอุตรภาวะ (transcendent sphere)^{๑๕๖} ดังนั้นหากจะประมวลคุณค่าทางจริยธรรม ของทางสายกลาง เราจึงสามารถสรุปตามเกณฑ์แห่งความรู้และความเข้าใจดังกล่าว นั่นคือ เราสามารถแบ่งคุณค่าทางจริยธรรมของทางสายกลางออกเป็น ๒ ระดับ คือ

๑. ระดับที่เหนือจริยธรรม

มนุษย์ในอุดมคติของขงจื้อคือ เซ็งเหียน หรืออริยปราชญ์ รองถัดมาคือซิ่นจื่อ หรือนักปราชญ์^{๑๕๗}

เซ็งเหียน หรืออริยปราชญ์นี้ ถือว่าเป็นพัฒนาการสูงสุดของมนุษย์ อาจจะเรียก ได้ว่าเป็นเป้าหมายสุดท้ายของความเป็นมนุษย์ อย่างที่เม่งจื่อได้กล่าวว่า “อริยปราชญ์ คือ แบบอย่างสูงสุดของความเป็นมนุษย์”^{๑๕๘} หมายความว่า อริยปราชญ์นั้น เป็นผู้มีจริยธรรม เที่ยงพร้อมบริบูรณ์ในสังคม

^{๑๕๕} Chung Yung, ch.I

^{๑๕๖} Fung Yu-lan, *The Spirit of Chinese Philosophy*, p. 104.

^{๑๕๗} พระมหาบุญเรือง ปุณฺณวชิโร, *มนุสยนิยมในปรัชญาขงจื้อ*, หน้า ๔๕.

^{๑๕๘} ศาสตราจารย์เฟิงอ๋วหลัน, *ปรัชญาจีน*, ส. สุวรรณ แปล, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พิราบ , ๒๕๔๔), หน้า ๑๘.

คำถามคือว่า ปฏิบัติตนอย่างไรจึงจะบรรลุถึงความเป็นอริยปราชญ์ ต่อคำถามนี้ ต้องย้อนกลับไปหาหลักทางสายกลาง กล่าวคือ ผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นอริยปราชญ์ต้องดำเนินตามหลักทางสายกลาง หลักการสำคัญคือ อริยปราชญ์นั้น คือผู้ที่สามารถเอาหลักการส่วนตัวกับหลักการของจักรวาลเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน^{๑๕๕}

เพื่อให้ชัดเจนในประเด็นดังกล่าว จึงจำเป็นต้องย้อนกลับไปหาความเชื่อพื้นฐานทางอภิปรัชญาเกี่ยวกับทางสายกลาง นั่นก็คือความเชื่อที่ว่า หลักการเรื่องความเป็นกลางนี้เป็นหลักการร่วมระหว่างสากลจักรวาล และปัจเจกบุคคล

ในระดับสากลจักรวาล มีหลักทางสายกลางควบคุม เป็นระเบียบจักรวาลที่ทำให้สรรพสิ่งดำเนินไปอย่างเป็นระเบียบ คงเส้นคงวา ไม่โกลาหล ขณะเดียวกันมนุษย์มีหลักทางสายกลางนี้ด้วย ในฐานะเป็นสิ่งที่ถูกประทานมาให้โดยสวรรค์ จึงเท่ากับว่า มนุษย์ยืนอยู่บนหลักทางสายกลางตลอดเวลา เพียงแต่เขาไม่ทราบเท่านั้น การดำเนินตามหลักทางสายกลางเพื่อพัฒนาองค์ความรู้ในหลักการดังกล่าว จึงเป็นกระบวนการที่สำคัญยิ่ง และด้วยเหตุที่มันมีอยู่ในตัวมนุษย์ มนุษย์จึงทำหน้าที่เพียงแค่ปลุกมันขึ้นมา โดยอาศัยกระบวนการศึกษา เพื่อให้หลักทางสายกลางสมบูรณ์ และถ้ามนุษย์พัฒนาตนเองมาถึงระดับนี้ เขาย่อมเข้าถึงฐานะของความเป็นอริยปราชญ์ได้อย่างสมบูรณ์

ในปรัชญาขงจื้อ อริยปราชญ์สำคัญอย่างไร

ต่อคำถามดังกล่าวนี้ คัมภีร์ทางสายกลางแม้จะไม่ได้ตอบปัญหาโดยตรง แต่จากการกล่าวพรรณนาถึงหลายต่อหลายครั้ง ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของอริยปราชญ์ทั้งในแง่ความเป็นปัจเจก และในแง่ของสังคม ขอให้พิจารณาข้อความที่คัดมาจากคัมภีร์ทางสายกลางดังต่อไปนี้

เขาเป็นประหนึ่งดั่งฟ้า-ดิน ซึ่งไม่มีสิ่งใดเลยที่จะไม่รับการคำจุน (จากฟ้าดิน) และก็ไม่มียะไรอีกเช่นกันที่ฟ้า-ดินไม่ได้ห่อหุ้มไว้ ภาระหน้าที่ของเขาเป็นเหมือนดั่งการหมุนเวียนของฤดูกาล ประหนึ่งการผลัดเปลี่ยนระหว่างอาทิตย์และจันทร์ อริยปราชญ์หล่อเลี้ยงสรรพสิ่งหลายหมื่นแสน (ทำให้) สรรพสิ่งเหล่านั้นต่างเจริญเติบโตโดยไม่

^{๑๕๕} ศาสตราจารย์เฟิ่งอว่หลัน, ปรัชญาจีน, หน้า ๑๗.

เป็นอันตรายต่อกัน ขณะเดียวกันก็ (ทำให้) สรรพสิ่งทั้งหลายดำเนินไปตามทางของมันอย่างโดยไม่ก้าวก่ายซึ่งกันและกัน^{๒๐๐}

ผู้คนที่ถือการเคลื่อนไหวของอริยปราชญ์ เสมือนประหนึ่งเป็นวิถีแห่งชาวโลก ถือการกระทำของอริยปราชญ์เสมือนประหนึ่งเป็นบรรทัดฐานของชาวโลก ถือคำพูดของอริยปราชญ์เสมือนประหนึ่งเป็นแบบอย่างของชาวโลก^{๒๐๑} อริยปราชญ์ย่อมปฏิบัติตามหลักทางสายกลาง ขณะที่คนถ่อยทำตรงกันข้าม^{๒๐๒}

อริยปราชญ์ย่อมปฏิบัติได้เข้ากับสถานการณ์ของตน ไม่ปรารถนาความเป็นอื่นนอกจากนั้น เมื่ออยู่ในสถานะที่มีเกียรติและมั่งคั่ง เขาก็ย่อมปฏิบัติในฐานะคนมีเกียรติและมั่งคั่ง เมื่ออยู่ในสถานะที่ยากจนและต่ำต้อย เขาก็ย่อมปฏิบัติในฐานะคนยากจนและต่ำต้อย เมื่ออาศัยอยู่กับพวกป่าเถื่อน เขาก็ปฏิบัติตนอย่างที่เขาอยู่กับพวกป่าเถื่อน เมื่อเขาอยู่ในฐานะยากลำบาก เขาก็ปฏิบัติตนเช่นเดียวกับผู้ที่อยู่ในฐานะยากลำบาก และไม่มีที่ใดเลยที่อริยปราชญ์จะไม่เป็นตัวของตัวเอง^{๒๐๓}

จะเห็นได้ว่า ความเป็นอริยปราชญ์ ย่อมยังคุณประโยชน์อันยิ่งใหญ่ให้เกิดขึ้นได้ ท่านเปรียบเหมือนฟ้า-ดินที่หล่อเลี้ยง ปกป้องสรรพสิ่งทั้งหลาย พฤติกรรมของอริยปราชญ์ไม่ว่าจะโดยการกระทำ การพูด การคิด ล้วนเป็นแบบอย่างที่ดีงามให้แก่บุคคลอื่นได้เสมอ อริยปราชญ์สามารถวางตนให้เหมาะสมได้กับทุกสถานการณ์ โดยไม่สูญเสียบุคลิกภาพดีงาม

๒. ระดับจริยธรรม

ในระดับจริยธรรม ทางสายกลางถือว่าเป็นระเบียบสังคม ทำนองเดียวกับที่ทางสายกลางเป็นระเบียบของจักรวาลด้วย สรรพสิ่งทั้งหลายในจักรวาลสามารถดำเนินไปได้ด้วยความประสานสอดคล้องด้วยหลักทางสายกลางอย่างไร สังคมมนุษย์ก็ย่อมดำเนินไปได้ด้วยความประสานสอดคล้องด้วยหลักทางสายกลางฉนั้น

^{๒๐๐} Chung Yung, ch.XXX.

^{๒๐๑} Chung Yung, ch.XXIX.

^{๒๐๒} Chung Yung, ch.II.

^{๒๐๓} Chung Yung, ch XIV.

อนึ่ง เราสามารถประมวลคุณค่าทางจริยธรรมของทางสายกลาง ได้ดังนี้

๑. ส่งเสริมความสงบสุขภายในครอบครัว

คัมภีร์ทางสายกลางมีข้อความตอนหนึ่งที่กล่าวถึงความประสานกลมเกลียว (harmony) ภายในครอบครัวว่าเปรียบเหมือนกับดนตรี ข้อความในคัมภีร์ได้ยกนิพนธ์มาจากคัมภีร์กาพย์ (The Book of Odes) ดังนี้ แล้วอ้างถึงวณะของขงจื้อสนับสนุน ดังนี้

การได้ร่วมสุขสโมสรพร้อมหน้ากับภรรยาและลูก ๆ

เปรียบประหนึ่งเสียงพิณ (lute) และจะเข้ (harp)

เมื่อบังเกิดความอบอุ่นขึ้นระหว่างพี่น้อง

ความประสานกลมกลืนก็บังเกิดขึ้น

ส่งผลให้ครอบครัวเกิดความผาสุก

และอยู่ร่วมกับภรรยาและลูก ๆ ด้วยความเบิกบาน

อาจารย์ขงจื้อจึงกล่าวว่า “สามีภรรยาควรคล้อยตามกันและกัน”^{๒๐๔}

ข้อความดังกล่าว สะท้อนให้เห็นหลักทางสายกลางได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะเรื่องของความประสานกลมเกลียว ท่านอุปมาเหมือนการเล่นดนตรี (พินกับจะเข้) ซึ่งจะไพเราะเสนาะโสตหรือไม่ก็ขึ้นอยู่กับท่วงท่า ทำนอง และความประสานกลมกลืนกันระหว่างเครื่องดนตรี เสียงพิณก็คือเสียงพิณ เสียงจะเข้ก็คือเสียงจะเข้ มีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง แต่เมื่อนำมาประสานให้สอดคล้องกัน ก็กลายเป็นเพลงขับกล่อมให้เกิดสุนทรียะในจิตใจได้

ความสงบสุขภายในครอบครัวก็เช่นเดียวกัน สามี ภรรยา และลูก ต้องปฏิบัติตนให้ประสานสอดคล้อง ในขณะที่เดียวกันก็ไม่ละทิ้งภาวะดั้งเดิมของตนอันได้แก่ภาวะ และหน้าที่ที่จะพึงปฏิบัติต่อกัน ข้อความที่ว่า “สามีภรรยาควรคล้อยตามกันและกัน” สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะการรู้จักผ่อนผัน ผ่อนปรน รู้จักผ่อนสั้นผ่อนยาวเพื่อให้เกิดความพอดี มีดุลยภาพ ไม่ใช่ลักษณะต่างคนต่างถือถือทิฐิเป็นที่ตั้ง ไม่มีใครฟังใคร ขาดการปฏิบัติตามหลักทางสายกลางแล้ว ครอบครัวย่อมไม่อาจดำรงอยู่อย่างผาสุกได้

^{๒๐๔} Chung Yung, ch. XV.

๒. ส่งเสริมความสงบสุขในบ้านเมือง ประเทศชาติ

ปรัชญาขงจื้อ รัฐบาล หรือสถาบันทางการเมืองถือว่าเป็นสถาบันที่สำคัญสูงสุดในการส่งเสริมให้บุคคลในสังคมมีศีลธรรม รัฐบาลจึงเป็นกลไกหลักสำหรับการนำหลักจริยธรรมมาประยุกต์ใช้ให้เกิดผล หลักทางสายกลางก็เช่นเดียวกัน มีการนำไปเชื่อมโยงกับการเมืองการปกครองอย่างเห็นได้ชัด

รัฐบาลที่ดีขึ้นอยู่กับว่ามีผู้ปกครองที่ดี และบุคคลเช่นนั้น ควรจะได้รับการเลือกโดยพิจารณาจากพื้นฐานแห่งอัตลักษณ์ อัตลักษณ์ที่ดีนั้นพัฒนาโดยการปฏิบัติที่สอดคล้องกับธรรมชาติ (เต๋า) การปฏิบัติตามธรรมชาติจะทำให้บุคคลใดบุคคลหนึ่งบรรลุถึงเจตจำนงที่ดี...ดังนั้น ผู้นำมีพึงควรละเลยในเรื่องการพัฒนาอัตลักษณ์ของตนเอง ในการเพียรพยายามพัฒนาอัตลักษณ์ตนเอง เขาต้องพยายามทำให้ตัวเองบรรลุถึงหรือเข้าใจให้ดีเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ เพื่อบรรลุถึงหรือเข้าใจถึงธรรมชาติของมนุษย์ เขาต้องพยายามสร้างความเข้าใจให้ได้อย่างถ่องแท้ในตัว of ธรรมชาติ^{๒๐๕}

ขงจื้อกล่าวไว้ว่า รักเรียนชื่อว่าเข้าใจความรู้ รักที่จะทำอะไรอย่างขมักเขม่น ชื่อว่าเข้าใจเมตตา รู้จักละอาย ชื่อว่าเข้าใจพลัง ถ้าเข้าใจใน ๓ สิ่งนี้ ชื่อว่ารู้วิธีขัดเกลาอุปนิสัยตนเอง ถ้ารู้วิธีขัดเกลาอุปนิสัยตนเองแล้ว ย่อมชื่อว่ารู้ปฏิบัติต่อบุคคลอื่น เมื่อรู้วิธีปฏิบัติต่อบุคคลอื่นแล้ว ย่อมได้ชื่อว่ารู้จักวิธีปกครองรัฐ หรือหมู่คณะ (clan)^{๒๐๖}

ในคัมภีร์ทางสายกลางได้เสนอหลักการ (principle) เกี่ยวกับการปกครองในประเด็นต่าง ๆ ที่สำคัญดังนี้^{๒๐๗}

^{๒๐๕} อารี่จี เจ. บาห์ม, *หลักคำสอนของขงจื้อ*, ครงแผน ไชยชนะสาร ผู้แปล, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ เดลฟี, มปป), หน้า ๑๑๑-๑๑๒.

^{๒๐๖} Chung Yung, ch. xx. (clan ตามศัพท์หมายถึง ตระกูล สกุล แซ่ หรือ ผุ้จน ที่เป็นพวกเดียวกัน ในที่นี้ผู้วิจัยแปลมุ่งให้มีความสัมพันธ์กับคำว่า รัฐ หรือกลุ่มคน)

^{๒๐๗} Leonard Shihlien Hsu, *The Political Philosophy of Confucianism*, p. 206-212.

๑. รัฐบาลคือการใช้คนปกครองคน หลักทางสายกลางเน้นให้คนดีได้ทำหน้าที่เป็นผู้ปกครอง เพื่อจะได้เป็นแบบอย่างแก่ประชาชนทั่วไป รัฐบาลควรให้การศึกษาเพื่อให้ประชาชนได้ตระหนักรัฐธรรมนูญที่แท้จริง เพื่อที่เขาจะได้ปฏิบัติตนได้อย่างเหมาะสม^{๒๐๘}

๒. ในการปกครองตามหลักทางสายกลาง จะต้องมีความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน และมีศรัทธาเชื่อมั่นระหว่างผู้ปกครองและประชาชน หลักการข้อนี้สามารถสรุปลงเป็นแนวปฏิบัติ ๒ ประการ คือ ไม่ทำในสิ่งที่ตนไม่ชอบให้คนอื่นทำแก่ตน และทำแต่สิ่งที่ตนชอบให้คนอื่นทำกับตน ผู้ปกครองที่เข้าใจหลักการนี้ ย่อมปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับคุณธรรม ไม่ว่าเขาจะดำรงอยู่ในฐานะใดในคัมภีร์ทางสายกลางให้แนวปฏิบัติตามหลักสัมพันธภาพที่ดีงาม เช่น พ่อกับลูก ผู้ปกครองกับประชาชน สามีกับภรรยา พี่กับน้อง เพื่อนกับเพื่อน

๓. ในการปกครองตามหลักทางสายกลาง คำพูดกับการกระทำต้องสอดคล้องกัน ผู้ปกครองพูดอย่างไรก็ทำอย่างนั้น ไม่พูดเกินเลขกว่าที่ทำ ผู้ปกครองต้องให้ความสำคัญต่อสิ่งก็คือความจริงในการกระทำและการสนทนาปราศัย

๔. ในการปกครองตามหลักทางสายกลาง ผู้ปกครองจะต้องปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เขาเป็นอยู่ ไม่ปฏิบัติผิดต่อสถานการณ์ เช่น อยู่ในฐานะของคนมั่งคั่ง มีเกียรติ ก็ปฏิบัติตนอย่างคนมั่งคั่งและมีเกียรติ อยู่ในฐานะยากจนและต่ำต้อย ก็ปฏิบัติตนเหมือนอย่างคนยากจนและต่ำต้อย^{๒๐๙} เป็นต้น

๕. ในการปกครองตามหลักทางสายกลาง ความรู้ที่เหมาะสมและการปฏิบัติหน้าที่ทางศาสนาและหลักความกตัญญูควรถูกนำมาขยายขอบเขตให้กว้างครอบคลุมถึงผู้ที่ทำหน้าที่ปกครอง คือรัฐบาลด้วย

๖. ในการปกครองตามหลักทางสายกลาง ย่อมมีศิลปะวิธีในการปกครอง ซึ่งพัฒนาเป็นขั้น ๆ ไป เปรียบเสมือนการเดินทาง คัมภีร์ทางสายกลางได้กล่าวไว้ว่า จะเดินทางไกล ก็ต้องเริ่มจากใกล้ จะปีนเขาสูง ก็ต้องเริ่มจากพื้นดิน^{๒๑๐} การปกครองก็เช่นเดียวกัน

^{๒๐๘} Chung Yung, ch. XIII, xx.

^{๒๐๙} Chung Yung, ch. XIV.

^{๒๑๐} Chung Yung, ch. XV.

จะปกครองคนอื่น ๆ ซึ่งอยู่ไกลได้ ก็ต้องเริ่มจากปกครองคนที่อยู่ใกล้ โดยกระทั่งที่สุดต้องรู้จักปกครองตนเองให้ได้เสียก่อน^{๒๑๑}

๓. ในคัมภีร์ทางสายกลาง ได้ชี้ให้เห็นถึงหลักจริยธรรมสากล ๖ ประการ ซึ่งก่อให้เกิดสันติภาพของโลกได้ และหลักจริยธรรมสากลเหล่านั้นคือ^{๒๑๒}

- (๑) ให้ความช่วยเหลือประเทศเพื่อนบ้าน ที่ประสบปัญหาภายในประเทศ ในด้านต่าง ๆ
- (๒) ให้ความช่วยเหลือการกอบกู้อิสรภาพกับประเทศเพื่อนบ้าน ผู้ถูกกดขี่ ข่มเหง
- (๓) ให้ความช่วยเหลือฟื้นฟูแก่ประเทศเพื่อนบ้านที่อยู่ในภาวะวิกฤติ
- (๔) ให้ความช่วยเหลือประเทศเพื่อนบ้านที่ตกอยู่ในภาวะอันตราย
- (๕) แลกเปลี่ยนทูตซึ่งกันและกัน ในภาวะการณ์ที่เหมาะสม
- (๖) ให้ความสนับสนุนด้านอิสรภาพกับเพื่อนบ้าน ทั้งต้อนรับประเทศเหล่านั้น

๓. ส่งเสริมความรู้ ความเข้าใจเรื่องสัจธรรมของชีวิต

สัจธรรมของชีวิตที่ว่านี้ก็คือ ชีวิตกับจักรวาลนั้นตั้งอยู่บนพื้นฐานหรือหลักการอันเดียวกันคือทางสายกลาง หลักทางสายกลางจึงส่งเสริมการขัดเกลาคุณธรรมภายใน เพื่อให้ภาวะจิตบริสุทธิ์ (self-adjustment and purification) ไม่ให้ตกอยู่ในอารมณ์ที่มากระทบ ให้ตนได้เข้าถึงจุดมุ่งหมายสูงสุด นั่นคือการหยั่งรู้สัจธรรมพื้นฐานของชีวิตที่ว่านั้น

๔. ส่งเสริมความสุขที่อยู่เหนือโลกธรรม

เป้าหมายสำคัญของการปฏิบัติตามทางสายกลาง นอกจากจะเป็นความสุขในชีวิตโดยทั่วไป ยังสนับสนุนความสุขที่เรียกว่าอยู่เหนือโลกธรรม เป็นความสุขที่ไม่อิงอาศัยอารมณ์ที่เป็นบวก เป็นลบ ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อสภาวะจิตมีความปลอดโปร่งจากอารมณ์ปรุงแต่ง แต่ก็ยังสามารถดำรงตนได้เหมาะสมตามสถานภาพ หรือตามสถานการณ์นั้นได้

^{๒๑๑} Chung Yung, ch. xx.

^{๒๑๒} Leonard Shihlien Hsu, *The Political Philosophy of Confucianism*, p. 212.

๕. ทางสายกลางเป็นเครื่องวัดความแตกต่างระหว่างสามัญชนกับอริยปราชญ์

ทางสายกลางนั้นเป็นทางสำหรับคนทุกคน ทุกคนเดินอยู่บนเส้นทางสายนี้ แต่จะสมบูรณ์หรือไม่เป็นอีกเรื่องหนึ่ง ความสมบูรณ์ หรือไม่สมบูรณ์ในการปฏิบัติตามหลักทางสายกลาง จึงเป็นเครื่องวัดความแตกต่างระหว่างบุคคลแต่ละประเภท ดังข้อความในคัมภีร์ทางสายกลางที่กล่าวไว้ว่า

วิถีแห่งอริยปราชญ์นั้นขับเคลื่อนอยู่ทุกหนทุกแห่ง แต่ถึงกระนั้นสามัญชนชายหญิงทั่วไป แม้จะโง่เขลาเบาปัญญา ก็ยังรู้จักบางสิ่งเกี่ยวกับวิถีดังกล่าว แต่ปราชญ์ก็ยังไม่สามารถรู้ได้อย่างถ่องแท้สามัญชนชายหญิงทั่วไปแม้จะขาดศักยภาพ แต่ก็ยังสามารถปฏิบัติตามในบางส่วนได้ แต่ปราชญ์ก็ยังไม่สามารถปฏิบัติได้อย่างครบถ้วนบริบูรณ์ วิถีแม้จะกว้างใหญ่ดังจักรวาล แต่ผู้คนก็ยังคงมีความไม่พอใจเมื่ออริยปราชญ์เรียกวิถีนี้ว่า “กว้างใหญ่” ท่านหมายความว่า “ยากเกินที่จะเข้าใจ” เมื่อท่านถึงความเล็กของมัน ท่านหมายความว่า “เป็นบางสิ่งที่ไม่สามารถแยกได้อีกต่อไป...วิถีแห่งอริยปราชญ์นั้นเริ่มจากสามัญชนแต่ในความสมบูรณ์ของมัน สามารถสัมผัสได้โดยผ่านจักรวาล”^{๒๑๓}

อริยปราชญ์ปฏิบัติตามหลักทางสายกลาง ส่วนพวกชั้นต่ำ (inferior man) ทำสิ่งตรงกันข้ามกัน อริยปราชญ์ปฏิบัติตามหลักทางสายกลางเพราะท่านอยู่กับทางสายกลางตลอด ตรงกันข้าม พวกชั้นต่ำกลับไม่ใส่ใจประพฤติกปฏิบัติ^{๒๑๔}

๓.๕ วิธีปฏิบัติตามหลักทางสายกลาง

ในคัมภีร์ทางสายกลาง ขงจื๊อกล่าวถึงเต๋าทั้งที่เป็นวิถีแห่งฟ้าและวิถีแห่งมนุษย์ ขงจื๊อใช้คำว่า “สิ่งที่มองไม่เห็นด้วยตา” (unseen) และ “สิ่งที่ไม่ได้ยินด้วยหู” (unheard)^{๒๑๕} ซึ่งมีความหมายว่า “เต๋า” เป็นธรรมชาติที่ไม่สามารถรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส หากแต่สามารถ

^{๒๑๓} Chung Yung, ch. XII.

^{๒๑๔} Chung Yung, ch. II.

^{๒๑๕} Chung Yung, ch. XVI.

รู้ได้ด้วยกระบวนการศึกษาอันได้แก่กระบวนการฝึกฝนทางจิตวิญญาณเพื่อให้มนุษย์ได้รู้จักหลักแห่งความเป็นกลางที่มีอยู่ในตัวเอง เมื่อรู้จักภาวะที่เป็นกลางในตัวเองแล้ว ก็ย่อมจะเข้าใจภาวะแห่งความเป็นกลางที่เป็นวิถีแห่งฟ้า^{๒๑๖} คือจักรวาลโดยภาพรวม

ท่านผู้รู้ได้ประมวลหลักปฏิบัติตามแนวทางแห่งทางสายกลางไว้ หมายความว่า ผู้จะดำเนินตามหลักทางสายกลาง จะต้องฝึกอบรมปฏิบัติตามหลักคุณธรรม ๓ ประการ ปราศจากคุณธรรมทั้ง ๓ ประการเหล่านี้อย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว การปฏิบัติตามทางสายกลาง ย่อมไม่บังเกิดผลก้าวหน้า ซึ่งคุณธรรม ๓ ประการ คือ^{๒๑๗}

๑. จื่อ (Chih) หมายถึง ปัญญา
๒. เหริน (Jen) หมายถึง ความรัก
๓. จง (Yong) หมายถึง ความเข้มแข็ง

ในคัมภีร์ทางสายกลาง ได้กล่าวถึงกษัตริย์ซุน ซึ่งได้รับการยกย่องและถือว่าเป็นบุคคลในอุดมคติของขงจื่อ ว่าเป็นกษัตริย์นักปราชญ์^{๒๑๘} ผู้ทรงดำเนินตามแนวทางสายกลาง เพราะทรงเพียบพร้อมไปด้วยคุณธรรมทั้ง ๓ ประการนี้ ดังข้อความตอนหนึ่งซึ่งคัดมาจากคัมภีร์ทางสายกลางที่กล่าวไว้ดังนี้

ขอให้พิจารณาซุน^{๒๑๙} เป็นตัวอย่าง พระองค์มีภูมิปัญญาอันยิ่งใหญ่ ทรงรักการไต่สวนทวนถาม และทรงศึกษาทัศนคติต่าง ๆ ที่แสดงออกมา แม้ว่าจะเป็นเรื่องธรรมดาสามัญ ทรงหลีกเลี่ยงสิ่งที่เป็นความชั่ว และทรงประพฤติปฏิบัติแต่สิ่งดี ทรงละเว้นทางสุดโต่งทั้งสองทาง ทรงดำเนินตามทางสายกลาง และนำหลักทางสายกลางนั้นมาปกครองไพร่ฟ้า ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงทรงเป็นซุน!^{๒๒๐}

^{๒๑๖} Work of Mencius, Bk. VII, Ch. I, 1-2

^{๒๑๗} Leonard Shihlien Hsu, *The Political Philosophy of Confucianism*, p. 205.

(ดู Chung Yung, ch. xx, sec. 8)

^{๒๑๘} จ้านกั ทงประเสริฐ, *บ่อเกิดลัทธิประเพณีจีน*, หน้า ๕-๖. (ตำนานเล่ากันว่าเป็นกษัตริย์นักปราชญ์ ๑ ใน ๓ ของจีน คือ เอี้ยว, ซุน, และยิว)

^{๒๑๙} หมายถึงกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่

^{๒๒๐} Chung Yung, ch. VI.

เกี่ยวกับนัยนี้ จะได้พิจารณาถึงคุณธรรม ๓ ประการ ในฐานะเป็นหลักปฏิบัติที่จะนำไปสู่ทางสายกลางต่อไป

๑. จ้อ (ปัญญา)

ในปรัชญาของขงจื้อ ปัญญานับว่ามีบทบาทสำคัญอย่างยิ่ง ไม่ว่าจะเป็นปัญญาระดับสามัญทั่วไปที่เรียกกันว่าเป็นศิลปวิทยาแขนงต่าง ๆ หรือปัญญาสำหรับการดำเนินชีวิตให้เหมาะสมในฐานะเป็นมนุษย์ซึ่งมีความสัมพันธ์กับบุคคลต่าง ๆ ในสังคม รวมถึงปัญญาความเข้าใจในสังขารความเป็นจริงของธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งธรรมชาติของมนุษย์ ด้วยเหตุนี้ในคัมภีร์คำสอนของขงจื้อจึงเต็มไปด้วยคำสอนที่เน้นให้คนพัฒนาตนเองเพื่อให้เกิดปัญญา ไม่ว่าจะปัญญานั้นจะเกิดขึ้นในระดับใดก็ตาม และนัยข้อความข้างล่างนี้ จะเป็นตัวอย่างองค์ประกอบเหตุผลของการมีปัญญา กล่าวคือ

สัตบุรุษ จะต้องศึกษาเรียนรู้อย่างกว้างขวาง และใช้จริยธรรมมาควบคุมตัวเอง จึงจะเลี่ยงการทำความผิดที่นอกกลุ่มนอกทางได้^{๒๒๑} มีปณิธานอันแรงกล้าในการทำความเข้าใจต่อสรรพสิ่ง ยึดมั่นในคุณธรรม ปฏิบัติตามหลักเมตตาธรรม ศึกษา และฝึกฝนศิลปวิชาการทั้ง ๖^{๒๒๒} ปัญญาชนย่อมสนใจค้นคว้าระบบความคิด มากกว่าสนใจคิดค้นในเรื่องอาหารการกิน คนทำงานมักจะอดอยากยากจน แต่การศึกษาจะทำให้ได้มาซึ่งลาภยศ ดังนั้น สิ่งที่ปัญญาชนกังวลก็คือ กลัวว่าจะไม่มีความรู้มิใช่กังวลว่าจะยากจน^{๒๒๓}

เข้าเข้าใจสังขารธรรม (เต๋า) เย็นตายไปก็ไม่เสียใจ^{๒๒๔} เรื่องราวต่าง ๆ ในโลกนี้ หาได้กำหนดตายตัวไม่ว่าจะต้องทำอย่างไร จะต้องไม่ทำอย่างนั้น สัตบุรุษเพียงแต่ดูสภาพที่เป็นจริง แล้วตัดสินใจว่าควรจะทำอย่างไร^{๒๒๕}

^{๒๒๑} The Analects, Book VI : 27.

^{๒๒๒} The Analects, Book VII : 6.

^{๒๒๓} The Analects, Book XV : 32.

^{๒๒๔} The Analects, Book IV : 8.

^{๒๒๕} The Analects, Book IV : 10.

ในคัมภีร์ทางสายกลาง ตัวปัญหาที่จะนำไปสู่การปฏิบัติตามหลักทางสายกลาง นั้น จะมีองค์ประกอบสำคัญ ๔ ประการ คือ^{๒๒๖}

๑. ความเข้าใจ ซึ่งหมายถึง เข้าใจว่า การกระทำที่เป็นธรรมชาติ โดยปราศจากการปรุงแต่งใด ๆ เป็นวิธีการที่ดีที่สุดในการทำสิ่งต่าง ๆ

๒. การมีเจตนาที่ดียิ่งงาม เต็มไปด้วยความจริงใจไม่เสแสร้ง

๓. การรู้และปฏิบัติอย่างมีสติ เช่น การกระทำที่มีลักษณะเป็นการแสดงออกถึงทัศนคติภายในที่มีความเหมาะสมเสมอ ๆ กับบุคคลใดบุคคลหนึ่ง

๔. การสร้างเจตนาที่สมบูรณ์ให้ปรากฏในทัศนคติภายใน และการกระทำจนเป็นนิสัย โดยมีความรู้ความเข้าใจ (อ^๑) เจตนาที่ดียิ่งงาม (เหริน) และมีความเหมาะสมกับสถานการณ์ (หลี่) เป็นพื้นฐานสำคัญ

พิจารณาลักษณะของปัญหาข้างต้น ทำให้มองเห็นว่า ปัญหาในทัศนะของขงจื้อ นั้น ไม่ใช่เพียงแค่องค์ความรู้เพียงอย่างเดียว แต่ยังมีรากฐานที่สำคัญซึ่งจะทำให้ปัญหานั้นสามารถนำไปสู่จุดมุ่งหมายตามหลักทางสายกลางด้วย องค์ประกอบที่สำคัญก็คือ เกิดจากเจตนาที่ดียิ่งงาม ซึ่งในที่นี้ได้แก่เมตตาจิต (เหริน) จากนั้นเมื่อแสดงพฤติกรรมออกมาในภายนอก ก็เป็นไปด้วยความเหมาะสม สอดคล้องกับสถานการณ์ ไม่ใช่เพียงแต่การเสแสร้งหรือแกล้งทำ คือทำเป็นปกติวิสัยของบุคคลนั้น ๆ รู้หรือไม่รู้ มีปัญหา หรือไม่มีปัญหา จึงต้องอาศัยการวัด หรือประเมินจากหลาย ๆ ทาง ดังข้อสังเกตที่ขงจื้อได้มีกับศิษย์ผู้หนึ่งนามว่า “เอียนหุย” ซึ่งขงจื้อถือว่าเป็นแบบอย่างของผู้ที่ดำเนินตามทางสายกลางที่หาได้ยากผู้หนึ่ง ดังวาทะที่ขงจื้อกล่าวไว้ดังนี้

เอียนหุยช่างเปรียบพร้อมไปด้วยคุณธรรมจริง ๆ เพียงข่าว ๑ หวด
น้ำ ๑ กระบวย อาศัยอยู่ในซอยที่คับแคบโกโรโกโส เขาก็พอใจแล้ว คน
อื่น ๆ ไม่สามารถดำรงชีพอย่างเร็นแค้นเช่นนี้ได้ แต่เขายังคงเบิกบาน
สำราญใจ และมีได้เปลี่ยนแปลงปณิธานแต่อย่างใด การฝึกตนเองเช่นนี้
มีแต่เอียนหุย เท่านั้นที่สามารถทำได้^{๒๒๗}

^{๒๒๖} ศ.อาร์ซี เจ. บาห์ม, หลักคำสอนของขงจื้อ, หน้า ๕๗.

^{๒๒๗} The Analects, Book VI : 11.

ข้า ๑ สอนเถียนหุ่ยทั้งวัน เขาไม่เคยซักถามหรือคัดค้านเลย
ดูคล้ายกับว่าโง่มาก แต่ข้ากลับพบว่า หลังจากเรียนจบแล้ว เขาศึกษา
ค้นคว้าด้วยตนเอง จนกระทั่งรู้แจ้ง นี่แสดงว่าเขาไม่ได้โง่เลย^{๒๒๘}

ขอให้พิจารณาหุ่ยเป็นตัวอย่าง เขาเลือกที่จะปฏิบัติตามธรรมชาติ
ที่แท้จริงของเขา เมื่อเขาแสดงพฤติกรรมอย่างสมบูรณ์แบบในทางใด
ทางหนึ่ง เขายึดมั่นในสิ่งนั้น เห็นคุณค่าของมัน และจะไม่ทำให้มัน
จากไป^{๒๒๙}

ดังนั้น หน้าที่ของบุคคลผู้ปฏิบัติตามหลักทางสายกลาง จึงต้องพัฒนาระดับของ
ปัญญาให้เกิดขึ้นสมบูรณ์ “หลักปัญญามีไว้เพื่อทำให้สติปัญญา หรือการรู้จักคิด มีความ
สมบูรณ์แบบโดยพร้อมมูล เพื่อรู้ที่ปรับปรุงศีลธรรมให้กับประชาชน รวมถึงการบรรลุถึง
ความดีสูงสุด”^{๒๓๐} ผู้มีปัญญามองเห็นสรรพสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงแล้ว ย่อมสามารถ
วางจิตให้เป็นกลางโดยที่ไม่เอนเอียงไปในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง และนั่นจึงขอให้พิจารณา
แบบอย่างแห่งการวางจิต เพื่อประกอบเหตุผลดังกล่าว

ขงจื้อท่องเที่ยวไปในเทือกเขาไถซาน ได้พบกับผู้เฒ่าหญิงฉี
ซึ่งอยู่แถวราวไพรแห่งเมืองเฉิง ห่อหุ้มกายด้วยหนังกวางเนื้อเลว รัดเอว
ด้วยเชือกสายหยาบ ดัดขมดิกกลองร้องเพลงอยู่ ขงจื้อจึงถามขึ้นว่า

“อาวุโส ท่านสำราญอยู่ด้วยเรื่องอันใดหรือ ?”

หญิงฉีจึงกล่าวตอบว่า

“ความสำราญของข้า นั้นมีมากมาย ก็ฟ้านั้นให้กำเนิดแก่สรรพสิ่ง
โดยถ่อมมนุษย์ ว่าทรงคุณค่าสูงสุดในเมื่อตัวข้าได้กำเนิดมาเป็นมนุษย์
จึงถือว่าเป็นข้อสำราญประการหนึ่ง

^{๒๒๘} The Analects, Book II : 9.

^{๒๒๙} Chung Yung, ch.viii.

^{๒๓๐} Ta Hsiuo, ch I อ้างใน ศ.อาร์ชี เจ. บำหมั่ม, คำสอนของขงจื้อ, หน้า ๑๕๕

อนึ่ง บุรุษนั้นแตกต่างจากสตรี โดยบุรุษเป็นฝ่ายทรงศักดิ์ และ สตรีด้อยต่ำกว่า ตัวข้าได้กำเนิดมาเป็นบุรุษ นั่นคือสำราญประการสอง

อนึ่ง มนุษย์ที่เกิดมา บ้างก็ดำรงชีพอยู่โดยมิทันได้ครบวัน หรือ ครบเดือน บ้างก็ถึงกาลกิริยาตั้งแต่ยังนอนแบอยู่ในเบาะ ส่วนตัวข้านี้ ได้ครองชีพมายาวนานถึงเก้าสิบปีแล้ว นั่นคือข้อสำราญประการสาม

ความยากจนนั้นเป็นปกติของบุรุษ และความตายก็เป็นจุดหมาย ปลายทางของมนุษย์ การดำรงอยู่ในความปกติเพื่อรอคอยจุดหมาย ปลายทางเช่นนี้แล้ว จักมีเรื่องใดให้หมองเศร้าอีกเล่า”

ขงจื้ออุทานว่า “ประเสริฐแท้ นี้แลคือผู้รู้จักเบิกบานตนเอง”^{๒๓๐}

จากข้อความที่คัดมาข้างต้น สะท้อนให้เห็นว่า พฤติกรรมของท่านผู้เฒ่าหฺยงฉีจี เป็นคนเข้าใจชีวิต พร้อมกับความเข้าใจทำให้ท่านวางท่าทีต่อชีวิตด้วยความถูกต้อง นั่นคือ ท่านวางจิตเป็นกลาง คือ ไม่ยินดี ยินร้าย ไม่หลงไหลในโลกธรรมทั้งปวง ทำให้ท่าน ดำรงชีวิตอยู่ด้วยความสุข ขงจื้อมองเห็นว่า ชีวิตของท่านผู้เฒ่าหฺยงฉีจี เป็นชีวิตที่น่ายกย่อง เป็นชีวิตที่ประเสริฐ เพราะสามารถสร้างความสุขให้เกิดขึ้นแก่ตนเองได้ โดยไม่ต้องพึ่งพา อามิสภายนอก

ประเด็นปัญหาสำคัญจึงอยู่ที่ว่า ปัญญาเกิดขึ้นได้อย่างไร

คัมภีร์ทางสายกลางได้กล่าวถึงสาเหตุของการเกิดปัญญา สรุปสาระสำคัญได้ ๒ ประการ คือ (๑) การศึกษา ดังข้อความในคัมภีร์เขียนไว้ว่า “รักเรียน ย่อมได้ชื่อว่าเข้าใจต่อ ปัญญา”^{๒๓๒} (๒) ความจริงใจ ดังข้อความในคัมภีร์เขียนไว้ว่า “การหยั่งรู้กำเนิดมาจากความ จริงใจ...ความจริงใจที่มาจาก การหยั่งรู้ (enlightenment) เรียกว่า การศึกษา ถ้ามีความจริงใจ ก็จะได้หยั่งรู้ ถ้าหยั่งรู้ ก็แสดงว่ามีความจริงใจ”^{๒๓๓} “เฉพาะผู้มีความจริงใจอย่างแท้จริง (perfectly sincere) เท่านั้น จึงจะสามารถพัฒนาศักยภาพของตนเองได้”^{๒๓๔} “ความจริงใจ

^{๒๓๐} ปกรณ ลิมปนูสรณ.(ผู้แปล). คัมภีร์เต๋าของเหลี่ยจื่อ. (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสร้างสรรค์ บัณฑิตจำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๓-๑๔.

^{๒๓๒} Chung Yung, ch. xx.

^{๒๓๓} Chung Yung, ch. XXI.

^{๒๓๔} Chung Yung, ch. XXII.

เป็นจุดเริ่มต้นและอวสานของสรรพสิ่ง ปราศจากความจริงใจแล้วก็ไร้ค่า ดังนั้นอริยปราชญ์ จึงให้ความสำคัญต่อการสร้างความจริงใจ”^{๒๓๕} เป็นอย่างมาก “ความจริงใจเป็นวิถีแห่งฟ้า การทำให้ให้ตนเองมีความจริงใจเป็นวิถีแห่งมนุษย์”^{๒๓๖}

อนึ่ง ปัญญาแม้จะสามารถเกิดขึ้นได้หลายวิธี แต่ไม่ว่าจะเกิดขึ้นโดยวิธีใดก็ตาม ล้วนมีลักษณะเดียวกันทั้งหมดคือ การหยั่งรู้

๒. เหริน (ความรัก หรือเจตนาธรรมที่ดีงาม)

บทบาทของเหริน หรือความรักในปรัชญาขงจื้อถือว่ามีความสำคัญมาก เพราะถือว่าเป็นคุณธรรมพื้นฐาน “เหรินเป็นคุณธรรมที่อยู่ภายในจิตใจของแต่ละคนที่ติดตัวมา ตั้งแต่เกิดและสามารถรับรู้ได้ แรกเกิดรับรู้ความได้ เหรินก็เกิดขึ้นภายในรูปแบบของภาวะ ความสัมพันธ์ระหว่างบุตรธิดากับบิดามารดา หลังจากนั้นก็ถูกพัฒนาเรื่อย ๆ ด้วย กระบวนการนี้ คุณธรรมอื่น ๆ ก็จะถูกพัฒนาตามไปด้วย”^{๒๓๗} การปฏิบัติตนตามหลักทาง สายกลาง เหรินจึงมีบทบาทสำคัญ ในคัมภีร์ทางสายกลางจึงกล่าวไว้ว่า เพราะอาศัยเหริน หรือความรักนี้เอง จึงก่อให้เกิดพลังกระตุ้นผลักดันไปสู่การกระทำตามหลักทางสายกลาง ^{๒๓๘} และ “การพัฒนาตนให้สมบูรณ์ได้นั้นต้องอาศัยเหริน”^{๒๓๙}

คำว่า “การพัฒนาตนให้สมบูรณ์” ในที่นี้ หมายถึงการพัฒนาตนตามหลัก ทางสายกลางนั่นเอง เพราะหลักทางสายกลางถือว่าเป็นคุณธรรมที่ทำให้คนสมบูรณ์ เพราะ มาหยั่งรู้ธรรมชาติที่แท้จริงเรื่องหลักการความเป็นกลางที่มีอยู่ในตนเองและในธรรมชาติ ของจักรวาลทั้งหมดว่าเป็นหลักการเดียวกัน มาจากแหล่งเดียวกันคือสวรรค์

๓. จง (Yong) หมายถึง พลัง หรือ ความเข้มแข็ง

พลัง หรือความเข้มแข็งหมายถึงอะไร เกิดขึ้นได้อย่างไร และเมื่อเกิดขึ้นแล้ว ส่งผลหรือเป็นปัจจัยต่อการปฏิบัติตามหลักทางสายกลางอย่างไร ?

^{๒๓๕} Chung Yung, ch. xxv.

^{๒๓๖} Chung Yung, ch. xx.

^{๒๓๗} พระมหาบุญเรือง ปญฺญาวชิโร, มนุษย์นิยมในปรัชญาขงจื้อ, หน้า ๖๐.

^{๒๓๘} Chung Yung, ch. xx.

^{๒๓๙} Chung Yung, ch. xx.

พลัง หรือความเข้มแข็งคืออะไร ก่อนจะตอบคำถามนี้ ขอนำบทสนทนา
ระหว่างขงจื๊อกับจื๊อจู่ และวาระของขงจื๊อที่กล่าวไว้ในที่ต่าง ๆ มาประกอบการพิจารณาดังนี้

(๑)

ครั้งหนึ่ง จื๊อจู่ ถามเกี่ยวกับพลัง ขงจื๊อตอบว่า “เธอหมายถึงพลัง
ของคนได้ หรือพลังของคนเหนือ หรือว่า พลังที่เธอใช้สำหรับการ
ขัดเกลาตัวเอง ?

คนได้ เป็นคนที่เป็นแบบอย่างได้ในเรื่องความอดทน และความ
สุภาพ พร้อมทั้งจะช่วยเหลือบุคคลอื่น ไม่มีความต้องการแก้แค้นลงโทษ
ต่อกรกระทำไม่ดีต่อตนเอง ดังนั้นสุภาพชนจากคนได้ จึงมีผลคุณธรรม
เหล่านี้อยู่ในจิตใจของพวกเขา

คนเหนือ ชื่นชมกับความพร้อมที่จะต่อสู้และกล้าเสี่ยงตาย โดยไม่
มีการริโรหรือลั้งเลียด ๆ ดังนั้น วีรบุรุษของภาคเหนือ จึงเจริญรอยตาม
คุณธรรมเหล่านั้นมาเป็นแบบอย่าง

อย่างไรก็ตาม อริยปราชญ์ดำเนินชีวิตกลมกลืนกับบุคคลอื่น ๆ
โดยไม่ยอมให้ผู้อื่นมาชักนำไปในทางที่ผิด คุณธรรมของเขาช่างดีอะไร
เช่นนั้น เขาวางตัวเขาเองอยู่ในทางสายกลาง โดยไม่เอนเอียงไปข้างใด
ข้างหนึ่ง คุณธรรมที่เขาถืออยู่ ช่างมีความหลักแหลมอะไรเช่นนั้น^{๒๔๐}

(๒)

ขงจื๊อกล่าวว่า “ทุกคนมักจะกล่าวว่า ‘ข้าพเจ้ารู้’ แต่พวกเขา
ก็มุ่งไปข้างหน้า กลายเป็นตกลมพรางไม่สามารถเลี้ยวได้ ทุกคนมัก
กล่าวว่า ‘ข้าพเจ้ารู้’ แต่ในการใส่ใจปฏิบัติตามหลักทางสายกลาง พวกเขา
ไม่สามารถจะยืนหยัดอยู่ได้ครบเดือน^{๒๔๑}

^{๒๔๐} Chung Yung, ch. x. ดูเทียบเคียงฉบับแปลภาษาไทยของ ครองแผน ไชยชนะสาร, หน้า ๕๐.

^{๒๔๑} Chung Yung, ch. VIII.

(๓)

ขงจื๊อกล่าวว่า คุณอาจสามารถปกครองประเทศ อาณาจักรและ
ครอบครัวได้เป็นอย่างดี ทั้งอาจสละเสียซึ่งเกียรติยศ ความมั่งคั่ง และ
กล้าเสี่ยงตายได้โดยไม่รีรอ แต่ก็ยังคงไว้ความสามารถที่จะปฏิบัติตาม
หลักทางสายกลาง^{๒๔๒}

จากข้อความข้างต้น เท่ากับเป็นการตอบคำถามที่ว่า พลังคืออะไร และพลังมีผล
อย่างไรกับการปฏิบัติตามหลักทางสายกลาง

บทสนทนา และข้อความข้างต้น ให้ความได้ว่า คำว่า พลัง หมายถึง ศักยภาพใน
การยืนหยัดอยู่บนหลักการ โดยไม่ให้จิตตกอยู่ในสภาพอ่อนแอไปในลักษณะหนึ่ง แต่มี
ความสามารถให้มันดำรงอยู่ในภาวะความเป็นทางสายกลางได้ ซึ่งเป็นรากฐานที่แท้จริง
ของจิต นอกจากนั้นข้อความในตอนๆ ๒ และ ๓ ยังสะท้อนให้เห็นว่า ทางสายกลางนั้น
เป็นทางที่มีใช้จะปฏิบัติกันได้ง่าย ๆ ผู้ที่ยึดมั่นในหลักการอย่างแท้จริงเท่านั้นจึงจะสามารถ
ทำได้ ซึ่งก็ต้องหมายถึงว่า บุคคลนั้นจะต้องมีพลัง หรือมีความเข้มแข็งอยู่ภายในอย่างมาก
และความที่ทางสายกลางปฏิบัติได้ยากเช่นนี้ ในคัมภีร์ทางสายกลางจึงมีข้อความตอนหนึ่ง
ที่ว่า “น่าเสียดาย ที่ไม่มีใครเดินทางสายนี้เลย”^{๒๔๓} ดังนั้น แนวทางในการปฏิบัติ พลัง หรือ
ความเข้มแข็ง จึงกลายเป็นสิ่งที่สำคัญ ดังตัวอย่างที่คัดมาจากคัมภีร์ทางสายกลางที่กล่าวไว้ว่า

ถ้าท่านกำลังฝึกตนเองในด้านความจริงใจอยู่ ท่านจะต้องค้นหา
ความดีของท่านและยึดมั่นไว้ให้มั่น ท่านจะต้องศึกษาอย่างแจ่มแจ้ง
ได้สวนอย่างละเอียด หรืออย่างระมัดระวัง มองเห็นอย่างชัดเจน และ
ปฏิบัติอย่างทั่วถึง เมื่อใดที่ท่านขาดความเข้าใจ หรือท่านศึกษายังไม่
ถึงขั้นที่จะทำให้มันบังเกิดผล ก็จงอย่าละทิ้งมัน เมื่อใดมีบางสิ่งบางอย่าง
ที่ท่านได้ได้สวนอยู่ หรือได้สวนแล้วแต่ยังไม่เข้าใจ ก็จงอย่าละทิ้งมัน
เมื่อใดก็ตามที่มีบางสิ่งบางอย่างซึ่งท่านยังไม่ได้มองเห็น หรือมองเห็น
แล้ว แต่ยังไม่ชัดเจนแจ่มแจ้ง ก็จงอย่าละทิ้งมัน เมื่อใดก็ตามที่มีบางสิ่ง
บางอย่างที่ท่านยังไม่ได้ปฏิบัติ หรือปฏิบัติแล้ว แต่ยังไม่ทั่วถึง ก็จง

^{๒๔๒} Chung Yung, ch. IX.

^{๒๔๓} Chung Yung, ch. v.

อย่าละทิ้งมัน ถ้าเผื่อจะมีใครบรรลุด้วยความเพียรพยายามเพียงครั้งเดียว
นั้นจะพยายาม ๑๐๐ ครั้ง ถ้าเผื่อมีใครบรรลุด้วยความเพียรพยายาม
๑๐ ครั้ง นั้นจะพยายาม ๑,๐๐๐ ครั้ง ถ้าท่านสามารถทำได้แบบนี้ แม้ท่าน
จะโง่เขลาเบาปัญญา ท่านก็จะกลายเป็นผู้รู้แจ้ง แม้ท่านเหนื่อยล้า ท่านก็
จะกลับแข็งแรง^{๒๔๔}

จึงเหลือคำถามสุดท้ายที่ว่า “พลัง” หรือ “ความเข้มแข็ง” นี้ จะเกิดขึ้นได้อย่างไร
ต่อประเด็นปัญหานี้ จำเป็นต้องกลับไปพิจารณาคัมภีร์ทางสายกลางอีกครั้ง

ในคัมภีร์ทางสายกลางได้กล่าวไว้สั้น ๆ ว่า การรู้จักละอาย ย่อมเป็นเหตุเข้าถึง
พลัง”^{๒๔๕} ในคัมภีร์เม่งจื่อได้อธิบายขยายความต่ออีกว่า สำหรับมนุษย์แล้ว ความรู้สึกละอาย
ถือเป็นเรื่องสำคัญยิ่ง ถ้าหากแม่ไม่มีความละอายแล้ว เขาจะไม่มีอะไรที่เหมือนกับคนปกติ
ทั่วไป^{๒๔๖}

ในการปฏิบัติตามทางสายกลาง ความละอายช่วยให้คนระมัดระวังในการที่จะ
กระทำในสิ่งที่ไม่ถูกต้อง ซึ่งถือว่าเป็นพื้นฐานเบื้องต้นที่จะทำให้ก้าวหน้าในการปฏิบัติ ใน
คัมภีร์ทางสายกลางจึงกล่าวว่า “อริยปราชญ์แม้อยู่คนเดียวก็ย่อมระมัดระวังตัวเสมอ”^{๒๔๗}

อนึ่ง คุณธรรมหลักทั้ง ๓ ประการนี้ ถือได้ว่ามีความสำคัญอย่างยิ่ง จะขาด
หลักการใดหลักการหนึ่งไม่ได้^{๒๔๘} เพราะถ้าขาดหลักใดหลักหนึ่ง การปฏิบัติทางสายกลาง
ก็ไม่อาจก้าวหน้าได้ ผู้ปฏิบัติตามหลักทางสายกลาง จึงต้องพอกพูนปัญญา ความรัก หรือ
เจตนาธรรมที่ดีงาม พลังหรือความเข้มแข็งให้เจริญงอกงามขึ้นในกมลสันดาน

๓.๖. สรุปวิเคราะห์

หลักทางสายกลางขงจื่อ ถือว่าเป็นหลักการที่สำคัญที่สืบเนื่องมาจากหลักการ
ของจักรวาล ซึ่งตามทัศนะของขงจื่อแล้ว จักรวาลทั้งมวลที่สามารถดำรงอยู่และดำเนินไปได้
อย่างมีระเบียบกฎเกณฑ์ เพราะเหตุมีระเบียบจักรวาล คือความเป็นกลาง และเพราะเหตุที่

^{๒๔๔} Chung Yung, ch. xx.

^{๒๔๕} Chung Yung, ch. xx.

^{๒๔๖} The Works of Mencius, Book VII, Ch.VII : 1

^{๒๔๗} Chung Yung, ch. I.

^{๒๔๘} Leonard Shihlien Hsu, **The Political Philosophy of Confucianism**, p. 205.

จักรวาลมีความเป็นกลาง สรรพสิ่งทั้งหลายในจักรวาลจึงสามารถดำเนินไปได้อย่างมีความกลมกลืน ประสานสอดคล้อง ไม่ก่อให้เกิดความวุ่นวาย หรือสับสน

มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของจักรวาล มนุษย์จึงประกอบด้วยหลักการดังกล่าวนี้ด้วย เพราะเหตุที่มนุษย์มีหลักความเป็นกลาง สังคมมนุษย์จึงมีระเบียบ ไม่สับสน และการที่ บ้านเมือง หรือสังคมในยุคขงจื้อเกิดความระส่ำระสาย ไม่เป็นระเบียบ เต็มไปด้วยความสับสน วุ่นวาย สาเหตุเพราะผู้คนได้ละทิ้งหลักทางสายกลาง ขงจื้อจึงสอนให้คนหันกลับมาสนใจหลักทางสายกลางนี้ ซึ่งมีอยู่ติดตัวแล้วตั้งแต่เกิด แต่ถูกรวมณ์ภายนอกเข้ามาบดบัง ทำให้จิตที่มีความเป็นกลางมาแต่ดั้งเดิมไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ หรือทำหน้าที่ให้สมบูรณ์ได้ มนุษย์จึงต้องศึกษาตนเอง เพื่อให้เข้าใจธรรมชาติที่แท้จริงของตัวเอง

แนวทางที่ถูกรักษาเอาไว้สำหรับเป็นหลักปฏิบัติตามทางสายกลาง ก็คือ ปัญญา ความรัก และพลังแห่งความมุ่งมั่น ปัญญาจะทำมนุษย์ได้รู้จักธรรมชาติที่แท้จริงของตนเอง ว่ามีหลักการเรื่องความเป็นกลางร่วมกับจักรวาล ความรักจะช่วยให้มนุษย์ได้ปฏิบัติตามหลักทางสายกลางอย่างไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย ในขณะที่เดียวกัน ความมีพลังอันเข้มแข็งจะช่วยให้มนุษย์ได้ปฏิบัติตามหลักทางสายกลางโดยไม่หันเหออกนอกเส้นทางแห่งความเป็นกลาง และคุณธรรมทั้ง ๓ ประการนี้ ได้ถูกรวมอยู่ในหลักการเรื่องความจริงใจ กล่าวคือ ความจริงใจนี้จะแสดงตัวออกมาในรูปของปัญญา ความรัก และพลังแห่งความมุ่งมั่นในอันที่จะปฏิบัติตามหลักทางสายกลางให้ถูกวิธี และเป็นไปเพื่อความสุขแห่งการดำรงชีวิตที่แท้จริง

บทที่ ๔

ศึกษาเปรียบเทียบทางสายกลางของพระพุทธศาสนากับขงจื้อ

๔.๑ นิยามและความหมาย

จากการศึกษาหลักทางสายกลางในพระพุทธศาสนาเถรวาทและของขงจื้อ มีข้อเปรียบเทียบและข้อสังเกตที่น่าสนใจ ดังนี้

๔.๑.๑ ทางสายกลางในทัศนะของพระพุทธศาสนา

ทางสายกลางในทัศนะของพระพุทธศาสนา ได้ให้บทนิยามที่ชัดเจนทั้งในแง่ นิรุกติศาสตร์ และในแง่ความหมายเชิงปฏิบัติ ในแง่ นิรุกติศาสตร์นั้น คำว่า “ทางสายกลาง” ถอดความมาจากภาษาบาลีว่า “มชฺฌิมาปฏิปทา” ซึ่งมีความหมายตามรากศัพท์ว่าเป็นข้อปฏิบัติอันมีอยู่ในท่ามกลาง และไม่อยู่ในระหว่างความสุดโต่งทั้งสองด้าน

ส่วนความหมายในเชิงปฏิบัติ ได้เพ่งถึงวิธีการไม่ปฏิบัติตนในลักษณะที่เป็น ความสุดโต่งทั้งสองด้าน ซึ่งได้แก่อัตตทกิลมถานุโยค และกามสุขัลลิกานุโยค เป็นการปฏิบัติ ที่เพ่งเอาความถูกต้องเป็นบรรทัดฐาน โดยมีพระนิพพานอันได้แก่ความสิ้นไปแห่งอาสวะกิเลสทั้งปวงเป็นเป้าหมาย หรือเป็นจุดหมายสุดท้ายแห่งการเดินทางสายกลางนี้

ทางสายกลางในพระพุทธศาสนานั้น ประกอบได้ด้วยกฎเกณฑ์ หรือข้อกำหนด ที่ชัดเจนว่าจะต้องประกอบไปด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ เท่านั้น คือ ๑) สัมมาทิฐิ เห็นชอบ ๒) สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ ๓) สัมมาวาจา เจรจาชอบ ๔) สัมมากัมมันตะ การงานชอบ ๕) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ ๖) สัมมาวายามะ พยายามชอบ ๗) สัมมาสติ ระลึกรชอบ ๘) สัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ ย่อมได้ชื่อว่าดำเนินอยู่บนทางสายกลาง เพราะเป็นทางตรง เป็นทางเอก เป็นทางอันประเสริฐเพียงทางเดียวที่จะนำพาปัจเจกบุคคลไปสู่พระนิพพานได้ และถ้าปัจเจกบุคคลใดไม่ปฏิบัติตาม หรือเดินผิดจากเส้นทางอันประเสริฐทั้ง ๘ ประการนี้ ย่อมได้ชื่อว่าไม่ปฏิบัติตนอยู่ในทางสายกลาง

ทางสายกลางในพระพุทธศาสนาที่กล่าวถึง ไม่ใช่การยึดเอาการกระทำในลักษณะที่อยู่กึ่งกลางระหว่างการกระทำหรือความคิดอย่างใดอย่างหนึ่ง เหมือนอย่างที

คน
ส่วนมากเข้าใจ ซึ่งถ้าเพ่งเอาจุดกึ่งกลางระหว่างความคิดและการกระทำในลักษณะเช่น
นั้นแล้ว ถือว่าไม่ใช่ทางสายกลางในความหมายของพระพุทธศาสนา เพราะว่าทางสายกลาง
ในพระพุทธศาสนา จะต้องเป็นเรื่องของข้อวัตรปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ หรือดับ
กิเลสเพียงอย่างเดียวเท่านั้น ไม่ใช่เป็นการนำเอาการกระทำ หรือความคิดทั้งสองอย่างมาตั้ง
แล้วชี้ไปที่จุดกึ่งกลางระหว่างความคิดและการกระทำนั้นว่าเป็นทางสายกลาง ซึ่งทาง
สายกลางในลักษณะเช่นนี้จำเป็นต้องรอให้มีข้อเปรียบเทียบเกิดขึ้นก่อน แล้วจึงวัดความ
เป็นกลางนั้นได้ ซึ่งก็ผิดกับทางสายกลางของพระพุทธศาสนา ที่ได้กำหนดเอาจุดหมาย
ปลายทางเป็นเกณฑ์ในการวัดความเป็นกลาง ซึ่งความหมายของพระพุทธศาสนานั้น จึงเน้น
ไปที่ “เป้าหมาย” (พระนิพพาน) เป็นหลัก โดยมี “จุดกึ่งกลาง” ของเป้าหมาย (อริยมรรคมี
องค์ ๘) เป็นองค์ประกอบ ในสำนวนพระบาลีท่านจึงใช้คำว่า “สมมา” แปลว่า “ถูกต้อง”
ขยายความต่อได้ว่า หมายถึง ถูกเป้าหมาย หรือตรงเป้าหมาย และอยู่กึ่งกลางของเป้าหมาย
ท่านจึงอุปมาเหมือนกับการยิงลูกศรเพื่อให้จุดกึ่งกลางของเป้าหมาย เพราะการยิงลูกศรให้ถูก
กึ่งกลาง หรือตรงเป้าหมายนั้นได้ ก็คือการกระทำที่พอเหมาะพอดีในขณะนั้น ซึ่งต้องอาศัย
องค์ประกอบหลายประการ จึงจะทำให้ลูกศรพุ่งไปสู่จุดกึ่งกลางของเป้าหมายนั้นได้อย่าง
แม่นยำ ดังนั้น ภัยแห่งความเป็นทางสายกลางจึงอยู่ที่ว่า “ยิงให้ตรงเป้า” และให้ลูกจุด
“กึ่งกลาง” ของเป้าหมายนั้นให้ได้ เพราะถ้าหากผิดพลาด หรือยิงเฉไฉออกนอกเป้าหมายไป
ขึ้นตอน หรือกระบวนการดับทุกข์จะไม่เกิดขึ้น เพราะทำไม่ถูกวิธี ดังนั้น ทางใด ๆ ก็ตาม
ถ้าไม่เป็นไปเพื่อความดับทุกข์แล้ว ย่อมไม่อาจถือได้ว่าเป็นทางสายกลาง เพราะตัวมรรควิธี
ซึ่งเป็นระบบแนวความคิด ก็คือเส้นทาง หรือแผนที่ เพื่อนำปัจเจกบุคคลไปสู่ภาคแห่งการ
ปฏิบัติได้ถูกวิธี นั่นคือการปฏิบัติให้เข้าถึงความดับแห่งทุกข์ โดยเข้าถึงกระแสแห่ง
พระนิพพาน จึงเรียกหนทางนี้ว่า ทางสายกลาง หรือมัชฌิมาปฏิปทา

๔.๑.๒ ทางสายกลางในทัศนะของขงจื้อ

คำว่า “ทางสายกลาง” ในคำสอนหลักของขงจื้อ ท่านเพ่งถึงสภาวะของจิตที่ไม่
เอนเอียงไปในด้านใดด้านหนึ่ง ไม่เป็นไปตามอารมณ์และความรู้สึก ทั้งที่เป็นอิฏฐารมณ์และ
อนิฏฐารมณ์ ซึ่งมีลักษณะเหมือนกับว่า มีความไม่ยินดียินร้ายต่ออารมณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น

และในขณะเดียวกันท่านก็เรียกสภาวะจิตที่เกิดขึ้นนี้ว่า “ดำรงอยู่ในท่ามกลาง” และด้วยนัยดังกล่าวนี้ ทางสายกลางของขงจื้อจึงอาจตีความได้ใน ๒ ลักษณะ คือ

๑. สภาวะจิตที่ดั้งเดิมที่ไม่มีอารมณ์ภายนอกกระทบจน ทำให้จิตเสียภาวะปกติไป และภาวะจิตดังกล่าวนี้ บางครั้งท่านจึงเรียกว่า สามัญสำนึก (Common Sense)^{๒๔๕} การตีความเช่นนี้ สอดคล้องกับข้อความที่ปรากฏในคัมภีร์ทางสายกลางที่ว่า “เราอาจเรียกจิตในขณะที่ไม่มีการแสแห่งความยินดี ความโกรธ ความเศร้าโศก ความยินดี ว่า อยู่ในสถานะที่เป็นกลาง”^{๒๕๐}

๒. สภาวะจิตที่ถูกอารมณ์ภายนอกกระทบแล้ว แต่ยังสามารถดำรงภาวะปกติเดิมของตนอยู่ได้ ท่านพึงถึงความสามารถในการดำรงตนได้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เป็นอยู่ ไม่เอนเอียงไปตามสถานการณ์ทั้งในแง่บวก และแง่ลบ การตีความในลักษณะเช่นนี้ สอดคล้องกับความหมายที่ท่านได้อธิบายในตอนต่อมาของคัมภีร์ทางสายกลางที่ว่า “เมื่ออารมณ์ความรู้สึกเหล่านี้มากระทบ ก็ปฏิบัติตนได้เหมาะสมกับสถานการณ์ ภาวะดังกล่าวนี้ อาจเรียกว่าจิตอยู่ในฐานะ (มี) ‘ความกลมกลืน’ ”^{๒๕๑}

จากนัยดังกล่าวนี้ มีข้อสังเกตที่ทำให้มองเห็นถึงความแตกต่างกัน ก็คือ

ทางสายกลางของพระพุทธศาสนา เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ในชั้นโลกุตระ มีเป้าหมายสุดท้ายที่ชัดเจน คือ พระนิพพาน

ทางสายกลางของขงจื้อ เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ในชั้นโลกียะ มีเป้าหมายสุดท้ายที่ชัดเจน คือ การดำรงชีวิตที่เป็นสุขในปัจจุบัน

ทางสายกลางของพระพุทธศาสนา เป็นสิ่งที่ต้องปฏิบัติ ฝึกฝน อบรม ให้เกิดมีหรือทำให้มีขึ้น เช่น การปฏิบัติตนอยู่ในหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ก็จะทำให้ौरิยมรรคมืองค์ ๘ ถึงความบริบูรณ์เต็มที

^{๒๔๕} Leonard Shihlien Hsu, **The Political Philosophy of Confucianism**, (New York : Barnes & Noble Books, 1975), p. 204.

^{๒๕๐} Ibid., p. 200.

^{๒๕๑} James Legge, **The Doctrine of the Mean**, Chinese Classics vol. 1 (Hong Kong University Press, 1960) p.65. [http : www. Chinapage. Com/confucius/classic/english.html](http://www.Chinapage.Com/confucius/classic/english.html). (ดู Chung Yung ch.1, sec.4).

ทางสายกลางของขงจื้อ เป็นสิ่งที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิด เป็นธรรมชาติที่เกิดขึ้นมาพร้อมกับความเป็นมนุษย์ หน้าที่ของมนุษย์จึงต้องรู้จักคุณศัพท์ของธรรมชาติดั้งเดิมก่อน และลงมือปฏิบัติตามหลักทางสายกลางนั้น

ส่วนนัยที่เหมือนกัน ก็คือ

ทางสายกลางของพระพุทธศาสนากับขงจื้อ เป็นระบบควบคุมและตรวจสอบความประพฤติของมนุษย์ และวัดคุณภาพความเป็นมนุษย์ที่ศีลธรรม เพราะการมีศีลธรรมย่อมนำไปสู่ภาคการปฏิบัติในเบื้องต้น คือการรักษาคุณงามความดี แม้ว่าจะไม่ได้บรรลุถึงขั้นโลกุตระธรรมก็ตาม อย่างน้อยก็ทำให้มนุษย์มีความไม่ประมาท ดำรงชีวิตอยู่ในโลกียภูมิได้อย่างมีความสุขตลอดไป

๔.๒ ความเป็นมาของทางสายกลาง

จากการพิจารณาบริบททางสังคม ซึ่งเป็นปัจจัยหลักสำคัญ และเป็นแรงผลักดันที่ส่งเสริมให้เกิดคำสอนแบบทางสายกลางขึ้น ทั้งในส่วนของพระพุทธศาสนา และขงจื้อ เป็นที่น่าสังเกตว่า สภาพทางสังคมในสมัยพุทธกาลกับสมัยขงจื้อมีความเหมือนกันหลายประการ แต่สิ่งที่เห็นชัดเจนที่สุด ก็คือ

ก. สภาพทางสังคมและการเมือง

สังคมในสมัยพุทธกาล กับสังคมในสมัยขงจื้อมีความไม่เป็นระเบียบหลายประการ อาจกล่าวได้ว่า สังคมอยู่ในภาวะวิกฤติ ทั้งนี้มีสาเหตุหลักมาจากการเมือง ไม่ว่าจะเป็นผู้ปกครองมุ่งแสวงหาอำนาจ ผลประโยชน์ การเอารัดเอาเปรียบกัน การแบ่งพรรคแบ่งพวก เป็นต้น ซึ่งสะท้อนให้เห็นความสุดโต่งทางสังคมได้ระดับหนึ่ง

ความสุดโต่งทางสังคมที่เห็นชัดเจนที่สุด และถือเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เกิดปัญหาทางสังคมตามมามากมายก็คือ การถือชนชั้นวรรณะ ซึ่งทำให้เกิดการเอารัดเอาเปรียบกันทางสังคม มีการกดขี่ข่มเหงกัน ทั้งทางร่างกาย และจิตใจ อันเป็นที่มาของความขัดแย้ง และส่งผลกระทบต่อด้านอื่น ๆ ด้วย เช่น เรื่องการพัฒนาคุณภาพชีวิต โดยเฉพาะผู้ที่อยู่ในวรรณะต่ำ ย่อมไม่สามารถยกสถานะ หรือพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนได้เลย เพราะสถานภาพทางสังคมได้กำหนดให้เขาเป็นอย่างนั้นแล้วตั้งแต่เกิด จึงไม่มีสิทธิ์เปลี่ยนแปลงสถานภาพทางสังคมใด ๆ ได้ และด้วยนัยเหตุผลดังกล่าวนี้เอง จึงทำให้พระพุทธเจ้าทรงยก

หลักคำสอนเรื่องทางสายกลางมาใช้ เพราะนอกจากจะทำให้คุณภาพชีวิตดีขึ้นแล้ว ยังเป็นการพัฒนาศักยภาพแห่งความเป็นมนุษย์ให้สมบูรณ์

ในสมัยขงจื้อ แม้เรื่องการแบ่งชนชั้นวรรณะจะไม่ชัดเจนเหมือนกับสมัยในครั้งพุทธกาล แม้ปัจจุบันก็ยังมี การแบ่งชนชั้นวรรณะกันอยู่ แต่บริบทในทางสังคมอื่น ๆ ก็เป็นปัจจัยหลักที่ทำให้สภาพความเป็นไปในทางสังคมมีความละม้ายคล้ายคลึงกับสมัยครั้งพุทธกาลไม่น้อย โดยเฉพาะประเด็นในเรื่องการแบ่งแยกเป็นรัฐเล็กรัฐน้อยซึ่งมีอยู่มากมาย และเป็นสาเหตุหนึ่งที่น่าไปสู่การเบียดเบียนทะเลาะวิวาท หรือการทำสงครามซึ่งกันและกัน จึงส่งผลกระทบต่อความสงบสุขของคนในสังคมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังนั้น ในสมัยขงจื้อ จึงได้เน้นถึงคำสอนในเรื่องศีลธรรม และวิธีปฏิบัติตามหลักแห่งศีลธรรม เพราะการปฏิบัติตามหลักศีลธรรม จึงมีค่าเท่ากับเราได้ปฏิบัติตามหลักทางสายกลาง

ในการปฏิบัติศีลธรรมที่กล่าวถึงนั้น มีนัยปัญหาตามมาก็คือ ขงจื้อสอนอยู่ในระดับใด? ต่อปัญหานี้ ในคัมภีร์ทางสายกลางไม่ได้ระบุไว้ว่าสอนอยู่ในระดับใด ซึ่งผู้วิจัยได้วิเคราะห์จากตำราหลายเล่มของขงจื้อ มีข้อสรุปได้ว่า ขงจื้อสอนอยู่ในระดับจริยธรรมเท่านั้น หรืออาจจะเรียกว่าสอนอยู่ในระดับ “โลกียธรรม” ก็ได้ คือมุ่งเน้นให้ประชาชนมีสันติภาพ รักสันติภาพ และมีความสุขในการดำรงชีวิตตามสมควรแก่ฐานะของตน

ข. ลัทธิ ความเชื่อทางศาสนา และปรัชญา

ประเทศจีนสมัยขงจื้อ มีลัทธิ ความเชื่อทางศาสนา และปรัชญามากมาย จนเกิดคำพูดซึ่งเป็นตัวแทนระบบความคิดในยุคนั้นว่า “ยุคปรัชญาร้อยสำนัก”^{๒๕๒} ในขณะที่อินเดียในสมัยครั้งพุทธกาลก็มี “ลัทธิ ๖๒”^{๒๕๓} สะท้อนให้เห็นถึงความ “หลากหลาย” ทางความเชื่อ นำมาซึ่งความสับสนแก่ประชาชนได้ไม่น้อยและบางครั้งก็ไม่สามารถ “แยกแยะ” ได้ว่า ลัทธิ ความเชื่อใด ถูกหรือผิด และข้อความในพระบาลีต่อไปนี้ จะสนับสนุนคำพูดข้างต้นได้เป็นอย่างดี

^{๒๕๒} ดูรายละเอียดใน ศาสตราจารย์เผิงอิวหลัน. **ปรัชญาจีน**, ส. สุวรรณ แปล. (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พีราบ, ๒๕๔๔), หน้า ๓๖.

^{๒๕๓} ที.สี. (บาลี) ๘/๓๕-๘๘/๓๑-๓๘, ที.สี. (ไทย) ๘/๓๕-๘๘/๓๐-๓๘.

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งมายังเกสปุตตนิคม แสดง ประกาศวาทะของตนเองข่มผู้อื่น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งหลายมีความสงสัยลังเลใจในสมณพราหมณ์เหล่านั้นว่า บรรดาสมณพราหมณ์เหล่านี้ ใครพูดจริง ใครพูดเท็จ”^{๒๕๔}

อนึ่ง นอกจากจะสร้างความสับสนให้แก่ประชาชนแล้ว ในลัทธิ ๖๒ เหล่านี้ ถือว่าเป็นลัทธิที่มีคำสอนในลักษณะสุดโต่งอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นจุดหรือข้อบกพร่องอันสำคัญ ที่ทำให้พระพุทธเจ้าทรงมองเห็น และพยายามหาทางแก้ไขด้วยพระปัญญาอันยิ่งของพระองค์ ซึ่งอย่างน้อยการที่พระองค์ได้ทรงเคยทดลอง และดำเนินตามสายดังกล่าวมาแล้ว ย่อมเป็นที่ประจักษ์ชัด และเป็นพยานอันสำคัญ หรือเป็นเครื่องยืนยันความไม่ถูกต้องในลัทธิ ความเชื่อทั้ง ๖๒ เหล่านี้ เมื่อกล่าวโดยสรุปก็คือ ความสุดโต่งทั้ง ๒ ประการ เป็นสิ่งที่บรรพชิตไม่ควรเสพ

ในทำนองเดียวกัน ในสมัยขงจื้อ ปรัชญาความคิดทางสังคมและการเมือง ก็ตกอยู่ในฐานะ “สุดโต่ง” เช่นเดียวกัน ในบรรดานักปรัชญาแต่ละสำนัก ก็มีวิธีการคิดที่แตกต่างกัน แต่เมื่อนำมาประมวลเข้าและกล่าวโดยสรุป จะทำให้มองเห็นภาพความเป็นสุดโต่งทั้ง ๒ ประการ ได้อย่างชัดเจน คือ

ความสุดโต่งประการแรก เกิดจากสาเหตุคือ แนวความคิดในเรื่องอำนาจทางการเมือง จากนั้นก็พัฒนาไปสู่ความคิดทางปรัชญา ขั้วแรกมีแนวความเห็นที่ว่า รัฐบาลควรมีอำนาจเด็ดขาดในการควบคุม หรือแทรกแซงการบริหารราชการแผ่นดิน ซึ่งแนวคิดดังกล่าวได้รับการพัฒนาไปสู่ความเป็นสุดโต่ง ประการที่สอง กล่าวคือ เป็นแนวความคิดที่เน้นถึงวิถีปฏิบัติ โดยการใช้อำนาจทางการเมืองการปกครอง ได้แก่ การมีกฎหมายหรือข้อบังคับต่าง ๆ เข้าไปจัดการกับสังคมอย่างเคร่งครัด แต่ในตรงกันข้าม กลุ่มคนกลุ่มหนึ่งกลับมองเห็นว่า การทำเช่นนั้นไม่ได้ช่วยให้อะไรดีขึ้นมาเลย มีแต่จะทำให้สภาพจิตใจของบุคคลตกต่ำลงไปทุกวัน ยังมีกฎหมาย หรือระเบียบข้อบังคับมากเท่าไร ก็ยังเป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นถึงความเสื่อมของคนมากเท่านั้น กลุ่มแรกเน้นหนักในเรื่องการจัดระเบียบสังคม เน้นการควบคุมสังคม เพื่อให้สังคมอยู่อย่างจำกัด กลุ่มที่สองเน้นเรื่องสิทธิเสรีภาพส่วนบุคคล และสุดท้ายก็พัฒนาไปสู่ความไม่แยแส ไม่นำพาสังคม ซึ่งในทัศนะของขงจื้อแล้ว ถือเป็นเรื่องอันตรายอย่างยิ่ง

^{๒๕๔} อง.ตัก.(บาลี) ๒๐/๖๖/๑๘๔, อง.ตัก.(ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๖.

แนวการสอนเรื่องทางสายกลางจึงช่วยสะท้อนให้เห็นภาพ และความพยายามในการประสาน
ความสุดโต่งดังกล่าว

๔.๓ สาระสำคัญของทางสายกลาง

เพื่อความชัดเจนในการเปรียบเทียบสาระสำคัญของทางสายกลางในพระพุทธศาสนา
กับทางสายกลางในหลักคำสอนของขงจื๊อ ผู้วิจัยขอสรุปในประเด็นสำคัญ ๆ ดังต่อไปนี้

ก. องค์ประกอบของทางสายกลาง

จากที่กล่าวมาแล้ว ทางสายกลางของพระพุทธศาสนาจะมีองค์ประกอบหลัก
ที่สำคัญอยู่ ๘ ประการ ซึ่งได้แก่ สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) ๑ สัมมาสังกัปปะ (ความดำริ
ชอบ) ๑ สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) ๑ สัมมากัมมันตะ (การงานชอบ) ๑ สัมมาอาชีวะ (เลี้ยง
ชีวิตชอบ) ๑ สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) ๑ สัมมาสติ (ระลึกชอบ) ๑ สัมมาสมาธิ (ตั้งใจ
มั่นชอบ) ๑

ในองค์ประกอบหลักทั้ง ๘ ประการนี้ แต่ละองค์ของอริยมรรค ก็จะมี
องค์ประกอบย่อยที่ช่วยชี้แนวทางแห่งการปฏิบัติต่อไปอีก เช่น เมื่อกล่าวถึงสัมมาทิฐิ ท่าน
ก็แสดงหลักธรรมที่เป็นปัจจัยให้เกิดสัมมาทิฐิ ยกตัวอย่างเช่น ปรโตโมสะ อันได้แก่
การศึกษาหาความรู้จากแหล่งความรู้ภายนอก และโยนิโสมนสิการ ได้แก่ความรู้จักคิด
ตรึกตรอง พิจารณาเหตุ และพิจารณาผล เพื่อจะได้มองเห็นอย่างถูกต้อง ถูกวิธี และตรงกับ
ความเป็นจริงมากที่สุด หรือเมื่อกล่าวถึงสัมมาวายามะ ท่านก็แสดงแนวทางปฏิบัติดีกว่า
คำว่า “พยายามชอบ” นั้น หมายถึงความพยายามตามหลักปธาน คือความเพียร ๔ ประการ
ได้แก่ ๑) สังวร ปธาน ๒) ปหานปธาน ๓) ภาวนापธาน และ ๔) อนุรักษนาปธาน
ซึ่งครอบคลุมหลักปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับการแบ่งประเภทธรรมในส่วนที่เป็นกุศล และอกุศล
ได้เป็นอย่างดี กล่าวคือ ถ้าเป็นส่วนที่เป็นอกุศลธรรม คือธรรมฝ่ายชั่ว ท่านก็สอนให้
๑) สังวร คือเพียรระมัดระวังไม่พลั้ง หรือผลอทำเข้า ๒) ปหาน คือถ้าพลั้ง หรือผลอทำไป
แล้ว ก็ให้รู้จักละปรับปรุงแก้ไขตัวให้ดีขึ้น หรือถ้าเป็นส่วนที่เป็นกุศลธรรม คือธรรมฝ่ายดี
ท่านก็สอนให้ ๑) ภาวนา คือสร้าง หรือทำให้มี ทำให้เกิดขึ้นในสันดานของตน ๒) อนุรักษ
คือการรักษาความดีงามที่เคยทำแล้ว ให้คงอยู่ หรือให้ดำรงอยู่ในจิตใจของตนสืบต่อไป

ดังนั้น อริยมรรคมีองค์ ๘ แต่ละองค์ประกอบของทางสายกลาง จึงมีความชัดเจน และที่สำคัญยังมีองค์ประกอบย่อยที่แสดงให้เห็นถึงแนวทางการปฏิบัติเพื่อนำไปสู่จุดมุ่งหมาย หรือเป้าหมายที่ต้องการได้ นั่นก็คือความดับทุกข์ และมี “ความถูกต้อง”^{๒๕๕} เป็นแกนหลัก ทางสายกลางในพระพุทธศาสนาจึงมีลักษณะเป็นองค์มรรค ซึ่งแต่ละองค์มรรคจะเป็นเหตุและเป็นผลของกัน คอยสนับสนุนกัน เพื่อให้ไปสู่จุดหมายได้อย่างปลอดภัย

ส่วนทางสายกลางของขงจื้อ จะมีความแตกต่างจากพระพุทธศาสนา กล่าวคือ ไม่มีการจำแนกองค์ประกอบ แต่ขงจื้อมักกล่าวถึงสภาวะรวม ๆ ของจิตที่ดำรงอยู่โดยไม่ถูกอำนาจของอารมณ์ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่วมาครอบงำ ทำให้เสียความสมดุลไป ซึ่งเรียกว่า ทางสายกลาง ในคัมภีร์ทางสายกลางจึงเริ่มต้นด้วยการอธิบายถึงสภาวะจิตที่เป็นกลางว่า หมายถึงสภาวะที่จิตไม่กำเริบเมื่ออารมณ์และความรู้สึกทุกอย่าง ไม่ว่าจะมีความยินดี ความยินร้าย ความเศร้าโศกเสียใจ หรือความร่าเริงยินดี เป็นต้น ครอบงำ^{๒๕๖} และอธิบายต่อไปอีกว่า “เราอาจเรียกจิตในขณะที่ไม่มีการแสวงหาความยินดี ความโกรธ ความเศร้าโศก ความยินดีว่า อยู่ในสถานะที่เป็นกลาง”^{๒๕๗} หัวใจของทางสายกลางของขงจื้อจึงอยู่ที่การรักษาจิตให้เกิดความ “สมดุล” คือ ไม่ยอมให้เอนเอียงไปในอารมณ์ทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว ทำให้มองดูเหมือนว่า หนัแห่งทางสายกลางของขงจื้อคำนึงถึงภาวะที่เป็น “ผล” มากกว่าที่จะเป็น “เหตุ” หรือเป็น “มรรค” เหมือนกับทางสายกลางในพระพุทธศาสนา

ข. การจำแนกระดับองค์ประกอบ

ทางสายกลางในพระพุทธศาสนา มีการจำแนกประเภทองค์ประกอบของอริยมรรคเป็น ๒ ระดับ คือ ระดับโลกียธรรมและระดับที่เป็นโลกุตระธรรม แม้ในการจำแนกประเภทนี้ ในพระบาลีจะไม่ได้กล่าวรายละเอียดให้ครบองค์ประกอบทั้ง ๘ ประการ แต่เราก็สามารถตีความได้ว่า ทางสายกลาง หรืออริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ มีทั้งส่วนที่เป็นโลกียธรรมและส่วนที่เป็นโลกุตระธรรม

^{๒๕๕} ผู้วิจัยแปลมาจากภาษาบาลีจากคำว่า “สัมมะ หรือ สัมมา”

^{๒๕๖} Leonard Shihlien Hsu, *The Political Philosophy of Confucianism*, p.199.

^{๒๕๗} *Ibid.*, p. 200.

องค์อริยมรรคแห่งทางสายกลาง ซึ่งในพระบาลีได้จำแนก หรือแบ่งประเภทไว้ เป็น ๒ ระดับ คือ ระดับโลกิยธรรม และระดับโลกุตระธรรม โดยระบุชัดเจนลงไปได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ ซึ่งถ้ามอง จากกรอบของหลักไตรสิกขา ๓ คือ สีลสิกขา สมาธิสิกขา และปัญญาสิกขา องค์แห่งทาง สายกลางทั้ง ๕ ประการนี้ อยู่ในส่วนที่เป็น สีลสิกขาและปัญญาสิกขา ส่วนองค์แห่งมรรค ที่ไม่ได้ระบุลงไปอย่างชัดเจนว่าเป็นโลกิยธรรม หรือเป็นโลกุตระธรรม ได้แก่ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ

ส่วนทางสายกลางของขงจื้อ หากพิจารณาจากคัมภีร์ทางสายกลางเป็นหลักแล้ว ผู้วิจัยไม่พบข้อความใดเลยที่แสดงให้เห็นถึงการแบ่งทางสายกลางออกเป็น โลกิยธรรมและ โลกุตระธรรมเหมือนกับที่พบในหลักทางสายกลางของพระพุทธศาสนา และคำอธิบายที่ ปรากฏในบทที่ ๑ ซึ่งผู้วิจัยได้กล่าวถึงทางสายกลางของขงจื้อ โดยจำแนกเป็น ๒ ระดับ คือ ระดับที่เป็นจริยธรรม (moral sphere) และระดับที่เหนือจริยธรรมที่เรียกว่า อุตระภาวะ (transcendent sphere)^{๒๕๘} ซึ่งเป็นเรื่องของการตีความกันไปเองของพระอาจารย์รุ่นต่อ ๆ มา แม้จะถือเอาความหมายเชิงเปรียบเทียบได้ว่า ในระดับ “จริยธรรม” นั้น เทียบได้กับระดับ “โลกิยธรรม” ส่วนในระดับ “อุตระภาวะ” เทียบได้กับระดับ “โลกุตระธรรม” แต่เมื่อไป พิจารณาในรายละเอียดแล้ว โลกุตระธรรมที่ใช้ในภาษาของพระพุทธศาสนา กับอุตระภาวะ ที่ผู้ตีความใช้ เมื่อระบุถึงทางสายกลางของขงจื้อ มีความแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด

ทางสายกลางระดับอุตระภาวะที่กล่าวถึงในคำสอนของขงจื้อ เป็นระดับความ เข้าใจถึงกฎแห่งจักรวาลโดยภาพรวม ซึ่งกฎดังกล่าวนี้เรียกว่า “ทางสายกลาง” เพราะทาง สายกลาง เป็นกฎสากลที่มีอยู่แล้วโดยธรรมชาติ สากลจักรวาลดำรงอยู่ได้โดยไม่สับสน หรือ เกิดโกลาหล ก็เพราะดำเนินไปตามกฎดังกล่าวนี้ และผู้ที่รู้แจ้งในกฎดังกล่าวย่อมได้ชื่อว่า เข้าใจทางสายกลางในระดับอุตระภาวะ

ดังที่กล่าวแล้ว ทางสายกลางของขงจื้อ เป็นสถานะที่มีอยู่แล้วในธรรมชาติ ทั้งหมด ในคัมภีร์ทางสายกลางจึงเรียกว่าเป็นสิ่งที่ “ฟ้าประทาน”^{๒๕๙} มาให้ ดังนั้นนัยแห่งทาง สายกลางของขงจื้อจึงมีอยู่ ๒ ระดับ คือระดับที่เป็นระเบียบ หรือกฎสากล ครอบคลุมความ

^{๒๕๘} ดูคำอธิบายเรื่องนี้ในบทที่ ๑ หน้า ๑๕.

^{๒๕๙} Chung Yung, ch. I : 1

เป็นไปของจักรวาลทั้งมวลกับระดับของสังคม ซึ่งเกี่ยวข้องกับมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตาย แต่ไม่
ว่าจะเป็นระดับสากล หรือระดับสังคม สาระสำคัญของทางสายกลางจึงมีความหมายใน
ทำนองว่า “ฟ้าประทาน” มาให้ เพราะในจักรวาลก็มีทางสายกลาง ในสังคมก็มีทางสายกลาง
และในตัวมนุษย์ทุกคนก็มีทางสายกลางเช่นเดียวกัน ทางสายกลางจึงเป็นธรรมชาติที่
“ติดตัว” มา และมีอยู่แล้วในธรรมชาติทั้งปวง

ส่วนทางสายกลางในคำสอนของพระพุทธศาสนา ไม่ใช่เป็นธรรมชาติที่ “ฟ้า
ประทาน” มาให้ ทั้งไม่ใช่เป็นสิ่งที่อยู่ในลักษณะ “ติดตัว” มาแล้วตั้งแต่เกิด ทางสายกลาง
ของพระพุทธศาสนาเป็นอริยมรรค คือเป็นวิธีการฝึกฝน ขัดเกลาตนเอง ตามแนวทางซึ่งมี
องค์ประกอบที่ถูกต้อง ๘ ประการ รวมเรียกว่า ศีล สมาธิ และปัญญา และทางสายกลางของ
พระพุทธศาสนาที่ไม่ได้มีอยู่ในฐานะเป็นจุดหมายในตัวเอง แต่มีอยู่เพื่อการปฏิบัติเพื่อก้าว
ไปสู่จุดมุ่งหมายอื่น ซึ่งได้แก่พระนิพพาน อันเป็นสภาวะที่ปราศจากกิเลสทั้งปวง

ค. สถานะของทางสายกลาง

ทางสายกลางของขงจื้อพิจารณาได้จากกรอบ ๒ ประการ คือ ๑) กรอบภายใน
ได้แก่ สภาวะจิต ๒) กรอบภายนอก ได้แก่พฤติกรรมที่แสดงออก

กรอบภายใน วัดได้จากการที่จิตสามารถดำรงอยู่ในสภาวะที่ไม่เอนเอียงไปด้าน
ใดด้านหนึ่ง คือไม่เอนเอียงไปในอารมณ์ หรือกิเลสที่เข้ามากระทบ ในคัมภีร์ทางสายกลาง
ไม่ได้ระบุถึงการละกิเลส จึงทำให้ตีความได้ว่า จิตอาจจะประกอบ หรือยังมีกิเลสอยู่ก็ได้
เพียงแต่ว่ากิเลสเหล่านั้นไม่สามารถมามีอิทธิพลเหนือจิตได้ เพราะจิตสามารถควบคุม หรือ
ข่มกิเลสไม่ให้กำเริบขึ้น เพราะข้อความในคัมภีร์ทางสายกลางระบุไว้แต่เพียงว่า “เราอาจ
เรียกจิตในขณะที่ไม่มีการแสแห่งความยินดี ความโกรธ ความเศร้า โศก ความยินดี ว่า อยู่ใน
สถานะที่เป็นกลาง”^{๒๖๐} เป็นจิตที่ปราศจากอารมณ์รบกวน หรือมีอารมณ์รบกวนก็ไม่คิด
หรือปรุงแต่งในลักษณะใดลักษณะหนึ่งที่ทำให้จิตเสียคุณภาพ หรือสูญเสียความเป็นกลางไป

กรอบภายนอก วัดได้จากพฤติกรรมที่แสดงออกมามีภายนอก จะต้องไม่เอนเอียง
ทั้งในแง่บวกและแง่ลบ คือสามารถปฏิบัติตนได้อย่างสอดคล้องกับสถานการณ์ โดยไม่
สูญเสียความเป็นกลาง แม้สภาวะจิตจะตกอยู่ในฐานะถูกรบกวนจากกิเลส หรืออารมณ์

^{๒๖๐} Chung Yung, ch. I sec.1.

ภายนอกที่เข้ามากระทบก็ตาม ความเป็นกลางในเชิงพฤติกรรมดังกล่าวนี้ ขงจื้อเรียกว่า “ความกลมกลืน”^{๒๖๑}

อย่างไรก็ตาม ความกลมกลืนดังกล่าวนี้ เมื่อพิจารณาจากข้อความที่ปรากฏใน คัมภีร์ทางสายกลางต่อไปนี้ ก็ยังมีความหมายคลุมเครือ ซึ่งชวนให้ตีความหมายเป็นอย่างอื่น เพราะมีนัยตรงกันข้ามกับทางสายกลางที่กล่าวถึง คือ

คนดีจะต้องปฏิบัติตนตามสถานการณ์ที่เขาเป็นอยู่ และต้องไม่ปรารถนาสิ่งภายนอกสถานการณ์นั้น ถ้าหากว่าเขาบังคับและเป็นผู้มีเกียรติ ก็จะวางตนแบบคนบังคับและมีเกียรติ ถ้าหากว่าเขายากจนและต่ำต้อย ก็จะวางตนเป็นคนยากจนและต่ำต้อย ถ้าหากว่าเขาอยู่ในหมู่คนป่าเถื่อน ก็จะทำอย่างที่คนป่าเถื่อนทำกัน ถ้าหากว่าเขาตกอยู่ในความลำบาก ก็จะปฏิบัติเช่นเดียวกับผู้ที่ตกอยู่ในความลำบาก ไม่มีสถานการณ์ใด ๆ ที่คนดีเข้าไปสู่แล้วเขาจะไม่เป็นตัวของเขาเอง^{๒๖๒}

อธิบายความว่า คนดีแม้จะอยู่ในสถานการณ์ใด ๆ ก็ตาม ก็สามารถที่จะปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ หรือปฏิบัติตนให้เข้ากับสถานะต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้อย่างเหมาะสมกลมกลืน และมีความเป็นตัวของตัวเอง ปฏิบัติในสิ่งที่เป็นจริง รู้แจ้งในความจริงที่เกิดขึ้น และที่สำคัญยอมรับความเป็นจริงที่เกิดขึ้นได้อย่างไม่ท้อถอย

ส่วนทางสายกลางของพระพุทธศาสนาไม่ได้วัดกันที่จิต หรือพฤติกรรมที่แสดงออกในลักษณะเป็นกลาง คือไม่เอนเอียงไปทางด้านใดด้านหนึ่ง แต่ทางสายกลางของพระพุทธศาสนา หากพิจารณาจากเนื้อหาในภาพรวมแล้ว เราสามารถวัดความเป็นทางสายกลางได้จากจุดยืนทั้ง ๒ ประการ คือ

๑. ความถูกต้อง ซึ่งภาษาที่ปรากฏองค์อริยมรรคแห่งทางสายกลางแต่ละข้อ ๆ ทั้ง ๘ ประการ ท่านใช้คำว่า “สัมมา” เมื่อกล่าวโดยย่อเป็นความถูกต้องทั้งในแง่ศีล สมาธิ และปัญญา ความถูกต้องทั้ง ๘ ประการนี้เรียกว่า ทางสายกลาง

^{๒๖๑} Chung Yung, ch. I : 1.

^{๒๖๒} Chung Yung, ch. XIV. ตำนวนแปลของจางนังค์ ทองประเสริฐ, ป่อเกิดลัทธิประเพณีจีน

๒. ความถูกต้องดังกล่าวข้างต้นนี้ มุ่ง “ตรง” ต่อพระนิพพาน คือความดับทุกข์ โดยสิ้นเชิงเพียงประการเดียว ดังนั้นหากจะมีพฤติกรรมใด ๆ ก็ตาม ที่ถึงแม้จะแสดงออกถึงความถูกต้อง และมีความเป็นกลาง แต่ถ้าพฤติกรรมนั้น ๆ “ขวาง” หรือ “ไม่ตรง” ต่อพระนิพพาน หรือไม่เป็นไปเพื่อความดับทุกข์แล้ว พฤติกรรมดังกล่าวนั้นก็ไม้อาจถือได้ว่าเป็นทางสายกลาง

กล่าวโดยสรุป ทางสายกลางของขงจื้อเน้นที่คุณภาพของจิต และพฤติกรรมที่แสดงออกมาได้อย่างเหมาะสมต่อสถานการณ์ ขณะที่ทางสายกลางของพระพุทธศาสนา เน้นที่วิธีการและเป้าหมาย วิธีการที่ถูกต้อง จะนำไปสู่เป้าหมายที่ถูกต้อง ทั้งวิธีการและเป้าหมายดังกล่าวนี้ ได้ถูกกำหนดไว้อย่างชัดเจนแล้ว

๔.๔ คุณค่าของทางสายกลาง

ทางสายกลางเป็นทางสายเอก เป็นทางสายเดียวที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้น ไม่มีทางอื่นนอกจากนี้ เป็นทางที่พระองค์ทรงค้นพบในขณะที่ได้บำเพ็ญทุกกรกิริยาอันเป็นทางสุดโต่ง ซึ่งสมณพราหมณ์ในอดีตได้ยึดถือปฏิบัติกัน ทางสายกลางจึงเป็น “ทางอื่น” นอกเหนือไปจากทางที่สมณพราหมณ์ร่วมสมัยพระองค์ได้เดินกัน ดังนัยแห่งพระดำริที่ว่า

เราก็ไม่ได้บรรลุญาณทัศนะอันวิเศษของพระอริยะอย่างสามารถ ยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ ด้วยทุกกรกิริยาอันเผ็ดร้อนนี้ จะพึงมี “ทางอื่น” เพื่อความตรัสรู้กระมังหนอ เรามีความคิดเห็นว่า เราจำได้อยู่ในงานของท้าวสาकยะผู้พระบิดา เรานั่งอยู่ที่ร่มไม้หว่า มีเงาอันเย็น สงัดจากกาม สงัดจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน อันมิวิตกวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิด ทางนี้กระมังหนอ จะพึงเป็นทางเพื่อความตรัสรู้ เราได้มีวิญญาณอันแล่นไปตามสติว่า ทางนี้แหละเป็นทางเพื่อความตรัสรู้^{๒๖๓}

ในการประกาศสมณธรรมครั้งแรก หรือการประกาศศาสนาครั้งแรก ทรงแสดงธรรมจักกัปปวัตตนสูตร แก่พระอัญญาโกณฑัญญะจนได้ดวงตาเห็นธรรม และเมื่อโกณฑัญญะทูลขออนุญาตอุปสมบท พระองค์ก็ทรงประทานการอุปสมบทด้วยพระดำรัสว่า “เธอจงเป็น

^{๒๖๓} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๓๕/๓๑๓, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๓๕/๔๐๕.

ภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อกระทำที่สุดแห่งทุกข์ โดยชอบ”^{๒๖๔} ซึ่งพรหมจรรย์ในเวลาที่ทรงกล่าวถึงนี้ ก็คือทางสายกลาง หรืออริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เอง^{๒๖๕} ทางสายกลางกับคำว่า “พรหมจรรย์” จึงมีความหมายอย่างเดียวกัน เพราะพระองค์ทรงเรียกประมวลคำสอนของพระองค์ทั้งหมดด้วยคำว่า “พรหมจรรย์” การสอนให้สาวกประพฤติพรหมจรรย์ก็คือการสอนให้ดำเนินตามหลักทางสายกลางนั่นเอง

และถึงแม้ว่าทางสายกลางของพระพุทธศาสนา จะเป็นประมวลสรุปแนวคำสอนเชิงปฏิบัติเพื่อนำไปสู่ผลของการปฏิบัติ คือ “ปฏิเวธธรรม” ซึ่งมุ่งตรงต่อพระนิพพานโดยตรง อันเป็นเป้าหมายสูงสุดก็ตาม แต่เมื่อผู้ปฏิบัติยังไม่ถึง หรือยังไม่บรรลุจุดมุ่งหมายสูงสุดแห่งทางสายกลางนั้น ก็จะได้รับสิ่งเกื้อกูลในประโยชน์เบื้องต้น คือความสุขในระดับโลกียธรรม ดังนั้น จึงประมวลคุณค่าทางจริยธรรมของทางสายกลางได้ว่า มีนัยอยู่ที่เกื้อกูลทั้งประโยชน์ในขั้นโลกียธรรมและโลกุตรธรรม ดังนี้

ประโยชน์ในขั้นโลกียธรรม องค์แห่งสัมมาทิฐิ มุ่งเน้นให้ผู้ปฏิบัติ ได้ดำเนินชีวิตตามหลักทางสายกลาง คือ มีสัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) ตามทำนองคลองธรรม เห็นว่าทำดี ได้ดี ทำชั่ว ได้ชั่ว เป็นต้น การเห็นในลักษณะเช่นนี้ จึงเท่ากับว่า บุคคลนั้นเป็นผู้มี “ศีล” และมี “ธรรม” เป็นเครื่องอยู่อาศัย ซึ่งก็ถูกต้องตรงตามหลักการของพระพุทธศาสนาที่กล่าวว่า บุคคลที่รักษาศีล เป็นบุคคลที่รักษาคุณงามความดีให้กับตนเองและสังคมโดยรวม เพราะการรักษาศีลจะทำให้การดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างมีความสุข ปราศจากความทุกข์ และความเดือดร้อนต่าง ๆ ซึ่งนัยดังกล่าวนี้ เห็นผลได้ในปัจจุบัน เพราะเป็นทางแห่งความสุขจริง ๆ ส่วนในอนาคตกาลนั้น มีพระพุทธพจน์ตรัสรับรองไว้ว่า

“เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้สัตว์ หลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์เหมือนสัมมาทิฐิ เหล่าสัตว์ที่ประกอบด้วยสัมมาทิฐิหลังจากตายแล้วย่อมไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์”^{๒๖๖} และ

“ผู้เป็นสัมมาทิฐิพึงห

^{๒๖๔} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๘/๑๖, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๘/๑๕.

^{๒๖๕} ต.ม. (บาลี) ๑๕/๒๐/๑๓-๑๔, ต.ม. (ไทย) ๑๕/๒๐/๒๓.

^{๒๖๖} อญ.เอกก. (บาลี) ๒๐/๓๐๕/๓๓, อญ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๓๐๕/๓๕.

^{๒๖๗} อญ.ทุก. (บาลี) ๒๐/๒๕/๖๐, อญ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๒๕/๗๕.

ประโยชน์ในชั้นโลกุตรธรรม องค์แห่งสัมมาทิฐิ มุ่งเน้นผู้ปฏิบัติให้มีความเห็นถูกต้องตามความเป็นจริง และรู้เท่าทันสภาวะของความเป็นจริงที่เกิดขึ้น โดยอาศัยกระบวนการของศีล สมาธิ และปัญญา ในการฝึกฝน อบรม เพื่อขัดเกลากิเลสที่นอนเนื่องในสันดาน จนเกิดปัญญาญาณอันแก่กล้า สามารถประหารอัสวกิเลสได้โดยสิ้นเชิง พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป นั่นคือการเข้าถึงเป้าหมายสูงสุดของทางสายกลางโดยบริบูรณ์อย่างแท้จริง

แต่อย่างไรก็ตาม ในพระบาลีมีข้อความหลายแห่งเป็นพระพุทธรพจน์โดยตรง ซึ่งตรัสถึงทางสายกลาง และพระดำรัสเหล่านั้น สามารถตีความได้ว่า มีความครอบคลุมทั้งในแง่ของความเป็นโลกียธรรม และในแง่ของความเป็นโลกุตรธรรม เช่น “อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แล ๑. สัมมาทิฐิ ฯลฯ ๘. สัมมาสมาธิ นี้ เป็นธรรมเครื่องรองรับจิต อุปมาว่าหม้อที่มีเครื่องรองรับ กลิ้งไปได้ยาก ที่ไม่มีเครื่องรองรับ กลิ้งไปได้ง่าย แม้จันใด จิตก็จันนั้น ที่มีเครื่องรองรับ (ศีล) กลับกลอกได้ยาก ที่ไม่มีเครื่องรองรับ (ไม่มีศีล) กลับกลอกได้ง่าย”^{๒๖๘} “จะมีแต่ศาสนาของศาสดาผู้มีอริยมรรคมีองค์ ๘ เท่านั้นที่มีพระอรหันต์ ส่วนลัทธิศาสนา หรือสมณะหมู่ใดที่ว่างจากอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมว่างจากพระอรหันต์ด้วย”^{๒๖๙} และ “ทางสายกลางอันประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ จัดอยู่ในประเภทกรรมทั้งไม่ดำและไม่ขาว มีวิบากทั้งไม่ดำและไม่ขาว คือเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม”^{๒๗๐} ดังนั้น เมื่อ “ตนเองเป็นสัมมาทิฐิ และชักชวนผู้อื่นให้เป็นสัมมาทิฐิ เป็นผู้พอใจความเป็นสัมมาทิฐิ บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรม ๓ ประการนี้แล ย่อมดำรงอยู่ในสวรรค์เหมือน ได้รับอัญเชิญไปประดิษฐานไว้”^{๒๗๑} “เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้สัตว์หลังจากตายแล้วไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์เหมือนสัมมาทิฐิ เหล่าสัตว์ที่ประกอบด้วยสัมมาทิฐิ หลังจากตายแล้วย่อมไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์”^{๒๗๒}

^{๒๖๘} ตี.ม. (บาลี) ๑๕/๒๓/๑๖, ตี.ม. (ไทย) ๑๕/๒๓/๒๘.

^{๒๖๙} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๔/๑๓๒-๑๓๓, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๔/๑๖๒.

^{๒๗๐} อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๒๓๗/๒๖๔, อัง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๒๓๗/๓๕๓

^{๒๗๑} อัง.ติก. (บาลี) ๒๐/๑๘๓/๒๕๒, อัง.ติก.(ไทย) ๒๐/๑๘๓/๔๐๘.

^{๒๗๒} อัง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๓๐๕/๓๓, อัง.เอกก.(ไทย) ๒๐/๓๐๕/๓๕.

ส่วนคุณค่าเชิงจริยธรรมเกี่ยวกับคำสอนทางสายกลางของขงจื้อ ถ้าพิจารณาจาก คัมภีร์ทางสายกลางล้วน ๆ โดยไม่อิงอาศัยการตีความ หรือคำอธิบายของพระอาจารย์ รุ่นต่อ ๆ มา เห็นได้อย่างชัดเจนว่า ทางสายกลางของขงจื้อมุ่งประโยชน์สุขทางสังคมเป็นหลัก โดยเฉพาะเรื่องที่เป็นปัญหาร่วมสมัยในขณะนั้น ก็คือปัญหาด้านการเมืองและการปกครอง และแนวคำสอนเรื่องทางสายกลางของขงจื้อ จึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะกล่าวถึงเรื่องการเมือง หรือบุคคลที่ดำรงตำแหน่งทางการเมือง เช่น ขงจื้อกล่าวถึงกษัตริย์ชุน ว่าทรงเป็นแบบอย่าง ในการปฏิบัติตนตามแนวทางสายกลาง^{๒๗๓} ยิ่งเมื่อพิจารณาตั้งแต่บทที่ ๑๒ ตอนที่ ๒ เป็นต้นไป ก็ยังกล่าวถึงเรื่องสังคม ครอบครัว และการเมืองการปกครองเกือบทั้งหมด ซึ่งประเด็น นี้ทำให้มองเห็นความแตกต่างจากแนวคำสอนเรื่องทางสายกลางของพระพุทธศาสนา ได้อย่างชัดเจน ที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะว่าขงจื้อมุ่งสร้าง “กษัตริย์” ที่เป็น “นักปราชญ์” เพื่อ เข้ามาแก้ไขปัญหามันเมือง และกษัตริย์เอี้ยว, ชุน จึงมักถูกยกเป็นแบบอย่างในฐานะเป็น บุคคลในอุดมคติของขงจื้อ

อนึ่ง เมื่อพิจารณาถึงบุคคลในอุดมคติสูงสุดที่เรียกว่า อริยปราชญ์ หรือเซ็งเหิน ในเชิงพฤติกรรมที่แสดงออกในฐานะที่เป็นบุคคลที่ได้พัฒนาตนเองตามหลักทางสายกลาง ถึงขั้นสูงสุดแล้ว ก็ยังทำให้เกิดข้อสงสัยในเชิงเปรียบเทียบว่า “อริยปราชญ์” หรือ “เซ็งเหิน” จะเทียบเคียงกันได้กับความ เป็น “อริยบุคคล” ในพระพุทธศาสนา ได้หรือไม่ เพราะ อริยบุคคลในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะพระอรหันต์ ถือว่าเป็นผู้หมดกิเลสแล้วโดยสิ้นเชิง แต่เซ็งเหินขาดหลักฐานสนับสนุนที่จะให้เกิดความเชื่อเช่นนั้น หรือบางครั้งก็มีหลักฐาน เพียงพอที่จะให้เชื่อในที่บางแห่ง แต่ก็ถูกหักล้างด้วยคำพูดของขงจื้อซึ่งมักกล่าวถึงในที่อื่น ๆ จึงทำให้ไม่กล้าที่จะตัดสินใจในฐานะของอริยปราชญ์ หรือเซ็งเหิน ว่ามีฐานะเพียงใด และด้วยนัยแห่งปัญหานี้ จึงขอให้พิจารณาข้อความดังต่อไปนี้ เพื่อเปรียบเทียบตามแนว เหตุผลที่ผู้วิจัยได้อ้างถึง

“อริยปราชญ์คำนึงถึงคุณธรรม ปุถุชนคำนึงถึงความสะดวกสบาย
อริยปราชญ์คำนึงถึงข้อกำหนดกฎหมาย ขณะที่ปุถุชนคำนึงถึงแต่ทางที่
จะทำให้ตนได้รับผลประโยชน์”^{๒๗๔}

^{๒๗๓} Chung Yung, ch.6

^{๒๗๔} The Analects, Book IV : XI.

“อริยปราชญ์ ต้องเรียนรู้สรรพสิ่งอย่างทั่วถึง และต้องควบคุมตนเองให้อยู่ในกฎเกณฑ์แห่งจาริตประเพณี โดยวิธีนี้ จึงจะทำให้ไม่ล่วงละเมิดสิ่งที่ถูกต้อง”^{๒๗๕} “อริยปราชญ์มีความอímเอมเปรมใจและสงบเยือกเย็น ส่วนปุถุชนนั้นมักเต็มไปด้วยความฟุ้งซ่าน”^{๒๗๖} “อริยปราชญ์พิจารณาถึงความถูกต้องเป็นที่ตั้งในทุก ๆ สิ่ง ยืนหยัดในหลักจาริตประเพณี ตั้งอยู่ในมนุษยธรรม ยึดหลักความจริงใจอย่างแท้จริง นี่แหละเรียกจึงจะเรียกว่าอริยปราชญ์อย่างแท้จริง”^{๒๗๗}

ในคำถามของจ้อกั้ง ซึ่งกล่าวว่า “อริยปราชญ์มีความเกลียดชังด้วยหรือ?” ขงจื้อตอบว่า “มี” เกลียดชังคนที่ชอบพูดชอบเผยแพร่แต่ความเลวของผู้อื่น เกลียดชังคนที่อยู่ได้บังคับบัญชาที่ชอบนิทาว่าร้ายผู้บังคับบัญชา เกลียดชังผู้ที่อาศัยอำนาจแสดงความกล้าหาญแต่ไม่มีจริยธรรม เกลียดชังคนที่กล้าตัดสินใจแต่คือร้อน อนุรักษ์ ไม่ยอมเปลี่ยนแปลง”^{๒๗๘}

สรุปความว่า อริยปราชญ์ตามนัยแห่งพระพุทธศาสนากับของขงจื้อ มีความแตกต่างกันอย่างมาก เพราะโดยหลักปฏิบัติแล้ว อริยปราชญ์ของพระพุทธศาสนาเป็นบุคคลที่ละจากกิเลสได้ในบางส่วน เช่น พระอริยบุคคลเบื้องต้น (พระโสดาบัน) หรือทำให้อาสวะกิเลสหมดสิ้นไป ซึ่งเรียกว่า พระอรหันต์ เพราะเป็นผู้ไกลจากกิเลสโดยสิ้นเชิง

ในส่วน of ขงจื้อ โดยหลักปฏิบัติแล้ว อริยปราชญ์ เป็นได้แค่เพียงผู้ทรงภูมิความรู้ในหมู่ของนักปราชญ์เท่านั้น ยึดถือหลักคุณธรรมเป็นใหญ่ ไม่ละเมิดในสิ่งที่ห้ามและไม่ทำในสิ่งที่ขัดต่อศีลธรรม

^{๒๗๕} The Analects, Book VI : xxv.

^{๒๗๖} The Analects, Book VII : XXXVI.

^{๒๗๗} The Analects, Book xv : XVII. (ดูสำนวนแปลของ ประชา ศิลป์ชัย, คัมภีร์หลุนหวิ, หน้า ๒๑๐ เทียบเคียง)

^{๒๗๘} The Analects, Book XVII : XXIV.

๔.๕ วิธีปฏิบัติตามหลักทางสายกลาง

ทางสายกลางของพระพุทธศาสนา มีความเชื่อมโยงกับระบบจริยธรรมอื่น ๆ ทั้งหมดที่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า ภายในองค์ประกอบ หรือองค์แห่งทางสายกลาง แต่ละข้อ ๆ ส่วนหนึ่งเป็นทาง “สายตรง” ที่จะนำไปสู่นิพพาน หรือความดับทุกข์ แต่อีกส่วนหนึ่ง ก็สะท้อนถึงวิธีปฏิบัติในฐานะเป็นองค์รวมของคำสอนซึ่งมุ่งความดับทุกข์เป็นที่ตั้ง แม้ผู้ปฏิบัติจะไม่สามารถก้าวถึงจุดมุ่งหมายสุดท้ายได้ แต่ในกระบวนการปฏิบัติย่อมสามารถแก้ไขปัญหาชีวิตในระดับโลกิยะได้อย่างครบถ้วน วิธีปฏิบัติตามหลักทางสายกลาง ผู้วิจัยพบว่า องค์ธรรมในแต่ละข้อของทางสายกลางมีความสัมพันธ์กัน มีความเกี่ยวพันซึ่งกันและกันอยู่ภายใน และในขณะเดียวกันก็มีองค์ธรรมอื่นภายนอกที่เป็นปัจจัยสนับสนุน ทำให้องค์ธรรมสามารถดำเนินไปได้ เช่น อปปมาทธรรม ปรโตโฆสะ โยนิโสมนสิการ สีสัมปทา กัลยาณมิตร เป็นต้น

ในแง่ขององค์ธรรมหลักที่ได้เชื่อมโยงกับทางสายกลางนั้น ผู้วิจัยพบว่า หลักธรรมหลายประการที่เชื่อมโยงกัน เช่น หลักปฏิจสงมฺพบาท ในฐานะเป็นองค์ธรรมที่แสดงให้เห็นถึงกระบวนการของการเกิดและการดับทุกข์ หลักอริยสัจ ๔ หลักปธาน ๔ ที่เชื่อมโยงกับทางสายกลางข้อสัมมาวายามะ หรือหลักสติปัญญา ๔ ที่เชื่อมโยงกับสัมมาสติ เป็นต้น ซึ่งล้วนสะท้อนให้เห็นถึงความลึกซึ้งของหลักทางสายกลางในฐานะเป็นแกนหลักทางคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนา ซึ่งสามารถเรียกรวมกันได้ว่าเป็นตัว “พรหมจรรย์” ทั้งหมด เพราะการปฏิบัติตามหลักทางสายกลางจึงถือได้ว่าเป็นการปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนาทั้งหมดโดยปริยาย

ส่วนหลักปฏิบัติทางสายกลางของขงจื้อ เทียบเคียงประเด็นดังกล่าวดังนี้ ทางสายกลางของขงจื้อไม่ใช่เป็นคำสอนหลัก ขงจื้อไม่ได้ยกย่องทางสายกลางในฐานะเป็นหัวใจของคำสอน ทางสายกลางของขงจื้อมีอยู่ในฐานะเป็นเพียงหลักจริยธรรมหนึ่งในบรรดาหลักจริยธรรมทั้งหลายของขงจื้อเท่านั้น ยิ่งกว่านั้นในที่บางแห่งหลักทางสายกลางมีอยู่ในฐานะเป็นองค์ประกอบของหลักจริยธรรมอื่น ๆ เช่น เป็นส่วนหนึ่งของหลักจารีต (หลี่) เป็นส่วนหนึ่งของหลักเมตตาทธรรม หรือหลักมนุษยธรรม (เหริน) เป็นต้น ทางสายกลางของขงจื้อจึงไม่ใช่หลักปฏิบัติสำคัญสูงสุดเหมือนกับหลักทางสายกลางของพระพุทธศาสนา ในความเป็นจริง หลักคำสอนของขงจื้อให้ความสำคัญที่หลักเมตตาทธรรม (เหริน) ในฐานะ

เป็นคำสอนที่ประมวลคำสอนอื่น ๆ ทั้งหมดไว้ การปฏิบัติตามหลักเมตตธรรม จึงเท่ากับปฏิบัติตามหลักคำสอนของขงจื้อทั้งหมด ซึ่งก็รวมถึงหลักทางสายกลางด้วย ดังข้อความที่ปรากฏในคัมภีร์ทางสายกลางที่ว่า “เพราะอาศัยเหริน หรือความรักนี้เอง จึงก่อให้เกิดพลังกระตุ้นผลักดันไปสู่การกระทำตามหลักทางสายกลาง”^{๒๗๕} และ “การพัฒนาตนให้สมบูรณ์ได้นั้นต้องอาศัยเหริน”^{๒๗๖}

การปฏิบัติตามหลักทางสายกลางของพระพุทธศาสนา ปัญญามีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นฐานที่จะทำให้ห้วงศีลธรรมอื่น ๆ ของทางสายกลาง เกิดขึ้นตามมา หัวข้อของศีลธรรมของทางสายกลางแต่ละข้อจึงมีคำว่า “สัมมา” ประกอบขึ้นด้วยทุกครั้ง คำว่า “สัมมา” แปลว่า “ถูกต้อง” และความถูกต้องนี้จะเกิดขึ้นไม่ได้เลย ถ้าไม่ประกอบไปด้วยปัญญา ดังนั้นในหลักทางสายกลางจึงเริ่มต้นด้วยปัญญา (สัมมาทิฐิ, สัมมาสังกัปปะ) การพัฒนาปัญญาจึงเป็นสิ่งสำคัญสูงสุด ปัญญาจึงเป็นทั้งวิธีการและเป้าหมาย ปัญญาที่เป็นวิธีการ ได้แก่ ปัญญาที่เป็นกระบวนการในการปฏิบัติตามหลักทางสายกลาง ซึ่งต้องอาศัยการอบรม หรือพัฒนาให้เกิดขึ้น ปัญญาที่เป็นเป้าหมายได้แก่ปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริงในกองสังขารจนสามารถสลัดกองทุกข์ทั้งปวงได้โดยเด็ดขาด

เปรียบเทียบกับหลักคำสอนของขงจื้อ แม้ปัญญาจะมีบทบาทสำคัญ แต่ขงจื้อก็ไม่ได้ยกปัญญาในฐานะเป็นองค์ธรรมที่สำคัญสูงสุด องค์ธรรมที่สำคัญสูงสุดที่ขงจื้อมักกล่าวถึงกลับเป็นเรื่องของเมตตธรรม (เหริน) ดังนั้น ปัญญาจึงเป็นเครื่องมือของเมตตา ซึ่งเมื่อบริบูรณ์แล้ว จะทำให้เกิดพลัง (จง) ในการสร้างสรรค์สังคมให้มีความสุข อันเป็นเป้าหมายสำคัญของคำสอนที่ขงจื้อมักเน้นในที่ทั้งปวง ดังคำกล่าวที่ว่า “หลักปัญญามีไว้เพื่อทำให้สติปัญญา หรือการรู้จักคิด มีความสมบูรณ์แบบโดยพร้อมมูล เพื่อรื้อฟื้นปรับปรุงศีลธรรมให้กับประชาชน รวมถึงการบรรลุถึงความดีอันสูงสุดด้วย”^{๒๗๖}

อนึ่ง เมื่อพิจารณาองค์ประกอบทางสายกลางของพระพุทธศาสนาแต่ละข้อแล้ว จะเห็นว่า เป็นกระบวนการฝึกฝน อบรม และขัดเกลาตามหลักไตรสิกขา อันได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญานั้นเอง ซึ่งในกระบวนการปฏิบัติ องค์ประกอบเหล่านั้นจึงประสานกลมกลืน

^{๒๗๕} Chung Yung, ch, xx.

^{๒๗๖} Chung Yung, ch.xxv.

^{๒๗๗} Ta Hsiuo, ch.I อ้างใน ศ.อาร์ชี เจ. บาห์ม, หลักคำสอนของขงจื้อ, หน้า ๑๕๕

เป็นปัจจัยสนับสนุน หรือเกื้อหนุนกันตลอดเวลา ไม่ได้แยกที่จะต้องเริ่มต้นจากศีล แล้วก็มาสมาธิและปัญญาในที่สุด เพียงแต่ในการทำหน้าที่ บทบาทขององค์อริยมรรคในแต่ละข้อ ถ้าวองค์อริยมรรคข้อใดทำหน้าที่เป็นหลักในขณะนั้น องค์อริยมรรคที่เหลือก็จะทำหน้าที่คอยสนับสนุน เกื้อหนุนเป็นบริวารกันในแต่ละคราว ๆ ไป

ประเด็นที่คล้ายกันในเรื่องของปัญญาในคำสอนของขงจื้อและคำสอนของพระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในทางสายกลางจึงอยู่ที่ เมื่อบุคคลประกอบด้วยปัญญา หรือเมื่อปัญญาพัฒนาจนถึงขั้นสมบูรณ์แล้ว ย่อมสามารถทำให้เข้าใจ หรือมองเห็นสรรพสิ่งทั้งหลายตรงตามความเป็นจริง สามารถวางจิตให้เป็นกลาง โดยไม่เอนเอียงไปในลักษณะหนึ่งทั้งที่เป็นฝ่ายบวกและฝ่ายลบ ทั้งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและท่านขงจื้อ จึงได้เน้นเรื่องการพัฒนาปัจเจกบุคคลให้มีภูมิปัญญาอันสมบูรณ์สูงสุด

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย ข้อเสนอแนะ และข้อเสนอ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาวิจัยเชิงเปรียบเทียบทางสายกลางตามหลักของพระพุทธศาสนากับทางสายกลางของขงจื้อ มีข้อสรุปดังนี้

ทางสายกลางของพระพุทธศาสนาเป็นข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่ความดับทุกข์ ได้แก่สภาวะที่หลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวงอันเป็นเป้าหมายสุดท้าย ความเป็นกลางที่กล่าวถึงในหลักทางสายกลางนั้น มุ่งวัดที่ความถูกต้องและตรงต่อเป้าหมายสูงสุดดังกล่าวนี้ ทางสายกลางจึงเป็นทางเอก เป็นทางสายเดียวที่จะนำไปสู่ความดับทุกข์ ผู้ดำเนินตามหลักทางสายกลาง ย่อมสามารถพัฒนาตนเองให้กลายเป็นพระอริยบุคคลในระดับต่าง ๆ ได้แก่ โสดาบัน สกทาคามี อนาคามี และอรหัตต์

ระดับขั้นของการพัฒนาเพื่อเป็นพระอริยบุคคลในระดับต่าง ๆ ข้างต้น ถือว่าเป็นแนวทางปฏิบัติที่เป็นสากลสำหรับคนทั่วไป ไม่จำเป็นต้องต้องเป็นพระภิกษุ หรือภิกษุณีในพระพุทธศาสนาเท่านั้น บุคคลทั่วไปก็สามารถปฏิบัติตนเพื่อให้ถึงเป้าหมายดังกล่าวได้ และเมื่อพัฒนาถึงเป้าหมายดังกล่าวแล้ว ก็สามารถดำรงตนในเพศเดิมของตนก็ได้ เช่นกรณีตัวอย่างของอุบาสก อุบาสิกาหลายท่าน มีอนาถปิณฑกเศรษฐี นางวิสาขา เป็นต้น ซึ่งทั้งสองท่านเป็นพระอริยบุคคลเบื้องต้น “พระโสดาบัน” แต่ก็ดำเนินกิจกรรม ของตน อยู่ในเรือนจนถึงวาระสุดท้ายของชีวิต หรือแม้แต่พระเจ้าสุทโธทนะผู้เป็นพระพุทธบิดา ก็ทรงบรรลุนิพพานถึงขั้นเป็นพระอนาคามี แต่ก็ทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ปฏิบัติหน้าที่ในฐานะทางการเมืองได้

เมื่อพิจารณาในแง่ความเป็นเหตุเป็นผล ทางสายกลางของพระพุทธศาสนา มีลักษณะเป็นเหตุ ซึ่งก็นำไปสู่ผลอันได้แก่พระนิพพาน หรือความดับทุกข์เป็นเป้าหมายสุดท้าย องค์ประกอบของทางสายกลางทั้ง ๘ ข้อ จึงบ่งบอกถึงวิธีการปฏิบัติตนให้ถูกต้อง ทั้งในแง่ของศีล สมาธิ และปัญญา

ในแง่ของศีลได้แก่องค์ธรรมแห่งทางสายกลางข้อ ๓-๔-๕ คือ สัมมาวาจา สัมมากรรมันตะและสัมมาอาชีวะ ในแง่ของสมาธิได้แก่องค์ธรรมในข้อที่ ๖-๗-๘ คือ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ ในแง่ของปัญญาได้แก่องค์ธรรมในข้อที่ ๑-๒ คือ สัมมาทิฎฐิ และสัมมาสังกัปปะ

ทางสายกลางของขงจื้อวัดกันที่สภาวะจิตซึ่งปราศจากอารมณ์ฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว มารบกวน หรือถูกรบกวนเหล่านั้นเข้ามารบกวน แต่ก็สามารถดำรงคุณภาพของจิตเดิมอยู่ได้ โดยไม่แสดงอาการวิปริต ผิดไปจากสามัญทั่วไป จิตที่สามารถดำรงอยู่ในคุณภาพโดยไม่เอนเอียงดังกล่าวนี้ ย่อมสามารถทำให้บุคคลปฏิบัติตนได้สอดคล้องกับสภาพที่เป็นอยู่

ทางสายกลางของขงจื้อ เป็นธรรมชาติที่ติดตัวมาแต่กำเนิด ในแง่ของสากลจักรวาล ซึ่งดำเนินไปได้อย่างมีระเบียบก็เพราะมีหลักทางสายกลาง ในขณะที่สังคมมนุษย์ ทางสายกลางจะช่วยทำให้สังคมมีระเบียบ ไม่สับสน ดังนั้น ปัจเจกบุคคลในแต่ละคนที่ดำรงอยู่ในฐานะแห่งทางสายกลาง จะช่วยก่อให้เกิดความประสานสอดคล้องในทางปฏิบัติระหว่างเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน เมื่อพิจารณาในแง่ของความเป็นเหตุเป็นผลแล้ว ทางสายกลางของขงจื้อจึงมีลักษณะเป็น “ผล” มากกว่าเป็น “เหตุ” เพราะผลจะเกิดขึ้นได้ ก็ต้องสร้างเหตุให้ถูกต้องเสียก่อน

เหตุที่ถูกต้อง ก็คือ “วิธี” หรือ “แนวทาง” สำหรับการดำเนินไปสู่ทางสายกลางของขงจื้อจึงสอนให้ใช้คุณธรรมหลัก ๓ ประการ คือ ๑) ปัญญา ๒) เมตตา ๓) ความเข้มแข็ง คุณธรรมทั้ง ๓ ประการนี้ จะอิงอาศัยกัน หรือมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดในเชิงปฏิบัติ ซึ่งไม่สามารถแยกออกจากกันได้

กล่าวในเชิงเปรียบเทียบ ทางสายกลางของขงจื้อกับทางสายกลางของพระพุทธศาสนา เมื่อนำมาเปรียบเทียบกันแล้วจะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า หลักทางสายกลางของขงจื้อ กับหลักทางสายกลางของพระพุทธศาสนา จะมีความแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดไม่ว่าจะเป็น หลักคำสอน เป้าหมาย วิธีการ และคุณค่าเชิงจริยธรรม

ยิ่งกว่านั้น บุคคลในอุดมคติที่ถือว่าเป็นผลสัมฤทธิ์จากการดำเนิน หรือการปฏิบัติตามทางหลักทางสายกลาง ซึ่งพระพุทธศาสนาเรียกบุคคลเหล่านี้ว่า “อริยบุคคล” และในบรรดาอริยบุคคลที่กล่าวถึง ผู้ที่พัฒนาตนเองถึงขั้นสูงสุดเรียกว่า “พระอรหันต์” ซึ่ง

ตรงกันข้ามกับ “เชิงเหิน” ในคำสอนของขงจื้อ มีการแปลกันว่า อริยปราชญ์บ้าง อภิบุคล บ้าง สัตบุรุษบ้าง ยอดคนบ้าง ก็มีความแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด

ในส่วนของพระพุทธศาสนา อริยบุคคลแต่ละระดับนั้นวัดกันที่ความสามารถในการละกิเลสได้ตามลำดับ ซึ่งมีความชัดเจนอยู่ในตนเอง แต่ในขณะที่เชิงเหินในคำสอนของขงจื้อ ในที่บางแห่งก็บ่งบอกว่ามีสถานภาพสูงส่งคล้ายกับอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา แต่ในที่บางแห่งก็เหมือนกับว่ายังเป็น “สามัญชน” โดยทั่วไป ที่ยังมีความรัก ความหลง และความเกลียดชังอยู่ ซึ่งทำให้ดูเหมือนกับมีความขัดแย้งกันเองอยู่ในตัว

แม้ว่าบริบททางสังคมในยุคของพระพุทธเจ้ากับยุคของขงจื้อจะมีลักษณะที่เหมือนกันหลายประการ ไม่ว่าจะพิจารณาในด้านสังคม ค่านิยม และความเชื่อทางศาสนา แล้วก็ตาม แต่ความเหมือนกันนั้น ดูจะเป็นความคล้ายคลึงกันในบริบทดังกล่าว ซึ่งก็ไม่ได้เป็นเครื่องกำหนดว่า ทางสายกลางของพระพุทธเจ้ากับทางสายกลางของขงจื้อจะมีความเหมือนกัน หรือสอดคล้องกันตามไปด้วย

และเมื่อพิจารณาในรายละเอียดแล้ว หลักทางสายกลางของพระพุทธเจ้า กับหลักทางสายกลางของขงจื้อ จะเห็นได้ว่ามีเนื้อหาที่ไกลกันมาก หลักทางสายกลางของพระพุทธเจ้าจะมีความลุ่มลึกและครอบคลุมเนื้อหาในหลักคำสอนทั้งหมด แต่หลักคำสอนของขงจื้อ ไม่ได้ครอบคลุมถึงเนื้อหาในหลักคำสอนทั้งหมด ดังนั้น หลักทางสายกลางของทั้งสองระบบนี้ จึงไม่น่าที่จะเทียบเคียงกันได้

๕.๒ ข้อสังเกต

การทำวิจัยเรื่องทางสายกลางในพระพุทธศาสนาเถรวาท ผู้วิจัยได้อ้างอิงหนังสือพุทธธรรมเป็นหลัก ซึ่งมีนัยที่สำคัญก็คือ ต้องการแสดงให้เห็นว่า ความเป็นทางสายกลางนั้น มีการเปรียบเทียบหรือไม่

นัยที่ ๑ ทางสายกลางไม่มีการเปรียบเทียบ

ในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๔, ๑๖ และ ๑๘ พระเดชพระคุณ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ใช้แต่งหนังสือพุทธธรรม โดยมีหลักฐานสำคัญยืนยันได้ว่า มัชฌิมาปฏิปทา หรือทางสายกลาง “เป็นทางเก่า” ที่พระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ ได้ทรงพระดำเนินมาแล้วทั้งสิ้น จึงได้ตรัสรู้หรือตรัสจำ ๔

นัยที่ ๒ ทางสายกลางมีการเปรียบเทียบ

นัยนี้ ผู้วิจัยมีความเห็นว่า จากหลักฐานพระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๐ ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสถึงปฏิบัติ ๓ อย่าง คือ (๑) ปฏิบัติอย่างหยาบ (๒) ปฏิบัติอย่างเหี้ยมหาญ และ (๓) ปฏิบัติอย่างกลาง ในสารัตถธรรมทั้ง ๓ อย่างนี้ อาจตีความได้ว่า มีการเปรียบเทียบกัน เพราะพิจารณาจากปฏิบัติทั้ง ๒ อย่างข้างต้น จึงทำให้ทราบได้ว่า ปฏิบัติอย่างกลาง หรือ “โพธิปักขิยธรรม” มีคุณสมบัติสูงสุด เพราะเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ จึงกล่าวได้ว่า มัชฌิมาปฏิบัติ หรือทางสายกลาง มีการเปรียบเทียบ

นัยที่ ๓

ข้อความที่พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ในหนังสือพุทธธรรม ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ข้อสังเกตส่วนนี้ไปสนับสนุนข้อความตามนัยที่ ๑

ดังนั้น ข้อสังเกตที่กล่าวถึง จึงพอสรุปได้ว่า มัชฌิมาปฏิบัติ หรือทางสายกลาง มีทั้งการเปรียบเทียบ และไม่มีการเปรียบเทียบ ดังหลักฐานที่ได้แสดงมา

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

งานวิจัยฉบับนี้ มุ่งเน้นประโยชน์สูงสุดในการดำเนินชีวิตตามหลักทางสายกลาง เพราะเป็นทางแห่งความสุข ปลอดภัยจากความทุกข์ และสามารถจัดปัญหาที่เกิดขึ้นได้อย่างทันทั่วถึง โดยนำหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าในเรื่องไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และ ปัญญา มาเป็นเครื่องมือในการบริหารการจัดการ ทั้งในการดำเนินชีวิต ทั้งในด้านการเมือง การปกครอง และการศึกษา หรือนำหลักคำสอนของขงจื๊อมาฝึกปฏิบัติ หรือนำมาประยุกต์ใช้ให้เข้ากับหลักการดำเนินชีวิตในปัจจุบัน ก็จะทำให้ปัจเจกบุคคลมีความสุขตลอดไป

จากการศึกษาเรื่องทางสายกลางของพระพุทธศาสนากับของขงจื๊อ ทำให้ผู้วิจัยมองเห็นคุณลักษณะเด่นของหลักธรรมบางประการที่ควรจะได้มีการศึกษาเพิ่มเติม หรือนำมาศึกษาเพื่อเปรียบเทียบกัน ทั้งนี้เพื่อเป็นประโยชน์ต่อวงการศึกษาสืบไป คือ

๑. อริยบุคคลในพระพุทธศาสนา กับอริยปราชญ์ในทัศนะของขงจื๊อ

๒. ปัญญาในพระพุทธศาสนา กับปัญญาในทัศนะของขงจื๊อ

๓. อุเบกขาในพระพุทธศาสนา กับทางสายกลางในทัศนะของขงจื้อ

บรรณานุกรม

ก. ภาษาไทย

๑. ข้อมูลปฐมภูมิ

๑.๑ ข้อมูลปฐมภูมิของพระพุทธศาสนา

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐.

_____ . พระไตรปิฎกภาษาไทย. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕.

๑.๒ ข้อมูลปฐมภูมิของขงจื้อ

James Legge . **The Chinese Classics 5 Vols.** Hong Kong : Hong Kong University Press, 1960.

Muller, F. Max, (ed.) **Sacred Books of The East Vols. III, XVI, XXVII, XXVIII : The Sacred Books of China Pts. I, II, III, IV,** Delhi : Motilal Banarsidass, 1966.

Pound, Ezra. (tr) **Confucius : The Great Digest, The Unwobbling Pivot, The Analects.** New York : A New Directions Book, 1951.

บาทัม, อาร์ชี เจ. **หลักคำสอนของขงจื้อ.** ครอบคลุม ไชยชนะสาร บรรณาธิการแปล.

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เดลฟี, ๒๕๔๐.

ศักดิ์ศรีวี. ผู้แปล. **คัมภีร์ทางสายกลางของขงจื้อ.** กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์, ๒๕๓๖

อนันตดา. (นามแฝง) **ศึกษาคัมภีร์ทางสายกลาง เล่ม ๑ - ๒.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ส่งเสริมคุณภาพชีวิต, ๒๕๓๕.

๒. ข้อมูลทุติยภูมิ

ชัยวัฒน์ อุตพัฒน์, รศ., **จริยศาสตร์,** กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาปรัชญา

คณะมนุษยศาสตร์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๓.

จ่านงค์ ทองประเสริฐ. ผู้แปล. **บ่อเกิดลัทธิประเพณีจีน ภาค ๑ - ๕**. กรุงเทพมหานคร :

ราชบัณฑิตยสถาน จัดพิมพ์, ๒๕๓๘.

เดชชาติ วงศ์โกมลเชษฐ์. **ประวัติปรัชญาจีน**. กรุงเทพมหานคร : สมาคมสังคมศาสตร์

แห่งประเทศไทย, ๒๕๐๕.

ทรงวิทย์ แก้วศรี. บรรณาธิการ. **มหาจุฬาฯ วิชาการ : ปรัชญาบูรพทิศ**. กรุงเทพมหานคร :

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

บรรจบ บรรณรุจิ. **ปฏิจจนูปบาท**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา จัดพิมพ์, ๒๕๓๕.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**.

พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๔๖.

พระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตฺโต). **พุทธธรรม**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณ

ราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

พระราชวรมุนี (ประยูร ธรรมจิตฺโต), **ปรัชญากรีก : บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก**, พิมพ์ครั้งที่ ๓

กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม บริษัทเคสดีคลับ ไทย จำกัด, ๒๕๔๐.

พุทธทาสภิกขุ, **อริยสัจจากพระโอษฐ์ ภาคปลาย**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. สุราษฎร์ธานี :

มูลนิธิธรรมทาน, ๒๕๔๖.

พุทธทาสภิกขุ (นามแฝง). **แก่นพุทธศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อรุณวิทยา,

๒๕๒๕.

_____. **บรมธรรมภาคต้น**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๕.

_____. **ปฏิจจนูปบาทจากพระโอษฐ์**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสถาน

มูลนิธิ, ๒๕๒๔.

_____. **ราชภโฏวาท**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๗.

_____. **สันตสเสตัพพธรรม**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ,

๒๕๒๕.

_____. **อัทปปัจจยตา**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๒๕.

เพชร สุมิตร. **ประวัติอารยธรรมจีน**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๘.

พร รัตนสุวรรณ. **พุทธวิทยา เล่ม ๑ - ๒**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๒.

พิน ดอกบัว. **ปรัชญาจีน**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๒.

มหาวิทยาลัย . พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล. ชุด ๕๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

_____ . วิสุทธิมรรค แปล ภาค ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

_____ . ปฐมมณฑปาสาทิกาแปล เล่ม ๑, กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

_____ . มงคลัตถทีปนีแปล เล่ม ๑, กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

_____ . ชัมมปัทฏฐกถาแปล ๘ ภาค. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

_____ . มลिनทปัญหา แปล. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๕.

ด. เสถียรสุด. ผู้แปล. คัมภีร์ขงจื้อ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ก.ไก่, ๒๕๓๖.

ละเอียด ศิลาน้อย. ผู้แปล. สร้างชีวิตและสังคมตามหลักคำสอนขงจื้อ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๕.

หลี่ฉางจื้อ. เจาะประวัติขงจื้อ. สิ้น วิภาวสุ แปล. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สมาพันธ์. ๒๕๓๗.

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). คัมภีร์วิสุทธิมรรค. พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพมหานคร : บริษัทประยูรวงศ์พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖.

สมเด็จพระญาณสังวร. หลักระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒.

สกล นิลวรรณ. ผู้แปล. ปรัชญาจีน. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๓.

สมัคร บุราวาศ. ปรัชญาของลัทธิขงจื้อ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๓๗.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑,

สุนทร ณ รังษี, ปรัชญาอินเดีย : ประวัติและลัทธิ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพมหานคร :

สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

สุวรรณา สถาอนันท์. **กระแสด้านปรัชญาจีน : ข้อโต้แย้งเรื่องธรรมชาติ อำนาจและจารีต.**

กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก, ราชบัณฑิต. **มัชฌิมาปฏิปทา : ทางสายกลางสองมิติ สัปปริสธรรม ๗**

นัยที่สอง, พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พีอาร์ คัลเลอร์พริ้นท์,

๒๕๔๗.

เสถียร โพธิ์นันทะ. **เมธีตะวันออก.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๒๒.

องชก. **ขงจื้อฉบับปราชญ์ชาวบ้าน.** อธิคม สวัสดิญาณ แปล. กรุงเทพมหานคร :

สำนักพิมพ์เต้าประกุกต์, ๒๕๔๐

๓. บทความ

พระมหาสมจินต์ สมุมาปญฺโณ ผศ., **วิพากษ์ทางสายกลางของอริสโตเติลกับมัชฌิมาปฏิปทา**

ในพระพุทธศาสนาเถรวาท, สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิตรุ่นที่ ๔๓,

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

๔. วิทยานิพนธ์

ปกรณ์ ลิ้มปญฺสรณ์, “ปรัชญาเกี่ยวกับมนุษย์ของจูลี”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**

ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔.

พระมหาบุญเรือง ปญฺญาวชิโร, “การศึกษาแนวความคิดเรื่องมนุษย์นิยมในปรัชญาขงจื้อ”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

พระมหาอภิรักษ์ อภิรักษ์, “การศึกษาวิเคราะห์มัชฌิมาปฏิปทาในพุทธปรัชญาเถรวาท

กับทางสายกลางของอริสโตเติล”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.

สาขาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พระมหาอภิวิชญ์ ชีรปญฺโณ, “การศึกษาเปรียบเทียบปรัชญาการเมืองของขงจื้อ

กับพุทธปรัชญาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. สาขาปรัชญา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

มาลา ศรีเพชรภูมิ, “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องความดีในปรัชญาจีนสมัยโบราณ”.

วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

อาภากร โรจน์วรรณสินธุ์, “การศึกษาเปรียบเทียบความคิดทางการเมืองของขงจื้อ
กับเหมาเจ๋อตุง”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔.

ข. ภาษาอังกฤษ

Bahm, Archie J. **The Heart of Confucius**. New York : John Weatherhill, Inc., 1969.

Chen Jingpan. **Confucius as Teacher**. Malasia : Delta Publishing Sdn. Bhd.,1993.

Constock, W. Richard, (ed.). **Religion and Man : An Introduction**. New York :
Harper & Row Publishers, 1971.

Day, Clarence Burton. **The Philosophers of China**. New York : Philosophical
Library, 1962.

Fung Yu-lan. **A History of Chinese Philosophy 2 Vols**. Princeton University Press,
1952.

Greel, Herlee G, **Chinese Thought From Confucius to Mao Tse-tung**. Chicago :
The University of Chicago Press, 1953.

Leonard Shihlien Hsu, **The Political Philosophy of Confucianism**. London : Curzon
Press, 1975.

Lin Yu-tang, **The Wisdom of Confucius**. New York : The Modern Library, 1938.

Moore, Charles A. (ed.) **The Chinese Mine**. An East-West Center Book, 1974.

Munro Donald J. **The Concept of Man in Early Chinese**. Standford :
University Press, 1969.

Radhakrishnan and P.T. Raju, (ed.). **The Concept of Man**. London : George Allen
& Unwin Ltd., 1960.

Soothill, William Edward. **Confucius : The Analects**. Chicago : The Great Books

Foundation, 1964.

Waley, Arther. **The Analects of Confucius**. New York : A Vintage Books, 1938.

ภาคผนวก

ภาคผนวก

ผู้ที่ดำเนินตามหลักทางสายกลาง ย่อมสามารถประหารกิเลสใหญ่่น้อยได้ ในคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวรรค จึงได้กล่าวถึงกิเลสที่ถูกประหารด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเรียงตามลำดับข้อและหน้าในพระไตรปิฎก ดังนี้

๑. มานะ ๓ ประการ คือ^{๒๘๒}

- (๑) มานะที่เราเลืกกว่าเขา
- (๒) มานะที่เราเสมอเขา
- (๓) มานะที่เราค้อยกว่าเขา

๒. อาสวะ ๓ ประการ คือ^{๒๘๓}

- (๑) กามาสวะ อาสวะคือกาม
- (๒) ภวาสวะ อาสวะคือภพ
- (๓) อวิชชาสวะ อาสวะคืออวิชชา

๓. ภพ ๓ ประการ คือ^{๒๘๔}

- (๑) กามภพ ภพที่เป็นกามาวจร
- (๒) รูปภพ ภพที่เป็นรูปาวจร
- (๓) อรูปภพ ภพที่เป็นอรูปาวจร

^{๒๘๒} ส.ม. (บาลี) ๑๕/๑๖๒/๕๒, ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๖๒/๕๔.

^{๒๘๓} ส.ม. (บาลี) ๑๕/๑๖๓/๕๒, ๔๑๖/๑๖๕, ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๖๓/๕๕, ๔๑๖/๒๗๓, ดู พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๑.

^{๒๘๔} ส.ม. (บาลี) ๑๕/๑๖๔/๕๒-๕๓, ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๖๔/๕๕-๕๖, ดู พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๕๘.

๔. สภาวะทุกข์ ๓ ประการ คือ^{๒๘๕}

- (๑) สภาวะทุกข์คือทุกข์
- (๒) สภาวะทุกข์คือสังขาร
- (๓) สภาวะทุกข์คือความแปรผัน

๕. มลทิน ๓ ประการ คือ^{๒๘๖}

- (๑) มลทินคือราคะ
- (๒) มลทินคือโทสะ
- (๓) มลทินคือโมหะ

๖. เวทนา ๓ ประการ คือ^{๒๘๗}

- (๑) สุขเวทนา ความรู้สึกสุข
- (๒) ทุกขเวทนา ความรู้สึกทุกข์
- (๓) อทุกขมสุขเวทนา ความรู้สึกที่มีใช่สุขมิใช่ทุกข์

๗. ตัณหา ๓ ประการ คือ^{๒๘๘}

- (๑) กามตัณหา ความทะยานอยากในกาม
- (๒) ภวตัณหา ความทะยานอยากในภพ
- (๓) วิภวตัณหา ความทะยานอยากในวิภพ

^{๒๘๕} ตี.ม. (บาลี) ๑๕/๑๖๕/๕๓, ตี.ม. (ไทย) ๑๕/๑๖๕/๕๖, ดู พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๕๐.

^{๒๘๖} ตี.ม. (บาลี) ๑๕/๑๖๗/๕๓, ตี.ม. (ไทย) ๑๕/๑๖๗/๕๗,

^{๒๘๗} ตี.ม. (บาลี) ๑๕/๒๕/๑๗, ๑๖๕/๕๓-๕๔, ๔๑๕/๑๖๕, ตี.ม. (ไทย) ๑๕/๒๕/๒๕, ๑๖๕/๕๘, ๔๑๕/๒๗๒, ดู พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๑๐๒.

^{๒๘๘} ตี.ม. (บาลี) ๑๕/๑๗๐/๕๔, ตี.ม. (ไทย) ๑๕/๑๗๐/๕๘, ดู พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, หน้า ๘๖.

๘. ตติยา ๓ ประการ คือ^{๒๘๕}

- (๑) กามตติยา ความอยากในกาม
- (๒) ภวตติยา ความอยากในภพ
- (๓) วิภวตติยา ความอยากในวิภพ

๙. โอฆะ ๔ ประการ คือ^{๒๘๖}

- (๑) กาโมฆะ โอฆะคือกาม
- (๒) ภโวฆะ โอฆะคือภพ
- (๓) ทิฏฐิโฆฆะ โอฆะคือทิฏฐิ
- (๔) อวิชโฆฆะ โอฆะคืออวิชา

๑๐. โยคะ ๔ ประการ คือ^{๒๘๗}

- (๑) กามโยคะ โยคะคือกาม
- (๒) ภวโยคะ โยคะคือภพ
- (๓) ทิฏฐิโยคะ โยคะคือทิฏฐิ
- (๔) อวิชาโยคะ โยคะคืออวิชา

๑๑. อุปาทาน ๔ ประการ คือ^{๒๘๘}

- (๑) กามุปาทาน ความยึดมั่นในกาม
- (๒) ทิฏฐุปาทาน ความยึดมั่นในทิฏฐิ
- (๓) สីลัพพตูปาทาน ความยึดมั่นในศีลพรต

^{๒๘๕} ส.ม. (บาลี) ๑๕/๑๗๑/๕๔, ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๗๑/๕๕,

^{๒๘๖} ส.ม. (บาลี) ๑๕/๑๗๒/๕๕, ๓๐๒-๓๐๖/๑๒๐, ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๗๒/๑๐๑,
๓๐๒-๓๐๖/๒๐๓, ดู พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๖๑.

^{๒๘๗} ส.ม. (บาลี) ๑๕/๑๗๓/๕๕, ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๗๓/๑๐๑, ดู พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต),
พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๓๓.

^{๒๘๘} ส.ม. (บาลี) ๑๕/๑๗๔/๕๕, ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๗๔/๑๐๒, ดู พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต),
พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๖๐-๑๖๑.

(๔) อุตตวาหุปาทาน ความยึดมั่นในวาทะว่ามีอิตตา

๑๒. คันถะ(กิเลสเครื่องผูก) ๔ ประการ คือ^{๒๕๓}

- (๑) อภิขฌาภายคันถะ กิเลสเครื่องผูกกายคืออภิขฌา
- (๒) พยาปาทภายคันถะ กิเลสเครื่องผูกกายคือพยาบาท
- (๓) สีลัตถพรตปรามาสภายคันถะ กิเลสเครื่องผูกกายคือความยึดมั่น
ศีลพรต
- (๔) อหังสัจจาภินเวสภายคันถะ กิเลสเครื่องผูกกายคือความยึดมั่น
ว่าสิ่งนี้จริง

๑๓. อนุสัย ๗ ประการ คือ^{๒๕๔}

- (๑) กามราคานุสัย กิเลสที่นอนเนื่องคือกามราคะ
- (๒) ปฏิฆานุสัย กิเลสที่นอนเนื่องคือปฏิฆะ
- (๓) ทิฏฐานุสัย กิเลสที่นอนเนื่องคือทิฏฐิ
- (๔) วิจิกิจจานุสัย กิเลสที่นอนเนื่องคือวิจิกิจจา
- (๕) มานานุสัย กิเลสที่นอนเนื่องคือมานะ
- (๖) ภวราคานุสัย กิเลสที่นอนเนื่องคือภวราคะ
- (๗) อวิชชานุสัย กิเลสที่นอนเนื่องคืออวิชชา

๑๔. กามคุณ ๕ ประการ คือ^{๒๕๕}

- (๑) รูปที่พึงรู้แจ้งทางตา ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวน
ให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด
- (๒) เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู ฯลฯ

^{๒๕๓} ส.ม. (บาลี) ๑๕/๑๗๕/๕๕, ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๗๕/๑๐๒-๑๐๓,

^{๒๕๔} ส.ม. (บาลี) ๑๕/๑๗๖/๕๕-๕๖, ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๗๖/๑๐๓, ดู พระธรรมปิฎก
(ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๑๑.

^{๒๕๕} ส.ม. (บาลี) ๑๕/๓๐/๑๗, ๑๗๗/๕๖, ๓๗๒/๑๒๘-๑๒๙, ๓๗๓/๑๓๐, ส.ม. (ไทย) ๑๕/๓๐/
๓๐, ๑๗๗/๑๐๔, ๓๗๒/๒๑๗-๒๑๘, ๓๗๓/๒๑๙, ดู พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรม
พุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๖๐.

- (๓) กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก ฯลฯ
- (๔) รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น ฯลฯ
- (๕) โภกฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกาย ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ
ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนด

๑๕. นิเวศ ๕ ประการ คือ^{๒๕๖}

- (๑) กามฉันทะนิเวศ สิ่งกัณจิตไม่ให้บรรลุความดีคือความพอใจ
ในกาม
- (๒) พยาบาทนิเวศ สิ่งกัณจิตไม่ให้บรรลุความดีคือความคิด
ปองร้าย
- (๓) ถีนมิตถนิเวศ สิ่งกัณจิตไม่ให้บรรลุความดีคือความหดหู่และ
เซื่องซึม
- (๔) อุทธัจจกุกกุกจนิเวศ สิ่งกัณจิตไม่ให้บรรลุความดีคือความฟุ้ง
ซ่านและร้อนใจ
- (๕) วิจิกิฉานนิเวศ สิ่งกัณจิตไม่ให้บรรลุความดีคือความลังเลสงสัย

๑๖. อุปาทานขันธ ๕ ประการ คือ^{๒๕๗}

- (๑) รูปุปาทานขันธ อุปาทานขันธคือรูป
- (๒) เวทณุปาทานขันธ อุปาทานขันธคือเวทนา
- (๓) สัตถุอุปาทานขันธ อุปาทานขันธคือสัญญา
- (๔) สังขารุปาทานขันธ อุปาทานขันธคือสังขาร
- (๕) วิญญาณุปาทานขันธ อุปาทานขันธคือวิญญาณ

^{๒๕๖} ตี.ม. (บาลี) ๑๕/๑๗๘/๕๖, ๒๑๕/๘๕, ๒๒๑/๘๗, ตี.ม. (ไทย) ๑๕/๑๗๘/๑๐๔-๑๐๕, ๒๑๕/
๑๕๑, ๒๒๑/๑๕๓, ดู พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า
๑๖๗.

^{๒๕๗} ตี.ม. (บาลี) ๑๕/๑๗๕/๕๖, ตี.ม. (ไทย) ๑๕/๑๗๕/๑๐๕,

๑๗. โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการ คือ^{๒๕๘}

- (๑) สักกายทิฏฐิ เห็นว่าเป็นตัวของตน
- (๒) วิจิกิจญา ความลังเลสงสัย
- (๓) ทีถัพพตปรัมมาส ความถึมั่นศีลพรต
- (๔) กามนันทะ ความพอใจในกาม
- (๕) พยาบาท ความคิดปองร้าย

๑๘. อุทธัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการ คือ^{๒๕๙}

- (๑) รูปราคะ ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน
- (๒) อรูปราคะ ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน
- (๓) มานะ ความถึตัว
- (๔) อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน
- (๕) อวิชชา ความไม่รู้แจ้ง

^{๒๕๘} ส.ม. (บาลี) ๑๕/๑๘๐/๕๖-๕๗, ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๘๐/๑๐๖, ดู พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๔๓.

^{๒๕๙} ส.ม. (บาลี) ๑๕/๑๘๑/๕๗, ๓๑๑/๑๒๑, ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๘๑/๑๐๖, ๓๑๑/๒๐๓, ดู พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๔๓-๒๔๔.

ประวัติผู้วิจัย

สถานะ :

- ชื่อ : พระครูปลัดธณัญชัย อริญชโย (ถิ่นกำเนิด)
- วัน/เดือน/ปีเกิด : วันที่ ๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๗
- สถานที่เกิด : ๑๑๗๑/๑ ตำบลแม่กลอง อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดเพชรสมุทรวรวิหาร ต.แม่กลอง อ.เมือง จ.สมุทรสงคราม
- วุฒิการศึกษา : ปี พ.ศ. ๒๕๔๓ สำเร็จพุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ประสบการณ์ทำงาน : เป็นครูสอนปริยัติธรรม สำนักเรียนวัดเพชรสมุทรวรวิหาร ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๖ จนถึงปัจจุบัน